Iš istorijos ūkų mėlynuojantys kuršiai

Apie rekonstruotus I–XIV a. kuršių kostiumus su baltų genčių archeologinio ir istorinio kostiumo atkūrėjomis, projekto vykdytojomis – dizainere konstruktore, LLKC Tautodailės poskyrio vyriausiąja specialiste Danute KETURAKIENE ir archeologe, VšĮ „Vita Antiqua“ direktore dr. Daiva STEPONAVIČIENE, taip pat su lietuvių ir kuršių genčių kostiumų demonstruotojais Dovile KETURAKYTE, Ramune STEPONAVIČIŪTE ir Žygimantu LIAUSA kalbasi Juozas ŠORYS.

Tarp audimo staklių ir lekalų

Kaskart užėjus į LLKC kieme įsikūrusią rekonstruojamų kostiumų būstinę nustebina palei sieną sukabinta vilnonių ir kitokių audinių faktūra, spalvų ryškumu išsiskirianti I–XIV a. kuršių genties archeologinio ir istorinio kostiumo (su gretimai kybančiomis lietuvių ir kitų baltų genčių kolekcijomis) „apkaba“, ant stalo – neseniai LLKC išleistas 2013/2014 m. kalendorius „Kuršių kostiumas I–XIV a.“. Kaip užsimezgė šis idėjos aiškumu ir drąsumu savaip unikalus ir skeptikus netgi šokiruojantis projektas? Besidominčiuosius archeologinėmis tekstilinėmis rekonstrukcijomis ypač suintrigavo šie ir ankstesni originalūs ir dabar tiesiog rankomis apčiuopiami jūsų pastangų šioje specifinėje srityje rezultatai.

Danutė KETURAKIENĖ. LLKC yra saugoma tekstilės specialisčių rekonstruota XIX–XX a. pr. penkių Lietuvos etnografinių regionų liaudies drabužių kolekcija. Šiuo metu ją sudaro daugiau kaip 90 tautinio kostiumo komplektų ir papildomų jo dalių. Pirmą kartą sukurtoji kolekcija buvo pristatyta 2003 m. dainų šventėje. Labai norėtume 2014 m. dainų šventėje pristatyti baltų genčių, gyvenusių dabartinėje Lietuvos teritorijoje, archeologinių ir istorinių kostiumų kolekcijas.

Dirbti šia kryptimi mane kaip tekstilininkę dizainerę paskatino archeologė Daiva Steponavičienė. Prieš kelerius metus kartu atkūrėm I–XVI a. lietuvių genties archeologinį ir istorinį (gotikos, renesanso laikotarpių – miesto mados) kostiumą bei išleidome pirmąjį baltų gentims pristatyti skirtą kalendorių. Kuršių genties archeologinių kostiumų kolekciją sudaro keturi moteriškų ir keturi vyriškų drabužių komplektai. Į komplektą įeina galvos danga, drabužiai, avalynė, ginklai, odos galanterija, papuošalai. Beje, ir jau sukurtos (be minėtų, dar žemaičių ir jotvingių), ir dar planuojamos kurti (šiais metais kursime aukštaičių kolekciją – gavome finansavimą) baltų genčių kostiumų kolekcijos (po keturis moterų ir vyrų) bus saugomos LLKC. Šiuos darbus atliekame vykdydami projektus, kuriuos paremia Kultūros rėmimo fondas, dalį finansavimo skiria ir LLKC. Tautinį kostiumą jau esame smulkiai ištyrinėję, išleidome nemažai jam skirtų leidinių, tad dabar susitelkėme ties archeologinio kostiumo atkūrimo darbais. Juolab kad jo rekostrukcijos Lietuvoje prasidėjo gana vėlai – mus buvo aplenkusios ne tik Skandinavijos šalys, bet ir rusai, estai, latviai. Šiuo metu pastaruosius jau baigiame pasivyti, nes daug bendraujame, tarp mokslininkų, muziejininkų ir dizainerių turime daug draugų, gauname vertingų patarimų ir pasiūlymų bendradarbiauti, dalyvaujame konferencijose ir kituose renginiuose. Kai kuriais klausimais jau ir jiems gebame patarti ir padėti.

Kuo kurdamos kuršių drabužius patobulėjote palyginti su lietuvių genties kostiumo rekonstrukcija?

Ypač džiugina tai, kad vis labiau tobulėjame tekstilės srityje. O juk puikiai žinoma, kad atkurti archeologinę tekstilę, švelniai sakant, labai sudėtinga. Pirmiausia dėl to, kad mažai tėra išlikusių pavyzdžių, kuriais galime remtis. Lengviau yra atkurti, pavyzdžiui, papuošalus, galime daryti tikslias jų kopijas. O I–IV a. kuršių merginos ir vaikino kostiumai buvo išausti naudojantis

technologijomis, kurias buvo patvirtinę Estijos (dr. Jaana Ratas), Rusijos specialistai. Nustatyta, kad minėto laikotarpio drabužiai buvo audžiami iš vilnos, iš sukrių siūlų (ataudų ir metmenų, sukamų skirtingomis kryptimis). Tai ir sukuria gražųjį audinio ripsą ir kritimą. Atkuriant archeologinį kostiumą (kitaip nei tautinį) neturime nei tokių raštų, nei siuvinėjimų, nei languotumo, nei labiau patobulintų audimo technologijų. Archeologinių kultūrų gyvavimo laikais buvo audžiama primityviomis vertikaliomis staklėmis, verpiama verpstukais. Jais suverpti siūlai būna labai sukrūs. Todėl labai ilgai, net ir atsiradus rateliui, metmenų siūlai buvo verpiami verpstuku, nors tai ir sudėtinga. Šita rekonstrukcija man patinka ir dėl to, kad galime drąsiai parodyti ir pasididžiuoti, kad, pavyzdžiui, I–IV a. kuršės merginos suknelę išaudėme visiškai taisyklingu maišiniu dvinyčiu (dvisluoksniu) būdu. Ji neturi nė vienos siūlės, šoniniai metmenų suvėrimai iš esmės tą suknelę susiuva, o apačią užtvirtina vytinės juostelės, kurios užvejamos, kad sustandintų kraštą ir nebrigztų medžiaga. Tai vadinamasis romėniškasis audimo tipas. Be abejo, skraistės užbaigiamos maišiniu kraštu (ir anksčiau tai esame dariusios). Ir moksliniuose darbuose įrodyta, kad tai daryta dvinytu būdu. Į maišinį kraštą įveriamos ir antkaklės, ir juostelės, dirželiai. Tai yra nesiūtiniai gaminiai, kuriuos dabar jau mokame išsiausti.

Kitaip sakant, einant technologijų išgryninimo keliu jums su audėjomis praktikėmis netrūko naujos patirties ir atradimų?

Gal todėl tai pavyko, kad susirinkome daug papildomos medžiagos apie kiekvieną siuvimo siūlę, dygsnelį, audinio palenkimą. Akivaizdu, kad I–IV a. tekstilė buvo gaminama be atraižų, nebuvo jokių kirpimų, nes medžiaga buvo brangi, pasigaminti ją buvo sunku, todėl labai taupyta. Audiniai buvo jungiami segėmis, parišant dirželiais. Kuršių merginos suknelė yra ne tik technologiškai, bet ir spalviškai nepriekaištingai išausta. Iš surastų archeologinių audinių skiautelių aišku, kad tuo laikotarpiu metmenys buvo šviesiai mėlyni, o ataudai – tamsiai mėlyni. Tai sukuria įdomų taftos įspūdį. Ir neabejotina, kad rasti ne kasdieninių, o išeiginių kuršių drabužių fragmentėliai, todėl mes ir atkūrėme išeiginius drabužių komplektus su visa puošyba. Naudojame daug mėlyno indigo su raudės raudoniu. Be abejo, kasdieniai drabužiai buvo iš natūralių spalvų audinių, nedažyti atvežtiniais dažikliais.

Kiek įtakos šiems technologiniams sprendimams darė archeologų, pavyzdžiui, Elvyros Pečeliūnaitės-Bazienės, tyrinėjimai, daugiausia rėmęsi kuršių kultūriniu paveldu?

Be abejo, sprendimų pagrindas buvo audinių skiautelės, išlikusios ir rastos prie papuošalų, ir jų radimo vieta kapuose. Buvo paprastasis dvinytis audimas bei labai tam laikmečiui būdingas ruoželinis ir rombinis audimai. Kadangi technologijos leido paskaičiuoti ir siūlo tankį kvadratiniame centimetre, mes, ausdamos drabužius, jo laikėmės. Daugiausia pavyzdžių, lyginimo galimybių, analoginių variantų ir kitos medžiagos tenka ieškoti, ir ne tik šiuo, kuršių, atveju, Vakarų Lietuvoje. Be to, žvalgėmės, kas saugoma Danijoje, Estijoje, Rusijoje. Šių kraštų ir mūsų krašto klimatinės sąlygos buvo panašios, todėl kurdamos drabužių konstrukcijas rėmėmės ir ne Lietuvoje rastais radiniais. Pavyzdžiui, Danijoje žinomos ir atkurtos kelnės, kurių iš viso žinomi tik trys modeliai. Tais kirpimais atkurdami senuosius rūbus iš esmės remiasi ir estai, latviai, rusai.

Lietuviškąją archeologinę tekstilę nuodugniausiai yra ištyrinėjusi dr. E. Pečeliūnaitė-Bazienė. Ji dalyvavo pradiniame mūsų darbo etape, kai dar audimui rinkomės siūlus, stebėjo pačius pirmuosius mūsų gaminius, konsultavo.

Yra išlikusių archeologinių radinių ir jais paremtų tyrinėjimų, palyginamosios medžiagos iš kitų šalių, bet gal vis dėlto galėtum detaliau nupasakoti, koks kuršių kostiumo atkūrimo procese buvo tavo kaip tekstilės dizainerės ir konstruktorės praktikės vaidmuo?

Daiva surenka visą įmanomą gauti medžiagą, ją išstudijuoja. Bandome įsivaizduoti ir mintyse susidėlioti, koks buvo audimo būdas, konstrukcija, spalvų deriniai, kadangi jų pavyzdžių neturime. Nustatome galutinį drabužio spalvų derinį, nes turime, tarkim, tik mažą suknelės audinio gabalėlį. Sukurtąją suknelę dar papuoši – užveji vytinėmis juostelėmis, aišku, kad tai yra šiek tiek kūryba atsižvelgiant į kaimyninių kraštų patirtį, kurioje irgi būta minimalaus kūrybinio prado. Kita vertus, pavyzdžiui, siūlelių dygsneliai yra lygiai tokie, kokie buvo senais laikais. Yra išlikę ir raukimo, ir dygsnelių pavyzdžių, ir jei išlikę buvo šiek tiek kreivesni, tai jie tokie mūsų kolekcijoje ir yra. Truputį keista, kad raukimas buvo gana dailus, turbūt tai irgi priklausė nuo konkrečių meistrų ir nuo drabužio paskirties. Mūsų sukurti arba atkurti drabužiai daug kuo priklausė ir nuo mano kaip tekstilės dizainerės darbo. Pavyzdžiui, papuošalai randami tam tikrose vietose, todėl bandome suprasti, kodėl jie buvo taip nešiojami, ir iš dalies tuo remdamosi bandome atkurti galimą drabužio konstrukciją. Pavyzdžiui, dėl viršutinių rūbų, ypač tunikų, pagal papuošalus, laikotarpį, kitose šalyse atrastus pavydžius ir atliktus tyrimus galėjome lengviau apsispręsti. Sunkiau buvo, tarkim, su vyriškomis kelnėmis, kurias tarsi gali drąsiai rekonstruoti, o paskui vėl perkratai motyvus,

kodėl taip pasirinkai... Tai mano kaip dizainerės iššūkiai, nes, be būtinųjų konstrukcinių parametrų ir istorinės tiesos, dar siekiu, kad dėvimi ir demonstruojami drabužių deriniai būtų gražūs, estetiškai motyvuoti. Deja, atkuriant kostiumus konkrečiais moksliniais tyrimais pagrįstų meninių intarpų nepavyksta panaudoti, todėl kaip konstruktorė, daug dirbusi prie tautinio kostiumo atkūrimo, kartais remiuosi ir savo nuojauta, kaip realiai kostiumai turėtų atrodyti, ypač atsižvelgdama į kitų šalių dizainerių atkurtus ir restauruotus pavyzdžius.

Ar įmanoma detaliau nusakyti, kuo kuršiai saviti naudotomis dominuojančiomis medžiagomis, modeliais, spalvomis, papuošalais?

Kuršiai – labiausiai į vakarus nutolusi, civilizacine prasme vakarietiškiausia baltų gentis. Be abejo, dėl Baltijos jūros artumo ir galimybės ja susisiekti su šiaurės Europos kraštais jie labiausiai ir juto kultūrinę įtaką iš vakarų. Mūsų jau anksčiau atkurtasis lietuvių genties kostiumas buvo patyręs daugiau kultūrinio slavų kraštų poveikio. Kuršių atveju buvo lengviau remtis tais kirpimais, kurie realiai yra išlikę arba kuriuos galima bandyti atkurti palyginamuoju būdu – lengviau sukirpti kelnes ar tuniką. Išliko ir galvos dangų, nes jos dažniausiai buvo puošiamos metalais, ypač žalvariu, kurie joms ir padėjo išlikti žemėje. Dėl sąlyčio su metalais lengviau atkurti ir tekstilę, nors jos po papuošalais ir išliko tik lopinėliai. Kuršių spalviniai deriniai daugmaž aiškūs – buvo rasti melsvi, indigo, gelsvi atspalviai, aišku, ir pilki, juodi tekstilės pavyzdžiai. Todėl buvo iš ko kuo tiksliau atkurti kuršių spalvų paletę. Beje, siūlų dažymas, matyt, ir seniau, ir dabar yra gana sudėtingas, nes dažniausiai išeina ne ta spalva, kurios norėtum, arba nusidažo labai nelygiai. Būtina žinoti daugybę dalykų apie vilnos dažymą natūraliomis medžiagomis minėtais istoriniais laikotarpiais. Smėlinė, gelsva, rusva spalvos nesudėtingai išgaunamos, bet kitaip yra, sakysim, su raudės raudonumu arba indigo. Greičiausiai seniau dažydavo su natūralių medžiagų konservantais, nes raudė Lietuvoje neaugo, o panaudoti vietinę mėlžolę irgi buvo sudėtinga, nes reikia didžiulio jos kiekio. Estai bandė, bet sugebėjo išgauti tik šviesiai mėlyną atspalvį. Aišku, kad tais laikais vyraujantys tamsiai mėlynos indigo spalvos drabužiai buvo prieinami tik turtingiems žmonėms. Tai patvirtina ir kasinėjant kapus prie jų palaikų randami sidabro papuošalai, rodantys socialinį statusą. Tokie genties didžiūnai galėjo sau leisti iš kitų kraštų atsivežti ir tinkamų drabužių dažiklių. Nors įrodyta, kad mėlžolė seniau augo baltų genčių gyventose žemėse, ir dabar gali augti, bet reikėjo didelių jų auginimo sąnaudų. Kitoms kolekcijoms dažyti reikėtų užsiveisti vietinę mėlžolės plantaciją, juolab kad estai tai jau išbandė.

Kuršių papuošalai buvo labai puošnūs ir neretai įspūdingų dydžių bei formų. Jie, palyginti su lietuvių gentimi, turėjo ir naudojo daug sidabro, jų išeiginiai drabužiai buvo ištaigingi, ypač dėvimi turtingų genties didžiūnų, patyrusių vakarinių kaimynų įtaką.

I–IV a. kuršiai kaip žaliavą naudojo vietinę vilną – iš jos buvo audžiami ir apatiniai tunikiniai moterų marškiniai, ir viršutinė suknelė, tik skyrėsi vilnos storis ir audimo būdas. Vilnos siūlų storis mažai kuo skyrėsi nuo tų, kuriuos naudojam tautinio kostiumo audiniuose, tik buvo sukresni. Būtent jų sukrumas iš esmės ir nulėmė dailesnį audinio kritimą ir apskritai visą faktūrą. Juose mums svarbiausa buvo audimo būdo pabrėžimas, jo išryškinimas, o tam reikalingi sukrūs siūlai.

Kaip apibūdintum sukrius siūlus?

Dabar esam įpratę verpti į vieną pusę, o seniau metmenų ir ataudų siūlai buvo verpiami ne viena kryptimi, todėl audinyje susidūrę siūlai sudarė išraiškingesnį raštą ir dėl to jis pats tapdavo tarsi reljefiškesnis. Kuo mažiau sukrūs siūlai, tuo labiau jie sudaro tokį raštą, kurį sunku ir įžiūrėti. Jis atrodo toks vienalytis, iš toliau žiūrint regisi, kad jis neturi faktūros, o norint ją išgauti, siūlas turi būti sukrus.

V–VIII a., be vilnos, buvo naudojamas ir nebalintas linas, nors, anot E. Pečeliūnaitės-Bazienės, galėjo būti ir taip, kad linas iš ankstesnio laikotarpio tiesiog neišsilaikė, suiro. Jei net galvos srityje tuomet buvo rastas iš vilnos gamintas nuometėlis (kitur rašoma – kepurėlė), tai tikėtina, kad ir visi kiti drabužiai buvo vilnoniai. Buvo naudojamos įvairios išbandytos technikos, pavyzdžiui, nėrimas adata, ne vąšeliu, nes tada dar jo nebuvo, buvo naudojama kitoniška, gal ir grubesnė adata, kurios galimybės priklausė nuo meistrų įgudimo.Vėlesniais laikais vilnos audinys vis plonėjo, raštai sudėtingėjo, atsirado rombinis audimas, nors kostiume išliko ir dvinytis ruoželis, bet atsirado ir sudėtingesnių audimo būdų.

Kokią įtaką jūsų darbui darė audimo būdų raidos pažinimas?

Seniau buvo audžiama vertikaliomis staklėmis, deja, viso kuršių kostiumo vertikaliomis staklėmis dar neišaudėme, bet jau rimtai bandėme. Dar labiau senuosius audimo būdus tikimės pritaikyti atkurdamos aukštaičių archeologinį kostiumą.

Dar išaudėm šešių metrų ilgio ir 20 cm pločio autus, kurie nešiojami po ilga tunika kaip kelnių atitikmuo, jie gal ir tapo vyrų aprangos dalimi kaip kelnių raidos etapas. Tie autai neprastai susivynioja, jie, matyt, buvo nešiojami ir kaip papildoma kario puošmena, yra puošti žalvariu, mažais žalvariniais žiedeliais, todėl, nors dabar

dėvėti ir žmonėms rodyti yra ne itin patogūs, bet gražiai, egzotiškai, savaip intriguojančiai atrodo.

Su archeologinių kostiumų kolekcija pamaišėt ir pasaulį?

Išties mums negėda ją rodyti įvairiose pasaulio šalyse. Daugiausia lankėmės kaimyninėse valstybėse. Šiemet kolekcija atstovavo Lietuvai Pietų Korėjoje, Yeosu mieste vykusioje pasaulinėje EKSPO-2012 parodoje, nes ji puikiai atitiko parodos temą „Jūrinės valstybės ir žmonės“. Buvome patenkinti dideliu lankytojų antplūdžiu, ja domėjosi ir parodoje dalyvavusių šalių atstovai, diplomatai, netgi ir daugelis darbuotojų, dirbusių paviljonuose.

Kuo šiemetinis kuršių kostiumui skirtas kalendorius turiningesnis ir įdomesnis nei lietuvių genčiai skirtasis?

Šis kalendorius skirtas 2013–2014 m., jo dizainas – toks pat kaip ir ankstesniojo kalendoriaus (fotografas – Artūras Moisejenko, dizainas – UAB „Artisena“), jo tiražas buvo tiesiog išsluotas iš pardavimo vietų. Ir dabar pateikiame puikias nuotraukas, padidintas kostiumų detales, išsamią informaciją lietuvių ir anglų kalbomis. Jį kaip reprezentacines dovanas įsigyja įvairios mūsų valstybinės institucijos, įstaigos, firmos.

Kodėl tai darai, kas įkvepia tokiam darbui?

Įkvepia tai, kad šiame darbe esu ne tik konstruktorė, kuri tiksliai atkuria drabužio brėžinį, padaro jo lekalą, bet ir tekstilės dizainerė. Stengiuosi dirbti taip, kad būtų gražu!

Archeologinės kuršių kostiumų ypatybės

Kas skatino tęsti baltų genčių kostiumų rekonstravimo projektą, prasidėjusį kuriant lietuvių genties kolekciją, jau pristatytą įvairiuose Lietuvos ir tarptautiniuose renginiuose, taip pat ir vizualiai priimtinai perteiktą kalendoriuje?

Daiva STEPONAVIČIENĖ. Šis projektas – seniai mano, kaip sakoma, nešiojamas kūdikis. Buvo numinta daugelis slenksčių, ir tik Lietuvos liaudies kultūros centras sutiko priglausti šią mano idėją. Šiuo metu jau dirbame su penktąja jo dalimi, bet apie tai kalbėsimės kitomis progomis. Šiuo metu visuomenei pristatome kuršių genties I–XIV a. kostiumą. Aišku, tempai per daug „žvėriški“, taip dirbant kyla pavojus „plaukti paviršiumi“, bet neturime kitos išeities – spaudžia projektų vykdymo terminai, stengiamės, kiek galime. Net sudarydamas sąmatą ne viską gali numatyti, nes medžiagai sugromuluoti reikia laiko. Būna taip, kad pirmiausia susipažįsti su literatūra, su kai kuriomis archeologinėmis ataskaitomis, o tada su meistrais eini į muziejų konkrečių daiktų pasirinkti ir tuomet paaiškėja, kad tose dėžutėse ne visai tai, kas buvo spausdinta, rodyta, numanyta. Ir tada iškart vietoje turi spręsti, kokias korekcijas daryti, kad nenukentėtų ir dokumentinė pusė, ir kolekcijos vizualumas, galutinis jos rezultatas. Aišku, kiekvienas regionas turi savitumų, ir pirmiausia jie atsispindi tuose daiktuose, kurie išlieka žemėje. O išlieka metalas, keramika, dar, tarkim, verpstukai, kurie teikia žinių apie verpimo technologijas. O kostiumų fasonai iš esmės yra sugalvoti remiantis Vakarų Europos medžiaga ir kaimyninių šalių tyrinėjimų įdirbiu juos atkuriant. Daromos prielaidos, visa yra labai sąlygiška... Dėl kostiumų vizualumo galima ginčytis ir diskutuoti, galima įvairiai traktuoti. Kartais niurgzlius oponentus raginam – gal savo pastebėjimų, kokių naujienų ar praktinių siūlymų turit, mielai priimsime, apsvarstysime. Retai ką naudingo išgirstame.

Kaip suvokiate šio jau kelintus metus vykdomo gana ambicingo projekto esmę?

Iš esmės šio projekto kostiumų rekonstravimas yra mūsų koncepcija, kaip turėjo atrodyti tam tikro laikotarpio įvairių baltų genčių drabužiai. Tam naudojame audinius, kurie atspindi tam tikras audimo technikas, spalvų parinkimo sprendimus.

O kaip buvo dirbant su kuršių genties medžiaga, galgi ir jos buvo gausu, turint omenyje papuošalų ir ginklų turtingas jų didžiūnų palaidojimų įkapes?

Tai viena iš turtingiausių baltų genčių, bet buvo ir kitų panašių, pavyzdžiui, žiemgaliai, kurie irgi buvo labai prašmatnūs ir daug brangių metalų sukaupę. Taip pat ir aukštaičiai iš centrinių dabartinės Lietuvos sričių. Besigilindama supratau, kad genčių turtingumas ir jų žemėse randami unikalūs dirbiniai koncentruojasi apie jų žemių centrus. Tokių centrų gentis gali turėti ir kelis – su klestinčia prekyba, amatais. Sėliai ir žiemgaliai, taip pat ir kuršiai, daugiausia telkėsi ir dabartinės Lietuvos, ir Latvijos teritorijoje, žemaičiai ir aukštaičiai – tik Lietuvoje, o jotvingiai vėlgi „išeina“ už dabartinės Lietuvos ribų – į Lenkiją, Baltarusiją, mums lieka tik jų nuotrupos. Tai, ką turime savo žemėse, galim sučiupinėti, todėl galime teigti, kad kuršiai yra viena iš turtingiausių ir įdomiausių genčių.

Kuršių ekonominė galia gal netrukdė reikštis ir jų dvasiniam gyvenimui, papročių laikymuisi?

Galėjo reikštis abiejų šių veiksnių poveikis. Bet akivaizdu, kad itin masyviais ir puošniais papuošalais pasidabinusi mergina nėjo dirbti lauko darbų. Aišku, reiškėsi ir luominio išskirtinumo pabrėžimas. Kai kurie šio pobūdžio sprendimai parodyti ir mūsų kolekcijoje.

Turbūt tai buvo ir išeiginiai arba paradiniai, ir apeiginiai, ir į aną pasaulį persikelti skirti drabužiai?

Laidotuves kuršiai, kaip ir daugelis kitų genčių, suvokė kaip kelionę į kitą, daug kuo į buvusįjį panašų pasaulį ir dėl to, matyt, nė kiek neverkšleno. Išlydėdavo dailiai apsirengusį gentainį ir dar įdėdavo į kelionę visokių reikalingų daiktų. Pavyzdžiui, antrą diržą, dar vieną skraistę, apgalvį merginai. Tiesa, tai būdingiau žemaičiams. Į skiautę suvyniodavo papildomus papuošalus. Nors kuršiai mėgo ir beržų tošies dėžutes, į jas sudėdavo brangenybes – antkakles, sages, žiedus. Kuršiams, tiek vyrams, tiek moterims, prie galvų kapuose būdavo sudedami gėrimui skirti ragai, matyt, buvo įprasta puotauti.

Be abejo, remiatės duomenimis apie išlikusias drabužių skiautes, kurias ištyrinėjo dr. Elvyra Pečeliūnaitė-Bazienė?

Tai buvo pirmasis jos kabinimasis į archeologinę tekstilę, šia tema apginta daktarinė disertacija. Daugiausia ji ir domėjosi Vakarų Lietuva, nes ten aptikta daugiausia metalų, o kur jie, ten ir audinių išlikę. Tai mums buvo labai pravarti informacija – ir apie audinius, jų tankumą, audimo technikas, ir apie juostas. Tik neturim siluetų, nė vienos siūlės, audinio gabalėlio, kuriame tiksliai matytume, ar buvo koks nors siuvinėjimas. Turim duomenų tik apie vienspalvius audinius. Jos kadais specialiai klausiau, ar nepasitaikė koks languoto ar dryžuoto audinio fragmentas, kad nors už ko būtų užsikabinti, bet, deja, iki viduramžių nieko nėra. Iš to, ką turime, yra nustatyti tik vienos rūšies dažikliai. Jais dažė siūlus ir derino pagal spalvinį intensyvumą. Ir mes panašiai bandom daryti. Taip būdavo išgaunama ir audinio tekstūra: metmenys – vienos spalvos, o ataudai – kitos spalvos arba intensyvesnio atspalvio. Išeidavo vos matomas margumas – labai neryškus, saikingas, subtilus. Juostos iš pradžių irgi buvo vienspalvės. Kita vertus, dar neaudžiam vertikaliomis staklėmis, o jos yra pirmykščio, priešistorinio audimo pagrindas, nes ir visa audinių forma yra apkraštuota juosta, – audžiant audinį čia pat vejama ir juosta. Šiuo atveju apvaliai audžiant vadinamąją maišinę (cilindrinę) suknelę jau pavyko priausti ir juostas, padaryti apkraštavimą.

Daug laiko pareikalavo romėniškojo laikotarpio merginos kepuraitė, nusagstyta žalvario spurgeliais, – ji beveik visa metalinė. Sudėtinga buvo išsiaiškinti, kaip metalinės detalės nesudrasko medžiagos... Paprašiau, kad kolegė atsiųstų pavyzdžių iš pajūrio tyrinėjimų – tekstilės su spurgeliais iš vidinės pusės nuotraukų, nes paprastai leidiniuose pateikiamas vaizdas būtent iš fasadinės pusės. Tuomet ir supratome, kad tik smaigaliukas užsikabina.

Kuršių moterys buvo vienintelės, kurios į galvos dangą dešinėje pusėje segė lankinę žieduotąją segę. Visaip sprendėme, kokia galvos danga galėjo būti, nes šiaip tokia segė yra gana sunki. Niekas kitas man neatėjo į galvą, tik nuometas. Peržiūrėjau daug panašios europinės ikonografinės medžiagos, visokius užmetimus, rišimus ir panašius dalykus – daug kur buvo nuometai, tik laikui bėgant, veikiant įvairioms įtakoms, retai kur išliko. Ir ankstyvųjų laikų kuršių kostiumui, ir vėlyvojo geležies amžiaus drabužiams papuošti naudojom šiuos nuometus, tik vėlyvajam naudojom ne segę, o trikampį smeigtuką ir cilindrinę sąsagą, rinkdamiesi ir kitokį spalvinį variantą – juodą, nes drabužiai iš pajūrio, tad truputį apeliuojam ir į etnografinių laikų kuršininkių kostiumą. O pagrindinės spalvos – mėlyna, juoda, balta, pilka, šiek tiek gelsvos, rusvos, raudonos, ir viską tarpusavyje derinom.

Dominuojanti spalva – mėlyna?

Visokių atspalvių mėlyna. Ir pajūryje, ir šiaurės, ir vidurio Lietuvoje dažniausia išlikusių audinių spalva buvo mėlyna. Dažyta mėlžole. O dažant šiuo dažikliu buvo įmanoma rinktis dažų intensyvumą.

Kiek mėlžolė buvo vietinė, kiek atsivežtinė? Ar buvo naudojami dažų konservantai?

Mėlžolę naudojo visa Europa – ir vokiečiai, ir skandinavai. Matyt, tada ji gerai augo, o gal buvo specialiai puoselėjama, sunku pasakyti. Mėlžolės dažiklis Europoje išsilaikė iki viduramžių. Vėliau paplito indigo dažikliai, jie imti vežti iš Indijos. Vietiniams dažymo poreikiams galėjo būti sodinamos mėlžolės plantacijos, o reikiama koncentracija galėjo būti išgaunama stiprikliais, nes vien žolėmis ir nenudažysi, dažniausiai dažiklių spalva būdavo užtvirtinama geležimi, variu ar kitais metalais, kurie suteikdavo savitus atspalvius.

Gal grįžtame prie neatsakytų klausimų – kodėl kuršiai drabužius nusagstydavo neaiškios paskirties dirbiniais – gal statuso, puošybos ar atskirų jų dalių tvirtinimo elementais?

To niekas nežino, ir aš nežinau. Pavyzdžiui, kodėl buvo naudojama tiek daug įvijų? Jų būta ir ant kepuraičių, ir ant skraisčių, ir vyrai, ir moterys nešiojo įvijines

apyrankes, žiedus, didelės ir masyvios jos buvo įaudžiamos daugelyje vietų, suvertos į seges ir antkaklės. Kitur to neaptikta, tik kai kurie šio reiškinio atšvaitai kaip įtaka yra pasiekę ir žiemgalius.

Ir tai – išskirtinė kuršių archeologinio palikimo ypatybė?

Taip, kita vertus, ir smeigtukų, ir papuošalų formų studijos – atskiras mokslas, bet, pavyzdžiui, V–VIII a. ir vėlesni vyrų diržai yra kaustyti metalu (lietos arba kita metalo plastika – kaltos ar spaustos – atliktos detalės) ir su kabučiais. Tokius turėjo kuršiai, žemaičiai, aukštaičiai. Susidaro įspūdis, kad tai buvo kario paradinė uniforma, vienas iš jos atributų. Meistrai įdėdavo ir savo smulkmenų, ir gražinimo išmonės, bet visų jų esmė ta pati. Diržai su kabučiais, ir sunku suvokti, kur yra šio sumanymo esmė, ką tai reiškia? Jie atlieka greičiausiai puošybinę funkciją, nes su tokiais diržais kariai į karą, aišku, nėjo, tam turėjo kitus, kuklesnius ir patogesnius, kovai pritaikytus diržus. Tai, matyt, buvo prašmatnioji karių aprangos dalis.

Moterys ilgai juosėsi vytinėmis juostomis, tik nuo viduramžių ėmė naudoti diržus. Dar randami vyriškų juostų ar diržų atributai – sagtys ir antgaliai, kuriuos iš esmės jie galėjo dėtis ir prie vytinių juostų, ir prie odinių diržų.

Dar senoji odininkystė reiškėsi batais...

Nedaug medžiagos apie batus teturime, todėl naudojame tam tikras jų formas, kurios aiškios iš mūsų archeologinės medžiagos, europinių analogų, patikslinam tik kai kurias detales. Nesinori varijuoti ir prisikurti nepamatuotų fantazijų. Kuršiai gyveno arti skandinavų, todėl I–IV a. kostiumui naudojame kiek kitokią jų kurpių ar pusbačių modifikaciją. Oda batams – iš galvijų, daugiausia iš gerai išdirbtos jaučių odos, tai yra nustatę archeologinės avalynės tyrinėtojai. Kapšeliai daugiausia buvo siuvami iš ožkos odos, galbūt iš jos galėjo būti siuvamos ir labai prabangios moteriškos kurpės. Be to, batams buvo naudojama ir kiaulių oda, jos mūsų kraštuose tada jau buvo auginamos.

Beveik visi vyrai kariai ant kairės kojos turėjo pentiną ir ant kairės rankos – apyrankę. Tai kario raitelio atributai. Ir visai neverta ginčytis, ar baltų gentys turėjo kavaleriją – akivaizdu iš radinių. Pentinas buvo reikalingas manevruoti mūšio metu, kad reikiamu metu norima kryptimi būtų įmanoma pakreipti skydą ir kalaviją ar kitą ginklą. O apyrankė, matyt, buvo skirta smogti priešui arba atlaikyti jo smūgius.

O ar peilis išties buvo moterų aprangos dalis ir ar buvo privalu jį nešiotis prie juostos?

Peilis buvo būtinas ir vyrų, ir moterų įrankis. Be jo negalėjai nei išeiti iš namų, nei šiaip ką nors veikti. Nei darbą padarysi, nei pavalgysi, nei nuo žvėries ar nuo dvikojo užpuoliko apsiginsi. Tiesa, kartais moterys vietoj peilio nešiodavosi ylas, nors batsiuviai daugiausia buvo vyrai. Bet būdavo atvejų, kai jos likdavo vienos ir turėdavo atlikti ir vyrų darbus.

Kuršių vyrų ginklus pasirinkom norėdami pastiprinti jų įvaizdį. Jie nėra kostiumo dalis, tik laikotarpio atspindys. Nėra strėlių ir lankų, nors pagal istorinę tiesą turėjo būti. Tarkim, XII a. piliakalnių priešpiliai nusėti strėlėmis, o ant jų beveik nėra, aišku, kad mūsiškiai į priešus šaudė. Lankai ir strėlės buvo utilitarūs, ne prabangai parodyti skirti ginklai. O kalavijas buvo pagal bendrą fizinį stiprumą, ūgį, rankų ilgumą ir kitas savybes užsakomas asmens ginklas. Panašiai buvo ir su ietimis – smogiamoji raitelio ietis buvo skirta tolimam metimui, o duriamoji buvo pravarti artimajame mūšyje. Beje, mūsų žemių gentys išsiskiria kariais ietininkais. Vyrai ant žirgų, vienas pentinas ant kojos, prie juostos galėjo būti kirvis, būtinai peilis, rankose – ietys, kai kada kalavijas. Esame išbandę kelis kalavijų kabinimo variantus, bandom dar vieną. Aišku, kad prie diržo jį kabintis buvo labai nepatogu. Turėjo būti naudojama perpetė, padėjusi išlaikyti svorį. Beje, mano svajonė – pelkėse atrasti su visa apranga ir asmeniniais daiktais per neatsargumą ar dėl kitų priežasčių nugarmėjusius ir ten užsikonservavusius genčių žmones. Juk daugumą jų gyveno tarp pelkių, jos padėjo grumtis su priešais ir išgyventi. Neabejotina, kad kai kurie iš jų, mažai pažeisti, ten tūno ir „laukia“ tyrinėtojų. Kiek turėtume unikalios informacijos!

Įspūdingas ir kuršių puošybos stilius, ir papuošalai, jų sidabrai ir auksai – kiek ši sritis atsispindėjo atkuriant jų kostiumą?

Sidabrai ir auksai... Daugiausia jų yra nuo I iki VIII a. Aptikta sidabrinėmis plokštelėmis puoštų drabužių smeigtukų, galvos dangos smeigtukų, sidabrinių žiedų, sidabruotų sąsagų. Buvo sidabruojamos kai kurios apyrankės. Tarp moters įkapių ir drabužių liekanų rastas VIII a. amuletas, kuris saugojo moterų įsčias, kabėjo jų srityje – sidabrinis, apskritas kaip saulė. Spėjama, kad jis atliko apsaugos funkciją. Nedaug tėra išlikusių sidabrinių ir auksinių dirbinių, bet yra. Daug kur yra auksuoti stikliniai romėniškojo laikotarpio karoliai, bet tai buvo ne mūsų meistrų darbas. Apskritai prabangos prekių pas mus mažai teaptinkama. Gal per menka buvo perkamoji galia, trūko lėšų joms įsigyti, o kita priežastis galėjo būti kiek netikėta – tuometinėms visuomenėms tiesiog nebuvo poreikio tai turėti, žmonės galėjo nesuprasti, kam to reikia.

Atkuriant kuršių kostiumą medžiagos vis dėlto buvo žymiai daugiau nei mes galėtume parodyti, nes į tuos kelis kostiumus visko nesudėsi, apskritai, būtų galima imti vieną kuršių kapinyną ir atkurti jų kostiumą pagal jame rastas įkapes, daryti konkrečius atkūrimus. Šiuo atveju kostiumus bandėme šiek kiek stilizuoti, ieškojome bendros tam tikro laikotarpio medžiagos daugiausia iš kapinynų apie Klaipėdą ir Kretingą, kuri atsispindėtų konkrečiame kostiume. Apskritai, manau, kad mūsų projektas buvo pirmasis humanitarinis eksperimentas Lietuvoje, kuriam buvo paskirtos lėšos. Paprastai tai būna elektronika, fizika, puslaidininkiai, biochemija, eksperimentavimas kuriant įvairias jų technologijas, o kultūros srities kreivėse buvo amžinieji nuliukai. Stebuklas, kad turime galimybę atlikti archeologinį eksperimentą, bandyti atkurti baltų genčių archeologinį ir istorinį kostiumus.

O kostiumus rodę jaunuoliai sutartinai kalba, kad puikiai jaučiasi su jais. Jie tarsi iškart persikelia į senuosius laikus, įsijaučia ir akyse pasikeičia. Kiek modelių esame aprengę ir Lietuvoje, ir užsienyje, ypač Rusijoje (savų demonstruotojų ten nesivežame), aprengi, ir jie iškart suspindi. Tiesiog džiaugiasi galėdami šiuos atkurtus kostiumus dėvėti.

Jauno kraujo sąlyčiai

Ar esate visiški „grindinio vaikai“, ar turite senelius, giminių kaimuose? Gal lankotės giminių ar draugų užmiesčio sodybose, esančiose netoli etnografinių kaimų? Kur gimėte, kaip augote, ar esate kaip nors susiję su liaudies kultūra, jos menu?

Žygimantas LIAUSA. Gimiau Raseiniuose, vėliau porą metų gyvenau kaime Raseinių rajone. Po to persikėlėme gyventi į Vilnių. Save laikau miestiečiu, nes užaugau mieste, manau, kad dveji metai, praleisti kaime, per mažas laiko tarpas, kad būčiau suvokęs kaimišką gyvenimą. Tiesa, tame kaime tebegyvena senelis iš mamos pusės, kartais jį su visa šeima aplankom, ypač per šventes, pabūnam, pašvenčiam kartu, palaikom ryšius.

Ramunė STEPONAVIČIŪTĖ. Gimiau ir augau Vilniuje, bet kaimiškas gyvenimas man nesvetimas, nes vidury gūdžių Labanoro girių mūsų šeima turi sodybą. Vasaromis stengiuosi kuo ilgiau ten pabuvoti, pakeliauti, pabūti miške ir prie ežerų. Jaučiu atgaivos gamtoje poreikį. Nesakyčiau, kad esu grynas miesto vaikas, nors daugiausia laiko čia praleidau. Mano seneliai gyvena Vilniuje, tad į etnografines sodybas pas juos negaliu nuvažiuoti, jie vasaromis į mūsų sodybą atvažiuoja.

Dovilė KETURAKYTĖ. Mano situacija gana keista, nes gimiau ir užaugau Vilniuje, bet save laikau kauniete, nes visi mano giminaičiai gyvena Kaune ir labai dažnai ten būnu, be to, aplankau brolį, kuris ten studijuoja. „Sergu“ už Kauno „Žalgirį“... Manau, kad iš tikrųjų esu pats tikriausias miesto vaikas. Tiesa, mano giminė turi sodybą sename Jonučių kaime netoli Kauno, žinau, kad iš ten yra kilę kai kurie poetai, bet aš ten nesilankau.

Gal iki pasiūlymo viešai kaip modeliams demonstruoti baltų genčių kostiumus buvote kaip nors susiję su šia sritimi ar lankėte kokius meniškai lavinančius kolektyvus, folkloro grupes ar panašius sambūrius?

Ž. L. Panašių sąsajų turiu, nes tėtis jau nemažai metų dirba Lietuvos liaudies kultūros centre, šeimoje yra gerbiamos tradicinės kultūros vertybės, tradicijos, bet asmeniškai iki tol nebuvau lankęs jokių tautinės pakraipos kolektyvų. Įsijungimas į archeologinio kostiumo pristatytojų grupę man buvo pirma rimta kultūrinė patirtis.

Ar iki tol nesibodėjai, pavyzdžiui, per televiziją rodomomis stilizuotomis tautinėmis kapelomis ar folkloro ansambliais, nejautei tam alergijos – juk tai gana paplitusi tikrų miestiečių „chebrantų“ reakcija?

Ž. L. Iš tiesų požiūris daugmaž pasikeitė į teigiamąją pusę, gal tokios alergijos, kaip minėjote, ir nejaučiau, bet ir nejaučiau, kad tai labai patiktų. Dabar pajutau, kad ši veiklos sritis svarbi ir reikalinga, nes padeda išlaikyti tautos tradicijas. Ypač padidėjo supratimas apie tautinius kostiumus, su malonumu stebiu, kaip būna apsirengę įvairūs tautiški kolektyvai, atpažįstu kai kuriuos drabužius, kartais noriu pasiginčyti dėl jų vertės, bandau nustatyti, iš kokio jie regiono ir laikotarpio, tiesiog tai pasidarė įdomu. O genčių kostiumai labai sudomino, įtraukė, tapo mano gyvenimo dalimi.

R. S. O aš, tiesą sakant, visą laiką tame dalyvauju. Kadangi mano mama yra viena iš šių kostiumų autorių, todėl dar prieš juos pasiuvant viską išbando ant manęs. Nuo mažens dalyvauju įvairiuose festivaliuose, renginiuose, iš tų laikų turiu ir nuosavų rekonstruotų kostiumų. Be to, ilgainiui ėmiau viešumoje rodytis ne tik kaip įvairius kostiumus rodantis modelis, ėmiau domėtis juvelyrika ir ją kurti, netgi šiose genčių kostiumų kolekcijose yra mano darbų. Todėl dabartinis kostiumų demonstravimas man nesvetimas ir nieko iš esmės mano gyvenime nepakeitė. Mano tėtis yra restauratorius, tad irgi susijęs su senove, todėl galiu sakyti, kad ši veikla man savaip yra įaugusi į kraują.

O su folkloru, manau, sieja bent jau tai, kad tavo mama yra „Sedulos“ grupės vadovė ir solo koncertavo kaip Rugiaveidė?

R. S. Taip, kartais koncertuose aš netgi pavaduoju „Sedulos“ nares... O „Rugiaveidė“ dabar veikia kaip

šeimos grupė, nes vienai dainuoti mamai pasidarė liūdna.

Dovile, ar ir tave anksčiau mama išbandydama rengdavo kostiumo drabužiais?

D. K. Taip, ir man tekdavo tokia dalia. Taip buvo nuo pat mažens, aš netgi nebepamenu, kad būtų buvę taip, jog vasarą nedalyvauju su tautiniais drabužiais susijusiuose renginiuose. Net galva buvo pripratusi prie visokių šukuosenų, vainikų dėjimosi... Iš esmės požiūris į kostiumo demonstravimo renginius nepasikeitė, nes jaučiu, kad esu šio proceso dalis. Tai įdomu, ir manau, kad visi turime nusimanyti apie tai, kokius drabužius žmonės dėvėjo istoriniais laikais. Beje, turiu pasakyti, toks folkloras, kokį rodo televizijos laidoje ,,Duokim garo", man nepatinka, bet jei pamatau, kad geri šokėjai šoka kokį smagų suktinuką, tai mielai pažiūriu ir gal esant progai prisijungčiau. Dainavau, šokau folkloro ansamblyje, bet vėliau pajutau, kad man gražiau, kai kiti dainuoja... Dėl ko jaunimas vis labiau traukiasi nuo tradicinės kultūros? Manau, dėl to, kad mes vis labiau orientuojamės į vakarų europiečius ir amerikiečius, lygiuojamės į tas kultūras, kurios yra supanašėjusios ir tarsi niekuo nebenori išsiskirti. Anksčiau ir lietuviai kaip tauta buvome labiau susivieniję, įsišakniję į savo žemę ir kultūrą, labiau svarbu mums buvo folkloras, papročiai, tradicinės šventės, nešiojami šventiniai drabužiai, o dabar žmonės daugiau orientuojasi į populiariąją arba masinę pasaulio kultūrą.

R. S. Sutinku su tuo, tik pridėčiau, kad galbūt jaunimui liaudies kultūra asocijuojasi su kaimu, iš kurio jie stengiasi pabėgti arba neturėti jokių reikalų. Jie nori būti miestiečiai, gal net gėdijasi, kad kas nepavadintų kaimiečiu, kartais iš provincijos atvykę jaunuoliai pasako: ,,Aš ne iš Vilniaus, bet iš kur – nesakysiu". O dar gal prideda ir tai, kad liaudies dainas atliekančių senukų balsai jau nelabai kokie... Gal jie išvis nėra girdėję, kad kas gražiai būtų atlikęs liaudies dainą. Jei tokie patektų į folkloru besidominčių bendraminčių būrį, gal ir supratimas pasikeistų?

Ž. L. Jaunimas dabar daugiausia domisi masine kultūra, jie draugų rate stengiasi neiškristi iš šio bendro konteksto, jiems norisi būti kartu ir domėtis panašiais ir paprastais dalykais, o liaudies kultūra jaunimui nepatinka gal todėl, kad iki jos irgi reikia priaugti, ne taip paprasta į ją panirti. Tie, kas tuo domisi, kartais net gėdijasi savo pomėgių, nes nenori išsiskirti iš kitų bendraamžių, nenori, kad į juos kreivai žiūrėtų.

Kokios to reiškinio priežastys?

Ž. L. Liaudies kultūra nebėra populiari, o mokyklose ji beveik visiškai nebeakcentuojama, bent jau mūsų vidurinėje mokykloje nė per vieną pamoką neteko išgirsti, kad apie tai būtų kalbama ar vaizdžiai parodyta. Jei kokių išimčių ir būdavo, jos nepatraukė dėmesio ir neužkabino.

R. S. Manau, kad tai susiję su globalizacija, kuri apima ne tik teritorijas, bet ir kibernetinę erdvę. Ta aplinkybė gal ir padės tradicinėms tautinėms vertybėms, nes darosi nebesvarbu, iš kur tu, ir gal tai padės atsigręžti į savąsias šaknis. Gal vėl bus garbinga pasakyti, kad aš moku daug liaudies dainų ir tuo didžiuojuosi, pavydėkit man!

Kokie buvo jūsų pojūčiai pirmąkart apsirengus rekonstruotu baltų genčių kostiumu?

Ž. L. Kai pirmą kartą rengiausi lietuvių genties kostiumu, man šiek tiek ir padėjo, nes buvo sudėtingų detalių, pavyzdžiui, autai, kuriuos mačiau pirmą kartą gyvenime ir pats nebūčiau sugalvojęs, kaip jais apsimuturiuoti. Iš pradžių buvo keista tą kostiumą apsirengus, nes atsimenu, kad visas kostiumas (baltiniai, tunika, kelnės) buvo pasiūtas iš vilnos, todėl buvo apėmęs lengvas, bet ne pats maloniausias vilnonių drabužių dirguliukas, vis dėlto gana lengvai tai iškenčiau. Atsimenu, tada buvo karštoka vasara, visiems buvo karšta, ir išbūti su trijų sluoksnių vilnoniais drabužiais nebuvo labai lengva. Iš pradžių netgi nemalonu ir keista, bet kuo toliau, tuo labiau įpratau ir darėsi smagu su jais vaikščioti.

Kas dar iš kostiumo elementų egzotiškai veikė?

Ž. L. Autai, plonos odos naginės, po kuriomis jauti kiekvieną akmenuką, kepurė, apsiaustas su sege, antkakle, ginkluotės elementai, apskritai, visas kostiumas atrodė įdomiai. Jausmas buvo įdomus, taip pat ir žmonių reakcija, ir tai buvo kažkas nauja.

Kokie jūsų įspūdžiai iš pirmojo viešo kostiumo dėvėjimo?

D. K. Buvau poroje su Žygimantu, todėl irgi buvau vilnonė mergaitė, kuri nešioja vilnonį apsiaustą, tuniką. Buvo be galo karšta, graužė visą kūno odą, bet man patiko, kaip žmonės į mus žiūrėdavo, kai mes apsirengdavom šiame kambarėlyje ir išeidavom į gatves... Fotografuodavo, kartais plodavo, eidavau ir jausdavausi tarsi atžengusi iš anų senųjų laikų. Kai grįždavome iš pasirodymų, būdavome patenkinti, kad galime nusivilkti tuos rūbus, bet kai tik juos nusivilkdavome, ir dingdavo visas įdomumas bei džiaugsmas. Išeidavome su savo drabužiais ir pasijusdavom kažkokie pilki, nepastebimi, niekas prie mūsų nebepuolė, nebebandė čiupinėti audinių... Staiga tapdavome niekam

I–IV a. kuršių genties moters ir vyro drabužiai.

I–IV a. kuršių genties moters ir vyro drabužiai.

V–VIII a. kuršių genties moters ir vyro drabužiai.

V–VIII a. kuršių genties moters ir vyro drabužiai.

XI–XII a. kuršių genties moters ir vyro drabužiai.

XI–XII a. kuršių genties moters ir vyro drabužiai.

XIII – XIV a. kuršių genties moters ir vyro drabužiai.

XIII – XIV a. kuršių genties moters ir vyro drabužiai.
Artūro Moisejenkos nuotraukos.

nebeįdomūs ir nereikalingi. O mūsų kostiumai buvo išties gražūs, nors ir ne itin patogūs. Ir būdavo keista, kai mums pasakodavo, kad su tais rūbais genčių žmonės kariavo.

O kaip sekėsi vaikščioti su vadinamuoju pirmykščiu kostiumu?

R. S. Mano nešiotas kostiumas iš minėtos kolekcijos yra iš gotikinio laikotarpio (XV a.). Niekas man nieko negraužė, nebuvo nei karšta, nei šalta, tik laisvai plevėsavo. Kostiumas man buvo ganėtinai patogus veikiausiai todėl, kad apatinė jo suknelė buvo šilkinė. Galbūt šiek tiek keblumų sukelia šeši metrai gobeleno, kurį nešioju kartu su kostiumu. Sveria ir šleifas už nugaros, dažnai jį net tekdavo nešti rankomis. Žinoma, ir kitiems, ne tik man. Ir batai man buvo jaukūs ir geri, plono pado, bet akmenukų nejaučiau. Kas be ko, kai kurių nepatogumų sukelia „kibiras“ ant galvos – aukšta gotikinio stiliaus kepurė, ypač madinga buvusi Prancūzijoje, su kuria vaikščioti nelabai sunku, bet nepatogu. Gerai, kad esu ne aukštaūgė, bent jau už durų staktų ji niekur nekliuvo...

Ar šių kostiumų nešiojimas kuo nors neskatino asmeniniu lygmeniu pasidomėti ir gentine praeitimi?

R. S. Lietuvių genties kostiumas buvo gana vėlyvas, labiau europietiškas, todėl panašių klausimų nekildavo, bet kuršių kostiumo dėvėjimas man tarsi kuždėjo, kad jis kažkuo nutolęs, lyg ne mano. Jei reikėtų rinktis, labiau linkčiau prie lietuvių genties kostiumo, nors, žinoma, gentys vėliau smarkiai susiniveliavo. Manau, kad per du tūkstančius metų protėvių jau nebenustatysime, bet teritorialumo jausena išlieka.

D. K. Ir lietuvių, ir kuršių genčių kostiumai man iš esmės ir tiko, ir patiko, o gentiniu klausimu mažai domėjausi, tik akivaizdu, kad iš įvairių genčių dabar esame susitelkę į vieną tautą.

Kaip pasikeitė jūsų požiūris į kostiumų demonstravimą, kai teko imtis kuršių kolekcijos?

Ž. L. Man kažkodėl kuršių kostiumas arčiau širdies, gal dėl to, kad jis man asmeniškai visuma yra gražesnis. Be to, man ir kuršių kraštas yra vienas gražiausių Lietuvoje. Kuršių kostiumas man mielesnis nešioti negu lietuvių drabužiai. Pastebiu įdomias sąsajas – esu gimęs Žemaitijoje, gyvenu Aukštaitijoje, o labiausiai patinka kuršių kostiumas. Įspūdinga ir net savaip nereali buvo ir kalendoriui daryta fotosesija Kuršių nerijoje, jūros pakrantėje. Net pajutau, kad kuršiškasis kostiumas ten labai derėjo prie aplinkos.

Dovile, man pasirodė, kad pagal tipažą ir išvaizdą (mėlynos akys, šviesūs plaukai) esi labai artima kuršiams ir tinkama demonstruoti būtent kuršių genties kostiumą? O kaip pačiai atrodo?

D. K. Man patinka atostogauti kuršių regione, o kuršių kostiume mane „užgauna“ įvairių atspalvių mėlynos spalvos akcentavimas, gausesnės puošmenos. Ta mėlyna kažkokia ryški, išsiskirianti. Kaip jūra. (Lietuvių kostiume labiau dominavo pilka spalva). Manau, kad ji ir man priimtinesnė, nes labiau išryškina mano natūralius bruožus. Bet vis tiek nepasijaučiau kuršė, kraujo ryšiai nepasikeitė ir širdis nepradėjo smarkiau plakti, bet nešiodama šį kostiumą jaučiuosi ypatingai, lyg pakylėta.

R. S. Šį kartą nešioju vikingų laikotarpio (IX–XII a.) kuršių kostiumą. Nors esu žemės vaikas ir jūra atrodo gana toli, bet kuršių kostiumas man irgi labiau patiko negu lietuvių. Tos kuršių spalvos kerinčios – ryškiai mėlyna, juoda... Ir daro įspūdį gausybė papuošalų. Išties apsivilkus šį kostiumą apima neeilinis jausmas, jis kažką pakeičia mąstysenoje ir jausmuose.

The Curonians, Blue in the Mists of History

The Lithuanian Folk Culture Centre presents projects that, with the funding of the Culture Support Foundation, reconstruct the ancient archaeological and historical costumes of the Baltic tribes. Society has already been introduced to the clothing of the Lithuanians and Curonians, calendars have been issued that depict the sets of outfits. Lately, the archaeological and historical clothing of the Samogitians, Jotvingians (Suduvians), and Highlanders (*Aukštaičiai*) are being created. The creators hope that during the 2014 National Song and Dance Celebration (*Dainų Šventė*) the clothing, footwear, jewellery and weapons of all the Baltic tribes will be presented. Juozas Šorys discussed the reconstruction of the Curonian costumes with the re-creators, project developers–designer constructor, LFCC Folk Art subdivision head specialist Danutė Keturakienė and archaeologist, director of the public organization Vita Antiqua, Dr Daiva Steponavičienė, as well as the people who demonstrate the costumes: Dovilė Keturakytė, Ramunė Steponavičiūtė and Žygimantas Liausa.

Publikaciją remia Spaudos,
radijo ir televizijos rėmimo fondas.

Mitinių personažų kaita mitologinėse sakmėse: kontaktai su naminiais gyvuliais

Inga ZEMBLIENĖ

Straipsnio objektas – lietuvių mitologinės sakmės. Tikslas – išanalizuoti tas sakmes, kuriose įvairuoja mitiniai personažai, susiję su naminiais gyvuliais, ir nustatyti, kuris personažas galėjęs būti archajiškesnis, pirminis. Naudojami metodai: lyginamasis-istorinis bei lietuvių sakmių struktūrinės-semantinės analizės. Išvados: įvairiai vadinama namų dvasia kankina, jodo jai nepatinkantį arklį, o patinkantį prižiūri, juo rūpinasi. Lietuvių mitologinių sakmių lyginimas su kitų tautų sakmėmis leidžia teigti, jog namų dvasia šiuose siužetuose yra archajiškesnė būtybė, o kiti ją keičiantys mitiniai personažai, dėl įvairių priežasčių atsiradę šių sakmių siužetuose, atlieka jiems nebūdingas funkcijas.

Prasminiai žodžiai: mitologinės sakmės, mitiniai personažai, namų dvasia.

Šiuo straipsniu norima prisidėti prie aktualios problemos – mitinių personažų sistemos raidos mitologinėse sakmėse tyrinėjimų. Paprastai tyrinėtojai daugiausia dėmesio skiria mitinių būtybių išvaizdai, veiksmams ir atliekamoms funkcijoms. Tačiau galimi ir kitokie tyrinėjimai. B. Kerbelytė, sudarinėdama mitologinių sakmių struktūrinę-semantinę klasifikaciją, pastebėjo mitinių personažų tuose pačiuose siužetuose kaitą (KLPTK III; Кербелите 2003). Jos knygoje *Типы народных сказаний / The Types of Folk Legends* (KTHC) to paties siužeto sakmių variantų grupės, kuriose figūruoja skirtingi mitiniai personažai, aprašomos viena šalia kitos. Taip daug lengviau rasti reikiamus tyrimui sakmių siužetus. Šiame straipsnyje dėmesys telkiamas į mitinių būtybių, susijusių su naminiais gyvuliais, įvairavimą to paties kūrinio variantuose, siekiant atskleisti, kurie iš tokių mitinių personažų galėję būti archajiškesni, todėl sakmės lyginamos su kitų tautų analogiškomis sakmėmis, tikėjimais bei atitinkamais papročiais.

Lietuvių mitologinėse sakmėse teigiama, jog naktį arklius kankina ir jais jodinėja: aitvaras (KLPTK III, p. 144), damavykas / koklikas / pūkis (KLPTK III, p. 148), pinčiukas (KLPTK III, p. 146), slogutis (KLPTK III, p. 75), laumė / deivė (KLPTK III, p. 164), ragana (KLPTK III, p. 213; 220) ir velnias (KLPTK III, p. 249).

Tai, jog čia turime namų dvasią, išduoda sakmės, kuriose, jei aitvarui / koklikui / damavykui arklys patinka (tai pirmiausia lemia arklio plaukas), tai jis arklį myli, jo karčius supina (KLPTK III, p. 159), o jei nepatinka, naktį taip prikankina, kad rytą šeimininkas jį randa sušilusį ir nuvargusį, jo karčius suveltus (KTHC, p. 513–514). Sakmėje, B. Kerbelytės priskirtoje struktūriniam-semantiniam tipui 1.2.2.9: *Herojus nepagerina antipodo būklės*, sakoma, jog nuplyšę kūdikiai prašę, kad žmogus juos priimtų ir aprengtų, žadėdami šerti jo arklius, bet žmogus nesutikęs, tad šie žmogučiai ėmę arklius kankinti (KLPTK III, p. 160). Kitose lietuvių sakmėse pasakojama apie žmogų, įtarusį, jog kažkas šeria jo arklius. Jis naktį eina jų pažiūrėti ir pamato avižas vemiantį gaidį arba du nuplyšusius berniukus, pilančius arkliams avižas (KLPTK III, p. 147, 160).

Latvių sakmėse arklius avižomis maitina „arklių aitvaras“ (*zirgupūķi*s: ŠLPT). Tikima, jog arklius ir kitus naminius gyvulius jodo ir kankina slogutis (*lietuvēns*: ŠLTT, Nr. 17516). Tai, kad slogutis susijęs su gyvuliais, patvirtina ir latvių paprotys per Tris Karalius arba „Žvaigždės dieną“ (*Zvaigznes diena*) ant tvarto durų brėžti „slogučio kryžių“ (*lietuvēna krusts*), kad galvijai sektųsi (Šmitas 2004, p. 139).

Latvių mitologijoje aitvaras (*pūķi*s) – turto gausintojas ir sėkmės nešėjas, apimąs vaisingumą / derlingumą, taip pat atliekantis namų dvasios funkcijas (ME II, p. 163). Latvių slogutis (*lietuvēns*) – būtybė, naktį varginanti, jodanti gyvulius, užgulanti miegantį žmogų. Jo atliekamas funkcijas galima būtų priskirti personifikuotoms ligoms, tačiau slogutis vadintas ir „namininku, namiškiu“ (*mājnieks*), kiekviena sodyba turinti savo „slogutį“, ir jei kas jam nepatinka, tą jis imąs varginti, vis tiek, ar žmogų, ar gyvulį (ME II, p. 219).

Rusų sakmėse šiuos prieštaringus veiksmus atlieka „namų šeimininkas“ naminis (*домовой*). Rusų naminis

gyvena troboje, kieme, tvarte, arklidėse. Tai dvasia, sauganti namus, užtikrinanti normalų šeimos gyvenimą, besirūpinanti žmonių ir gyvulių sveikata (ТСД II, p. 120). Tiek rusų tikėjimuose, tiek sakmėse teigiama, jog naminis šeria arklius, jei šie jam patinka, o jei nepatinka, atima pašarą (ДПСП, p. 367) ir į ėdžias net mėšlo prideda (ТСД II, p. 122), jodo juos (ДПСП, p. 369) ir kitaip kankina – gainioja po kiemą (ДПСП, p. 369), muša (ДПСП, p. 367), karčius suvelia (ТСД II, p. 122). Rytų slavai teigia, jog naminio santykiai su gyvuliais priklauso nuo gyvulio plauko. Naminio nemėgstamą gyvulį žmonės dažniausiai parduodavę. Kadangi gyvulio gerovė priklausė nuo naminio, prieš pirkdami arklį ar karvę, ūkininkai stengdavosi sužinoti, kokios spalvos plaukas jam patinka. Dėl to Didįjį ketvirtadienį žmonės lipdavo į palėpę ir klausdavo naminio apie gyvulio plauką arba naktį pasilikdavo tvarte ir pasislėpę žiūrėdavo, kokios spalvos naminio barzda – tokio plauko gyvulį ir pirkdavo (ТСД II, p. 122).

Analogiškos sakmės bei tikėjimai užfiksuoti Lietuvos rusų sentikių folklore. Sakoma, kad patinkančius arklius naminis (*домовой*) šeria, o iš nepatinkančio arklio pašarą atima ir atiduoda patinkančiam. Todėl naminiui nepatinkantis arklys džiūsta (НЗС, p. 199). Taip pat pasakojama, jog naktį naminis arklius jodo (НЗС, p. 200).

Analogiškų sakmių bei tikėjimų esama ir kitų tautų folklore. Štai suomių sakmėje pasakojama, kad šeimininkas po nakties randa pavargusį arklį ir kaimyno pamokytas eina pas žiniuonį klausti patarimo. Šis liepia pasislėpti tvarte ir klausytis. Žmogus taip ir padaro. Jis išgirsta kalbant: „Jei būtų širmas arklys, aš jį mylėčiau, o šitas man nepatinka“. Šeimininkas parduoda netinkamo plauko arklį ir perka širmą. Tada vėl klausosi ir išgirsta sakant, jog šis arklys tai jau patinkąs ir juo bus rūpinamasi (ВПИ, p. 277). Kitoje suomių sakmėje pasakojama, jog arklidėse gyvena naminis, turintis balto katino pavidalą. Jis prižiūri arklius ir jais rūpinasi – šie tarpsta. Piemuo primuša katiną, šis supyksta ir išeina, o šeimininkui ima nebesisekti arkliai (ВПИ, p. 278).

Analogiškose latvių, rusų ir suomių sakmėse arklius prižiūri arba kankina ir jodo namus globojančios dvasios. Vadinasi, lietuvių mitologinėse sakmėse kiti arklius jodantys mitiniai personažai atlieka naminio funkciją. Gali būti, jog tiriamose sakmėse namų dvasią įkūnijantis personažas yra kur kas senesnis nei kiti, užėmę jo vietą. Pamėginkime paieškoti jų atsiradimo lietuvių sakmėse priežasčių.

Kadangi velnias kartais minimas net tuose pačiuose sakmių variantuose, kuriuose paminėtas damavykas / koklikas, galima manyti, jog vardas *velnias* čia atsirado kaip universalus pavojingo mitinio personažo apibūdinimas. Velnio įvaizdį gerokai praturtino krikščioniška nuostata, jog visi nekrikščioniški mitiniai personažai yra piktosios dvasios, velniai (Кербелите 2003: 8).

Slogutis / slogutė dažniausiai kankina miegančius žmones, nors kai kuriose sakmėse teigiama, jog taip vadinamos mitinės būtybės ar privalančios ką nors „slėgti” realios merginos (pavyzdžiui, kurios gimusios ketvirtadienį, o krikštytos sekmadienį) tariasi slėgti ir galvijus (BsV: 299-230).

Į naminius gyvulius kėsinasi raganos, tačiau paprastai jos siekia ką nors pasiimti: nukerpa avių vilnas / iškarpo paslėpsnes, išmelžia karves (KLPTK III, p. 164, 168, 172, 174). Žinomas ir tikėjimas, jog Kūčių naktį raganos kerpančios avis (Tatariūnienė 2000, p 15). Norėdami jas apsaugoti nuo raganų, šeimininkai patys turi „avis kirpti Kūčiose, nes po to raganos niekad jų nekerpančios“ (Balys 1993, p. 26). Buvo taip pat tikima, jog laumės žiemą ir pavasarį tvartuose kerpančios avis ar pešančios avių vilnas, mat rytais garduose žmonės rasdavo prikritusių jų kuokštų. Anot R. Merkienės, tai greičiausiai gali reikšti, kad Lietuvoje galėjo būti auginamos besišeriančios, vilnas metančios avys (*Ovis brachyura*). Jų vilnas buvo galima nušukuoti, nupešti ar pavasarį surinkti numestas, o triskart avis kerpant, vilnas nuimti buvo galima greičiau nei pešant (Merkienė 1989, p. 157). Atkreipkime dėmesį į lietuvininkų paprotį, jog *avį nukirpus reik jai į kaktą įkirpti, tad laumė avis nekerpanti* (LŽ, p. 364). Sakmės siužete, B. Kerbelytės priskirtame struktūriniam-semantiniam tipui 1.3.0.7: *Herojus patiria keistą antipodo poveikį*, sakoma, jog žmogus randa apkirptas avis, kurias esą apkirpusi ragana / laumė / koklikas (КТНС, p. 513–514). Taigi avis kirpti galintys mitiniai personažai įvairuoja beveik taip pat, kaip ir arklius jodančios mitinės būtybės.

Kitose sakmėse teigiama, kad raganos gyvulius susargdina, gadina (KLPTK III, p. 207, 211, 232, 236), atima iš karvių pieną, jį pagadina (KLPTK III, p. 209, 210–213, 216–217, 226–227). Raganų teismų bylose taip pat randama teiginių, kad jos žvilgsniu bei glostymu atimdavo karvių pieną (Kiela 1935, p. 2). Kai kuriose teismų bylose minimas ir „apraganotas“ vanduo, kurio išgėrę pastimpa arkliai (Tatariūnienė 2000, p. 18). Apie tai, kad raganos jodytų arklius, kitose sakmėse bei tikėjimuose nekalbama.

Ne viename Lietuvos regione laumės ir raganos painiojamos. Pasak B. Kerbelytės, daugelyje pasakų siužetų vardai *laumė* ir *ragana* vartojami kaip sinonimai.

Taip pat vartojamas ir sudėtinis vardas *laumė ragana*. Kai kur Lietuvoje laumės vardas visiškai išnykęs, o išlikusiuose sakmių siužetuose, kuriuose paprastai pasirodo laumė, minima ragana (Kerbelytė 1977, p. 140–141). Todėl galima manyti, kad arklių jodymas raganoms tapo priskirtas dėl jų polinkio kėsintis į naminių gyvulių produktus, o laumėms – dėl to, kad jos apskritai painiojamos su raganomis (Kerbelytė 1997, p. 66).

Sakėme, jog lietuvių sakmėse avis apkerpa raganos, laumės ir namų dvasia koklikas. Abejotina, ar laumėms ir juo labiau namų dvasiai šis elgesys būdingas, nes dažniau tekstuose teigiama, jog avis kerpa realios moterys. Išsakytą spėjimą patvirtina latvių tikėjimas, jog Kūčių naktį avis kerpa burtininkai ir raganos. Paskui jie iš nukirptų vilnų mezga pirštines, kurias apsimovus, negelia kopinėjamos bitės. Todėl netgi manyta, jog kaimynų avis vogčiom nukerpa bitininkai, kad jiems bitės geriau sektųsi (ME II, p. 189). Lietuvių sakmėse tokių teiginių neaptinkame (žinomas tik burtininku laikomas senelis, kurio negelia bitės ir kuris moka sulaikyti bites) (KLPTK III, p. 234).

Išvados:

Lietuvių bei kitų tautų mitologinės sakmės leidžia teigti jog:

1) įvairiai vadinama namų dvasia yra susijusi su naminiais gyvūnais, kuriuos prižiūri ar kankina;

2) kiti mitiniai personažai, dėl įvairių priežasčių atsiradę tiriamų sakmių siužetuose namų dvasios vietoje, atlieka jiems nebūdingas funkcijas;

3) panašu, jog namų dvasia šiose sakmėse yra archajiškesnis personažas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

Balys 1993 = BALYS, J. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993.

Kerbelytė 1977 = KERBELYTĖ, B. Sakmės ir padavimai apie pasaulio kilmę. Iš: *Žmonės ir religija.* Vilnius: Vaga, 1977.

Kerbelytė 1997 = KERBELYTĖ, B. Pieną atimančios ir ant šluotos skraidančios raganos: fantastika ir tikrovė. Iš: *Tautosakos darbai*, VI–VII (XIII–XIV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997.

Kiela 1935 = KIELA, K. Raganų deginimas. Iš: *Diena*, Nr. 27 (831).

BsV = *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko J. Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

KLPTK III = KERBELYTĖ, B. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, III: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

LŽ = *Lietuvininkų žodis.* Redakcinės komisijos pirmininkas N. Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.

ME II = *Mitologijos enciklopedija,* II. Vilnius: Vaga, 1999.

Merkienė 1989 = MERKIENĖ, R. Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmojoje pusėje. Iš: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, XIV. Vilnius: Mokslas, 1989.

ŠLPT = ŠMITS, P. *Latviešu pasakas un teikas*, XV // prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folklora/pasakas/saturs.htm> [žiūrėta 2011-02-02].

ŠLTT = ŠMITS, P. *Latviešu tautas ticējumi* // prieiga per internetą: <http://valoda.ailab.lv/folklora/ticejumi/> [žiūrėta 2011-02-02].

Šmitas 2004 = ŠMITAS, P. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.

Tatariūnienė 2000 = TATARIŪNIENĖ, R. Raganos vaizdinys lietuvių liaudies kalendorinėse šventėse ir apeigose. Iš: *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 3 (72).

ВПИ = *Высек пламя Илмаринен: антология финского фольклора.* Москва: Прогресс, 2000.

ДПСП = *О поверіях, суевериях и предрассудках русского народа*. Составитель В. И. Даль. Санкт-Петербург: Литера, 1996.

Кербелите 2003 = КЕРБЕЛИТЕ, Б. Варьирование мифических персонажей в литовских и русских сказаниях. Iš: *Славянские чтения*, III. Резекне, 2003.

КТНС = КЕРБЕЛИТЕ, Б. *Типы народных сказаний : структурно – семантическая классификация литовских этиологических, мифологических сказаний и переданий / The Types of Folk Legends: the Structural – semantic Classification of Lithuanian Aetiological, Mythological and Historical Legends.* Санкт-Петербург / Saint – Petersburg: Европейский Дом / Evropeyskiy Dom, 2001, 607 с.

НЗС = *По заветам старины: мифологические сказания, заговоры, поверья, бытовая магия старообрядцев Литвы*. Подготовил Ю. А. Новиков. Санкт-Петербург: Тропа Троянова, 2005.

ТСД II = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*. Под общей редакцией Н. И. Толстого, II. Москва, 1999.

Vicissitude of Mythical Characters in Mythological Tales: Contacts with Farm Animals

Inga ZEMBLIENĖ

In Lithuanian mythological tales horses are looked after and tortured by different mythical characters: the domestic spirit (*aitvaras*, *damavykas* / *koklikas* / *pūkis*, *pinčiukas*), nightmare (*slogutis*), fairy (laumė / deivė), witch (*ragana*) and devil (*velnias*).

In analogous Latvian, Russian, and Finnish tales horses are looked after or tortured and ridden by domestic spirits, thus, it can be assumed that in Lithuanian mythological tales other mythical characters perform an uncharacteristic function.

Male or female nightmare (*slogutis*, *slogutė*) often torture sleeping people. *Slogutis,-ė* is either a mythical character or a young girl who is supposed to „weigh" on somebody, including farm animals.

The devil *velnias* appears in mythological tales as a universal name for a dangerous mythical character.

In tales horse riding is attributed to witches due to their desire to steel domestic animal products, whereas fairies appear because they were often called witches and witches fairies, which as a result, led to blaming fairies for many actions harmful to domestic animals, which indeed were attributed to real women who were considered to be witches.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT 01108, Vilnius, el. p. inga.zembliene@yahoo.com

Gauta 2011-04-04, įteikta spaudai 2013-03-12

XIII–XIV a. sandūros žiemgalių migrantai šiaurės Kurše ir žemutiniame Padauguvyje?

Vitoldas MUIŽNIEKAS, Ernestas VASILIAUSKAS

Straipsnio objektas – XIII–XIV a. sandūros šiaurės Kuršo, žemutinio Padauguvio, Žiemgalos kapai ir juose aptikti dirbiniai. Tikslas – apžvelgti atrinktus kapus, nustatyti jų etninę ir kultūrinę priklausomybę. Metodai – aprašomasis, tipologinis, palyginamasis. Išvada: kai kurie šiaurės Kuršo, žemutinio Padauguvio kapai siejami su migrantais iš vakarų Žiemgalos. Analogiški įkapių komplektai nemažu atstumu nutolusiose vietose rodo, kad tuo metu formavosi bendra vakarų Livonijos kultūra (vyko akultūracija). Tam įtakos turėjo nagrinėjamų regionų teritorinė priklausomybė tam pačiam valdytojui – Rygos arkivyskupui ir kapitulai bei jų vykdoma christianizacijos, taip pat ir migracijos skatinimo politika.

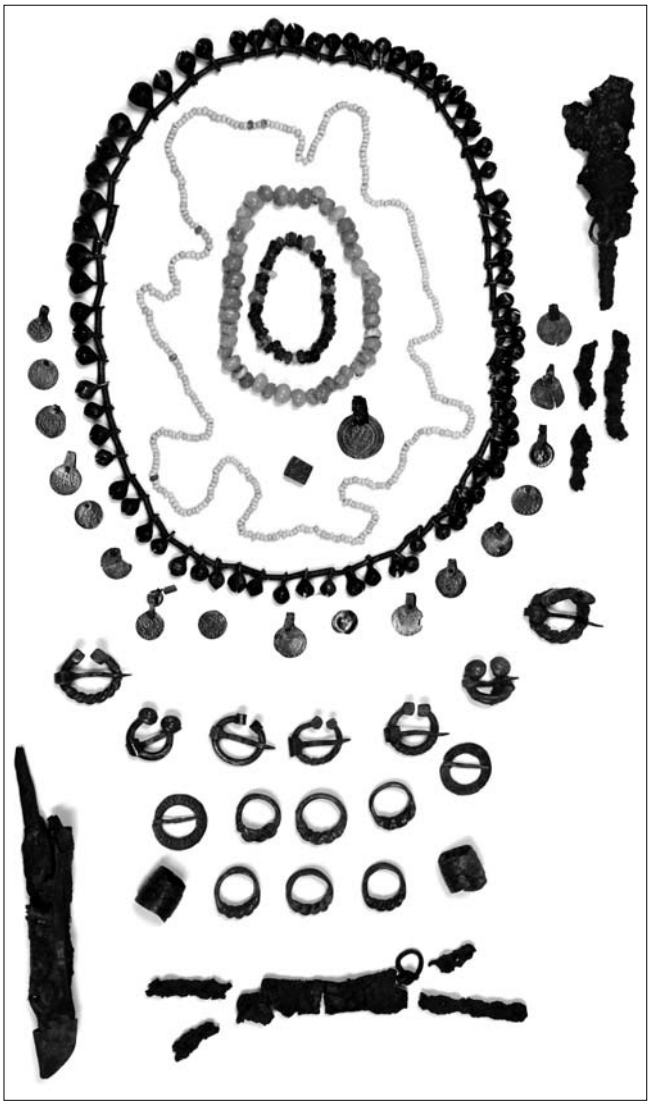
Prasminiai žodžiai: christianizacija, Kryžiaus karai, Kuršas, lyviai, Livonija, migracijos, monetos, Rygos arkivyskupija, žiemgaliai, Žagarė, Žilberas de Lanua (Guillebert de Lannoy).

Įvadas

XIII a. Livonijos teritorijoje vyko intensyvūs Kryžiaus karai, plito krikščionybė. Dėl minėtų procesų XIII–XIV a. šioje teritorijoje vyko esminiai materialinės ir dvasinės kultūros pokyčiai (dėl krikščioniškos Vakarų Europos įtakos paplito naujos dirbinių formos, sunyko kai kurios senosios), kito gyventojų demografinė struktūra (prasidėjo didesnio ar mažesnio masto vidinės ir išorinės migracijos), nyko etniniai skirtumai.

XIII–XIV a. sandūros Livonijai priklausiusių lyvių, latgalių, kuršių, sėlių, žiemgalių bei kitų genčių kapų medžiagoje pastebimi dar gajūs vėlyvojo geležies amžiaus laidojimo papročiai ir materialinės kultūros bruožai, regioniniai skirtumai, bet matyti ir naujovės, atsirandantys nauji skirtumai. Ne išimtis ir šio laikotarpio Žiemgala, etniniu požiūriu mišrūs šiaurės Kuršo, žemutinio Padauguvio regionai. Juose (Dundagos Laukmuižos, Iškilės, Martinsalos, Valgalės Vegių kapinynuose, Rygos Domo bažnyčios šventoriuje) pagal kai kurias papuošalų formas ir jų nešiosenę galima išskirti įkapių komplektus, kurie išsiskiria iš bendro šiaurės Kuršo ir žemutinio Padauguvio tyrinėtų kapų konteksto.

Skirtingai nei gretimose baltų ir fino-ugrų gyventose teritorijose, Žiemgaloje nėra žinoma XIII–XIV a. sandūros kapų, išskyrus atsitiktinius radinius iš tiksliau nelokalizuoto Žagarės kapinyno kapų ir spėjamo Drąsutaičių kapinyno.[1] Geriau pažįstami regiono XIII a.

1. Dundagos Laukmuižos kapinyno kapo Nr. 4 įkapės. LNVM A 7316:1–29. Roberto Kaninio, Vitoldo Muižnieko nuotrauka.

2. Ikškilės senkapio kapas Nr. 240. Pagal: GRAUDONIS, J. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles baznīcas kapos laika posmā no 1968. līdz 1973. gadam* (mašinraštis saugomas LU LVI 296, l. 35).

ir XIV a. pabaigos – XVI a. palaidojimai.[2] Daugiau XIII–XIV a. sandūros pavienių radinių surinkta piliakalniuose, jų papėdžių gyvenvietėse (Duobelė, Mežuotnė, Tervetė, Kalnelis/Sidabrė, Žagarė II (Žvelgaitis) ir kai kuriuose kapinynuose (Duobelė, Pavirvytė-Gudai, Tervetės Kiūriai, Žagarė ir kt.). Keletas šio laikotarpio kapų su žiemgaliams būdingais įkapių komplektais aptikta už XIII a. žiemgalių gyventos teritorijos ribų – šiaurės Kurše ir žemutiniame Padauguvyje.

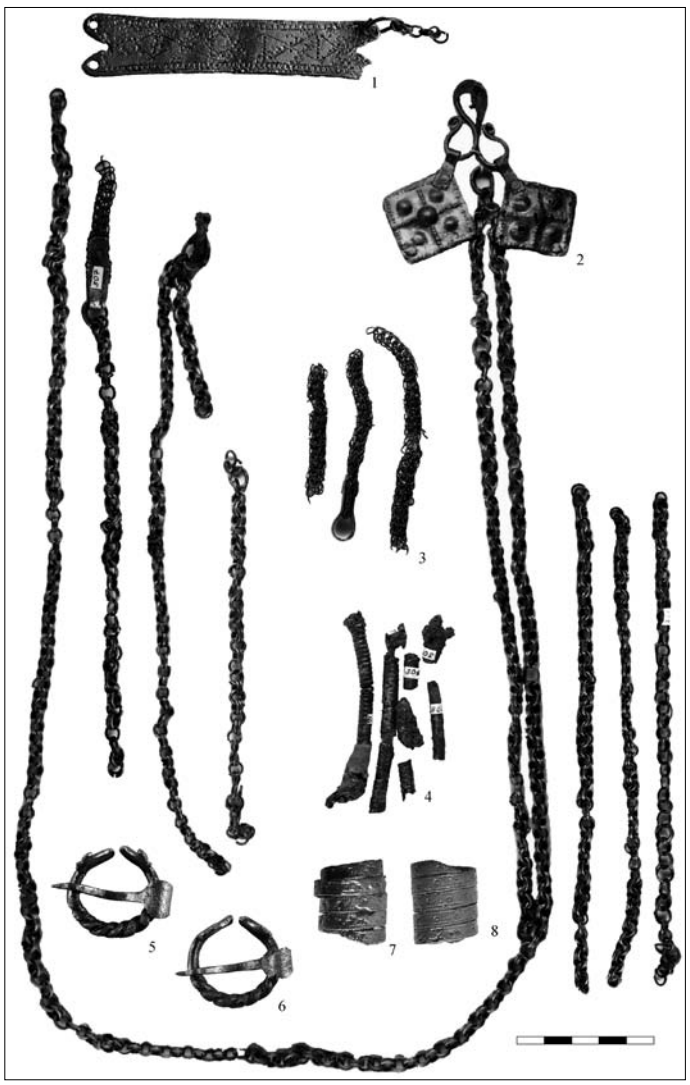
XIII–XIV a. tam tikros etninės grupės materialinės kultūros bruožus geriausiai reprezentuoja moterų ir mergaičių kapai. Dažniausiai tai būna juose randami papuošalai ir jų nešiosena – esminiai skirtumai, leidžiantys išskirti tam tikras rytų Baltijos regiono etninių grupių ypatybes. Rengiant straipsnį buvo remiamasi šia negausia medžiaga. Vyrų kapų įkapės šiuo laikotarpiu buvo universalios, todėl sprendžiant etninius klausimus jų teikiama medžiaga buvo naudojama kaip pagalbinė.

Iki šiol šie duomenys nebuvo apžvelgti platesniame kontekste, nagrinėjamų regionų įkapių komplektai nebuvo palyginti tarpusavyje, tad šio straipsnio tikslas – apžvelgti minėtus kapus, nustatyti juose palaidotų žmonių etninę ir kultūrinę priklausomybę.

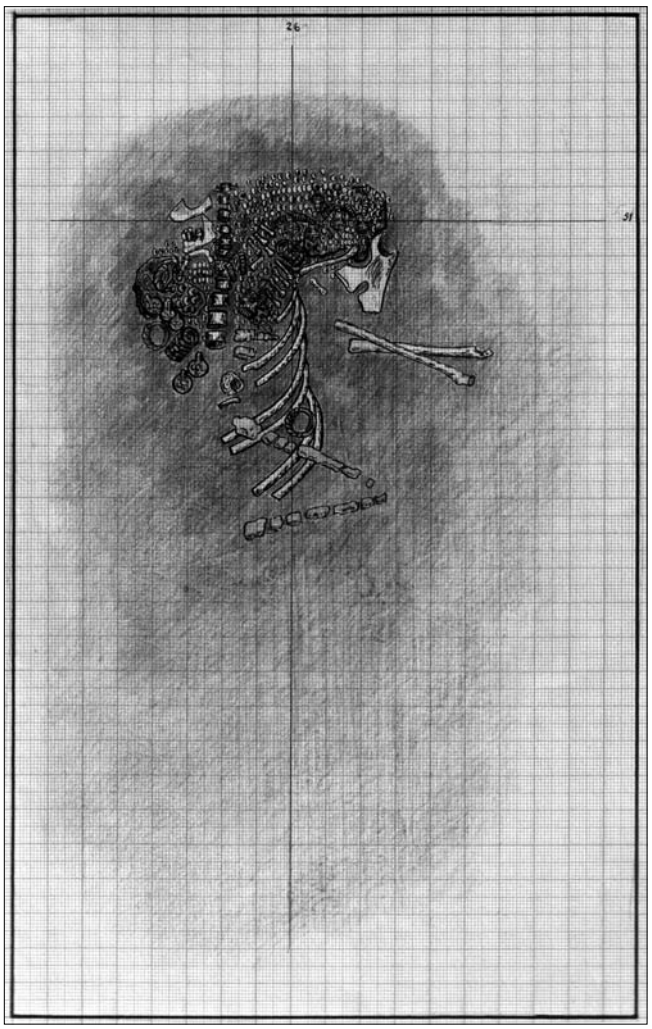
Kai kurių XIII–XIV a. sandūros laikotarpio kapų aprašai

Pateikiame iki šiol nepublikuotus straipsnyje nagrinėjamų šiaurės Kuršo, žemutinio Padauguvio, Žiemgalos XIII–XIV a. sandūros kapų aprašus.

Dundagos Laukmuižos kapas Nr. 4. Kapo duobės kontūrai (70x180 cm dydžio, sudarė tamsi žemė su angliukais) išryškėjo įžeminiame smėlyje – 50 cm gylyje. Moters palaikai buvo atidengti 125 cm gylyje. Mirusioji buvo palaidota aukštielninka, ištiesta, galva orientuota į vakarus/šiaurės vakarus. Kaukolė gulėjo ant kairiojo

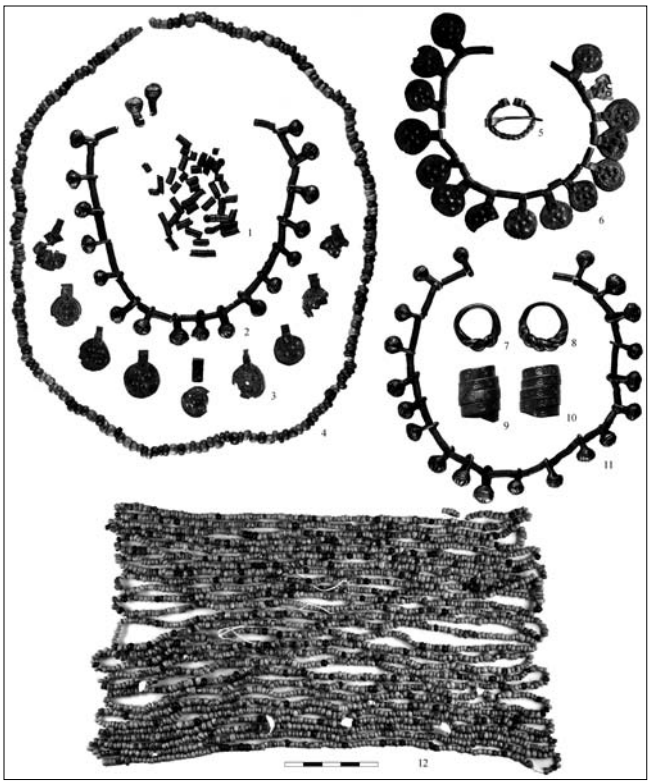
3. Ikškilės senkapio kapo Nr. 240 įkapės. LNVM VI 130:303–310. Roberto Spirgio nuotrauka.

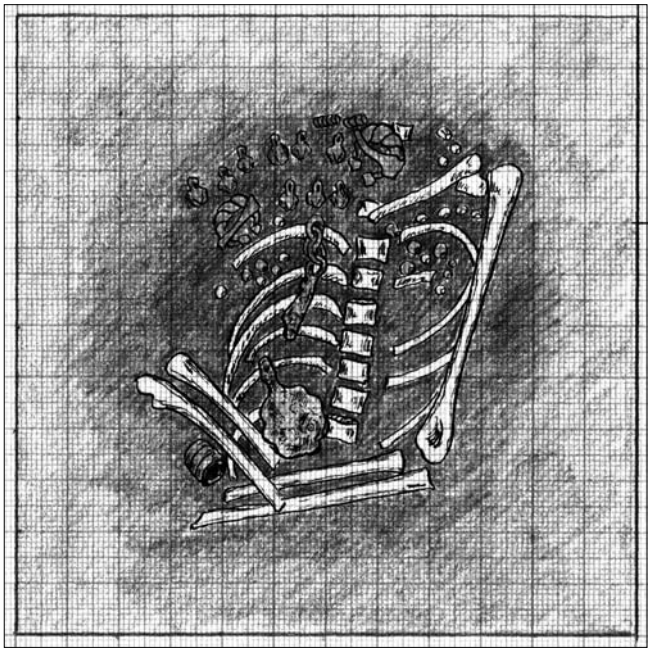
4. Martinsalos senkapio kapas Nr. 1773. LVI Nr. 138-1:390.

šono, dešinioji ranka buvo padėta ant juosmens, kairioji – įstrižai, kiek žemiau dešiniosios, kojos ištiestos. Kaulai išlikę prastai – kaukolė sutrupėjusi, apatinis žandikaulis ir rankų kaulai beveik sunykę. Fragmentiškai išliko ir stuburo slanksteliai, jų likučių aptikta kaklo srityje.

Įkapės. Prie dešiniosios kojos blauzdikaulio aptikti du geležinių apkalų fragmentai, juosmens srityje – abiejų rankų žiedai (iš viso – aštuoni). Spėjama, kad ant dešiniosios ir kairiosios rankų jų buvo po keturis (penki iš jų yra pastorinta, paplatinta, tordiruota priekine dalimi, užkeistais galais, vienas – pinta priekine dalimi, užkeistais galais, du – įvijiniai, dekoruoti akutėmis). Dešinėje krūtinės pusėje rasta žalvarinė žiedinė segė, šalia jos – įtveriamas peilis inkrustuotose odinėse makštyse, kiek aukščiau – keturkampio formos kaklo vėrinio skirstiklis su dviem skylutėmis. Nuo dešiniojo peties per krūtinę iki diržo vietos, kairėje pusėje, rasta geležinė grandinėlė, sudaryta iš dvigubų grandelių (jų padėtis tiksliau nenustatyta). Kartu su grandinėlėmis kairėje juosmens pusėje rastas geležinis smeigtukas aštuonlapio dobilo formos galvute ir plokščias grandinėlių skirstiklis. Kairės pusės viršutinėje krūtinės dalyje aptikta segių (viena – žiedinė, penkios – pasaginės zoomorfiniais, daugiakampiais, plokščiais ir buoželės formos galais). Dešinėje kaklo pusėje rastos dvi pasaginės segės. Kaklo srityje aptikti vėriniai, sudaryti iš tamsių, stiklinių šviesiai mėlynų ir smulkių geltonų karoliukų, žalvarinių įvijėlių, žvangučių[3] ir aštuoniolika XIII–XIV a. sandūros monetų-pakabučių (tai vokiečių valstybėlių septyniolika monetų: Miunsterio vyskupo Otono I (*Otto I*) (1203–1218) anglų sterlingo imitacija, vyskupo Liudolfo von Holte (1227–1248), vyskupo Gerhardo von Mark (1261–1272), Osnabriuko (*Osnabrück*) vyskupo Engelberto I von Isenberg (1239–1250), Kelno arkivyskupo Konrado (1238–1261) (du vienetai), Paderborno (*Paderborn*) vyskupo Simono I (1247–1277) (du vienetai), vyskupo Otono I (1277–1307), Korvėjos (*Corvey*) abato Henriko III von Hamburg (1272–1306) denarai (du vienetai), Lipės (*Lippe*) grafo Bernardo III (1229–1265) anglų sterlingo imitacija, Valdekos (*Waldeck*) grafo Otono I (1270–1305) (trys vienetai) denarai, tiksliau nenustatytas XIV a. pirmosios pusės Hamburgo, Kryžiuočių ordino 1317/18–1327/28 braktetai bei vienas Ismailo ibn Achmedo 902–903 m. arabų dirhemas)[4] (1 pav.).

5. Martinsalos senkapio kapo Nr. 1773 įkapės. LNVM VI 138:1484, 1485 [2, 11], 1486 [3, 6], 1487, 1491, 1490, 1489, 1488, 1482. Roberto Spirgio nuotrauka.

6. Martinsalos senkapio kapas Nr. 1784. LVI Nr. 138-1:398.

Ikškilės senkapio kapas Nr. 240 (suardytas). Jame atidengta mirusioji buvo palaidota aukštielninka, galva orientuota į vakarus/šiaurės vakarus. Kairiosios rankos dilbis buvo padėtas įstrižai juosmens, pirštikauliai – ant dešiniojo dubens kaulo, dešiniosios rankos dilbis – įstrižai krūtinės, pirštikauliai – ant kairės alkūnės. Kojų sritis nukasta įkasant vėlesnius palaidojimus (2 pav.).

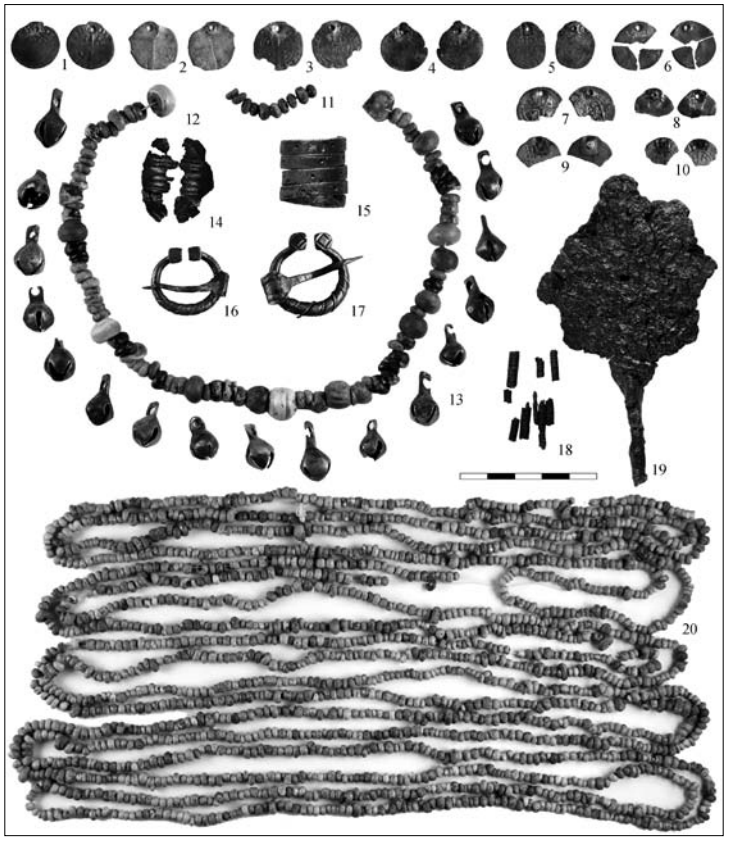
Įkapės. Virš dešiniojo mentikaulio rasta žalvarinė pasaginė segė zoomorfiniais galais, antroji panaši segė – prie kairiojo raktikaulio, krūtinės srityje – sudėtinis papuošalas iš dviejų geležinių smeigtukų, sujungtų žalvarinėmis grandinėlėmis (viena sudaryta iš grandelių, kita pintinė), plokščio grandinėlių skirstiklio su kilpelėmis ir dviejų rombo formos pakabučių. Ant dešiniojo ir kairiojo rodomųjų pirštų buvo užmauti žalvariniai įvijiniai žiedai, dekoruoti akutėmis (3 pav.)

Martinsalos senkapio kapas Nr. 1773. Apardytas moters kapas atidengtas 87 cm gylyje, po kapu Nr. 1765, pilkoje rudoje žemėje, maišytoje su kalkėmis ir plytų nuolaužomis. Apardyti moters griaučiai išliko 60 cm ilgio ruože, orientuoti rytų–vakarų kryptimi, galva atsukta į vakarus. Kaukolė neišliko, išskyrus apatinį žandikaulį, kuris aptiktas dešinėje stuburo pusėje. Detali papuošalų padėtis nenustatyta. Kairiosios ir dešiniosios rankos pirštikauliai išsklaidyti krūtinės srityje, kojos neišliko (4 pav.).

Įkapės. Krūtinės srityje kartu su audinio (skraistės?) liekanomis atidengtas 8 cm pločio smulkių stiklinių geltonų karoliukų ruožas. Virš šių karoliukų aptiktas kaklo vėrinys, kurį sudarė didesni karoliukai, žalvariniai žvangučiai, apskriti pakabučiai ir įvijėlės. Dešinėje pusėje, ties alkūne, atidengtas stipriai sunykusios odos gabalas su daugybe žalvarinių apskritų pakabučių, žvangučių ir aptrupėjusių stiklinių karoliukų. Iš viso kape buvo surinkta apie 3600 smulkių geltono stiklo karoliukų, 193 didesni karoliukai, 13 žalvarinių smulkių įvijėlių, 39 kriaušės formos maži žvangučiai, 25 pakabučiai. Krūtinės srityje rasti du įvijiniai žiedai, dekoruoti akutėmis, du žiedai tordiruota priekine dalimi, pasaginė segė cilindriniais galais tordiruotu lankeliu, grandinėlės, sudarytos iš geležinių grandelių, fragmentai (5 pav.).

Martinsalos senkapio kapas Nr. 1784. Apardytas moters kapas, atidengtas 89 cm gylyje rudoje žemėje, maišytoje su kalkėmis ir plytų nuolaužomis. Griaučiai prastai išsilaikę, 50 cm ruože, orientuoti rytų/vakarų kryptimi, galva atsukta į vakarus. Neapardyta krūtinės sritis. Kairioji ranka ties alkūne sulenkta statmenai ir padėta ant juosmens. Išliko dešiniosios rankos dilbis, kuris buvo išjudintas iš pirminės padėties (6 pav.).

Įkapės. Kaklo srityje aptikta žalvarinė pasaginė segė daugiakampiais galais (lankelis su tordiravimo imita-

7. Martinsalos senkapio kapo Nr. 1784 įkapės. LNVM VI 138:1512 [1–10], 1517 [11, 12], 1509, 1513, 1511, 1508, 1507, 1510, 1514, 1516. Roberto Spirgio nuotrauka.

cija), antroji panaši segė – prie dešiniojo peties. Kaklo srityje rastas išjudintas vėrinys (?), sudarytas iš 17 žalvarinių žvangučių, 8 įvijėlių ir 11 monetų-pakabučių (Paderborno vyskupijos Helmershauseno abatijos Johano II (1273–1303) denaras (pfenigis) (pav. 7:7), Flandrijos grafo Gvido von Dampierre (*Guido I von Flandern*) (1278–1305) (trys vienetai) (pav. 7:1–2), Heno (*Hennegau*) grafo Johano I von Avesnes (1280–1304) (du vienetai)[5] (pav. 7:3–4) anglų sterlingų imitacijos ir tiksliau nenustatytos monetos (keturi vienetai). Žemiau, nuimant kaulus, kaklo srityje nuo drabužio papuošimų surinkta daugiau nei 2000 įvairių spalvų stiklinių karoliukų. Prie dešiniojo dilbio rastas žalvarinis įvijinis žiedas, dekoruotas akutėmis, krūtinės srityje – sudėtinio krūtinės papuošalo dalys (sunykęs geležinis smeigtukas aštuonlapio dobilo formos galvute ir grandinėlės, sudarytos iš geležinių grandelių, fragmentai (7 pav.).

8. Vegių kapinyno kapų Nr. 4, 6, 9, 10 įkapės. LNVM A8793:3, 8, 6, 1, 9, 5, 4, 2, 10; A9152:1, 5, 6, 2; A9155:5, 6, 1, 2, 3: A9156:16. Roberto Kaninio nuotrauka.

Valgalės Vegių senkapis. Vegių kapinynas yra Talsų kr. (buv. Talsų apskr., Valgalės pag.), Abavos upės dešiniajame krante, prie Valgalės Naujųjų laikų kapinių. Senkapis aptiktas 1935 m. atliekant kelio rekonstrukcijos darbus. Paminklų valdybos užsakymu patikslinti radimvietės į minėtą vietovę buvo komandiruota Latvijos valstybinio istorijos muziejaus darbuotoja Aleksandra Auzanė (Auzāne). Ji surinko radinius, užfiksavo duomenis apie per rekonstrukcijos darbus suardytus devynis kapus. Degintiniai kapai atsidengė 30 cm gylyje, praplatinto kelio dalyje, lygiagrečiai su Vegių kapinių tvora. Kapų vietos įžemyje – geltoname smėlyje išryškėjo kaip tamsios dėmės, kurių turinį sudarė angliukai ir kremuoti kauliukai. Kapų duobės, pasak darbininkų, buvo apskritos (60x60 cm dydžio) ir ovalios (2x1 m dydžio). Tam tikrų įkapių komplektai išskirti remiantis darbininkų Anšo Putno ir Janio Karklinio pateiktais pasakojimais. Jie nėra patikimi, nes visi radiniai buvo sumaišyti, o tikrinant suardytų kapų duobių vietas kitų radinių neaptikta. 1936 m. platesnius senkapio tyrinėjimus atliko Eduardas Šturmas. Jų metu atidengta 11 kapų. Iki šiol tai yra vienas plačiau tyrinėtų XIV–XV a. degintinių kapinynų Kurše, jame iš viso atidengta 20 kapų.[6] Mus dominantys įkapių komplektai aptikti šešiuose moterų kapuose. Juose surinkti įvijiniai žiedai, dekoruoti akutėmis (septyni vienetai), trijuose kapuose – sudėtinių krūtinės papuošalų dalys (kryžiniai smeigtukai, grandinėlių laikikliai ir skirstikliai) (8 pav.).

Kapas Nr. 6. Krūtinės papuošalą sudaro geležinio smeigtuko aštuonlapio dobilo formos galvutė, trapecijos formos laikiklis su grandinėlės iš dvigubų grandelių fragmentais. Smeigtuko galvutė ir laikiklis buvę dekoruoti tausijos technologija. Kape aptikta pasaginė segė plokščiais galais (apvalaus pjūvio lankeliu su tordiravimo imitacija), dvi žiedinės segės, dekoruotos gotiškomis raidėmis, įvijinis penkių apvijų žiedas, dekoruotas akutėmis, trys žiedai tordiruota ir pinta priekine dalimi, užkeistais galais, geležinė diržo grandis – skirstiklis. Taip pat rasta šešios pasaginės segės plokščiais galais ir kitų tiksliau nenustatytų žalvarinių dirbinių fragmentų.[7]

Kapas Nr. 12. Dvigubas moters ir vyro kapas, atidengtas 30–42 cm gylyje, 40 cm^2 dydžio plote. Moters įkapes sudarė geležinės grandinėlės, skirstiklis. Taip pat rasti du žalvariniai įvijiniai žiedai, dekoruoti akutėmis[8], kaklo vėrinys iš stiklinių karoliukų ir žalvarinių žvangučių, dvi pasaginės segės ir kiti fragmentai.

Kapas Nr. 15. Moters kapas, atidengtas 18 cm gylyje, 1 m^2 dydžio plote aptikti deginti kauliukai, radiniai surinkti 23–35 cm gylyje. Įkapes sudarė geležinis lazdelinis smeigtukas, žalvarinės pasaginės segės zoomorfiniais bei cilindriniais galais, segės adata, įvijinis žiedas, dekoruotas akutėmis, geležinė rūbų kilpelė suraitytais galais, kilpelė, puodų šukės.[9]

Rygos Domo ir Šv. Povilo bažnyčių šventoriai. Nemažai kapų su vakarinės Livonijos genčių teritorijoms būdingais papuošalais aptikta Rygos vyskupo (nuo 1254 m. arkivyskupo) Domo (arba Šv. Marijos) katedros vadinamosiose Pilkosiose kapinėse (šiaurės ir

9. Žagarės kapinyno atsitiktiniai radiniai. ŠAM I-A 89:10b–a, 27–28, 32–35, 39–42, 59; 675. Ernesto Vasiliausko nuotrauka.

šiaurės rytų šventoriaus pusėje) ir jos altoriaus aplinkoje ir Šv. Povilo bažnyčių šventoriuose, vadinamajame Jaunielos senkapyje. Pasak tyrinėtojų, pastarosios savarankiško Rygos miesto teritorijoje priklausė arkivyskupijos kapitulai, ir jose buvo laidojami Rygos arkivyskupui pavaldūs žmonės bei neturtingieji miesto gyventojai. 1969–1970 m. tyrinėjimus Jaunielos g. atliko Melita Vilsonė, 1986–1989 m. Domo bažnyčios Pilkosiose kapinėse – Andris Caunė ir Silvija Tilko.

Tyrimų metu Jaunielos senkapyje buvo surinkti žiemgaliams būdingi geležiniai smeigtukai aštuonlapio dobilo formos galvutėmis (kapai Nr. 6, 12, 56), žalvariniai įvijiniai žiedai, dekoruoti akutėmis (kapai Nr. 4, 12, 19, 56), pasaginės segės zoomorfiniais (kapai Nr. 18, 24), buoželės formos (kapas Nr. 4) arba daugiakampiais galais (kapas Nr. 8). Minėtini ir kiti mus dominantys kapuose rasti radiniai: smulkūs geltoni stikliniai karoliukai (biseriai), žalvariniai, smulkūs, kriaušės formos žvangučiai (kapas Nr. 1), smulkios įvijėlės, apskriti ir rombo formos pakabučiai (kapai Nr. 18, 23, 47), monetos-pakabučiai iš kaklo vėrinių (moterų ir merginų kapai Nr. 1, 4, 5, 23). Greta Domo bažnyčios altoriaus 1986 m. tyrinėjimų metu atidengtas kuronizuotos šiaurės Kuršo lyvės kapas Nr. 57 su juostinėmis apyrankėmis, pasaginė sege daugiakampiais galais, žiedu su skydo formos priekine dalimi.[10] Prieš tai, 1892, 1894 ir 1933 m., atliekant katedros remonto darbus zakristijoje, apardytame moters kape buvo rasta panašių apyrankių ir pasaginė segė.[11] Šie radiniai liudija, kad Domo bažnyčios šventoriuje XIII–XIV a. buvo laidojami vietiniai, daugiausia vakarinės Livonijos teritorijos (Kuršo ir Žiemgalos) gyventojai. Kitaip nei Dundagos Laukmuižos, Iškilės ir Martinsalos senkapiuose, Rygos Domo bažnyčios šventoriuje mirusieji nebuvo laidojami su tokiomis gausiomis įkapėmis. Jame neaptikta sudėtinių krūtinės papuošalų ir jau minėtų puošnių kaklo vėrinių.

Žagarė. Žagarės (Žvelgaičių kaimo) laukuose (tiksli vieta nenustatyta) XX a. ketvirtajame dešimtmetyje surinkti atsitiktiniai radiniai iš iki šiol tiksliau nelokalizuoto kapinyno moterų kapų. Įkapes sudarė XIII a. pab. – XIV a. pr. kaklo vėrinys, sudarytas iš sidabrinių monetų (buvo septynios, išliko keturios, viena jų – Airijos Henriko III (1216–1272) penis, kita – vokiečių Arnsbergo grafystės Gotfrydo III (1235–1282) denaras), nedidelių žalvarinių kriaušės formos žvangučių, įvijėlių, 40 stiklinių žalių, geltonų, margų karoliukų, geležinių smeigtukų aštuonlapio dobilo formos galvutėmis, žalvarinė ir sidabrinė pasaginės segės zoomorfiniais galais ir žalvariniai įvijiniai žiedai, dekoruoti akutėmis, žiedas pinta priekine dalimi[12] (9 pav.).

Panašių XIII a. antrosios pusės – XIV a. pirmosios pusės radinių (kriaušės formos žvangučių, įvijėlių, rombo formos ir apskritų pakabučių) surinkta 2009–2012 m. Žagarės (Žvelgaičio) II piliakalnio ir papėdės gyvenvietės tyrimų metu. Dalis 2010 m. šio piliakalnio tyrimų metu rastų žvangučių, įvijėlių, rombo formos pakabučių (tikriausiai iš vieno vėrinio) buvo susilydę į gabalą.[13]

Valgalės Vegių kapinyno laidosenos ir kai kurių dirbinių apžvalga

Apžvelgti Padauguvio, šiaurės Kuršo griautiniai ir degintiniai palaidojimai išsiskiria iš kitų to paties laikotarpio tyrinėtų kapų medžiagos. Jie neabejotinai liudija svetimų etnosų įsiliejimą, o gal ir naujos (Livonijos) materialinės kultūros formavimąsi.

Iš pateiktų kapų laidosenos požiūriu labiausiai iš konteksto išsiskiria Valgalės Vegių palaidojimai. Būdingais kuršių papročiais šiame senkapyje laikomi

mirusiųjų deginimas ir dirbinių (ypač ginklų) laužymas. Kitaip nei įprasta kuršių degintiniuose kapuose, šiuose palaidojimuose dominuoja šiaurės–pietų ir rytų–vakarų kryptys. Pasigendama tradicinių kuršių moterų įkapių, pavyzdžiui, juostinių apyrankių (Kurše aptinkamos dar ir XV a. griautiniuose kapuose). Taip pat nerasta antkaklių, kurios dažnai aptinkamos XIV–XV a. kuršių degintiniuose ir griautiniuose kapuose. Vietoj jų aptikti kaklo vėriniai iš stiklinių karoliukų, žalvarinių nedidelių kriaušės formos žvangučių, įvijėlių ir pakabučių. Degintiniuose kapuose surinkti kuršiams nebūdingi sudėtiniai krūtinės papuošalai, įvijinių apyrankių fragmentai, įvijiniai žiedai, dekoruoti akutėmis (panašūs rasti žiemgalių Tervetės, Mežuotnės piliakalniuose, Duobelės, Kalnelio/Sidabrės, Žagarės (Žvelgaičio) II piliakalnių papėdės gyvenvietėse, Žagarės, Rengių kapinynuose, Duobelės senkapyje ir kt.).[14] Tam tikrų analogijų šiems dirbiniams randama Saremos vėlyvojo geležies amžiaus kapinynų medžiagoje.[15] Išvardyti radiniai būdingi žiemgalių materialinei kultūrai, kuršių medžiagoje jųvisiškai nėra.

Kape Nr. 9 rastos žalvarinės pasaginės segės zoomorfiniais bei cilindriniais galais identiškos 2010 m. aptiktoms Žagarės (Žvelgaičio) II piliakalnyje, o geležinė kilpelė – 1999 m. rastai Žagarės Raktuvės piliakalnyje.[16]

Valgalės Vegių degintiniai kapai nebūtinai turėtų būti siejami su kuršiais. Nustatyta, kad XII–XIII a. ir Žiemgaloje pradėjo plisti mirusiųjų deginimo paprotys. Iki šiol šios genties gyventose žemėse plačiau tyrinėtas yra Pavirvytės-Gudų kapinynas su griautiniais ir degintiniais kapais, pavienių degintinių kapų aptikta Jaunsaulės Siliniuose, Tervetės Kiūriuose, žiemgalių migrantų Jakštaičių–Meškių kapinyne.[17]

Tad Valgalės Vegių degintinių kapų, griautinio Dundagos Laukmuižos kapo Nr. 4, žemutinio Padauguvio kai kurių kapų (Ikšilės senkapio kapo Nr. 240, Martinsalos senkapio kapų Nr. 1773, 1784, Rygos Jaunielos senkapio) ir Žagarės kapinyno kapų įkapės panašios – sudėtiniai krūtinės papuošalai su smeigtukais ir pakabučiais, įvijiniai žiedai, kaklo vėriniai iš žvangučių, stiklinių karoliukų, įvijėlių. Pasaginės segės plokščiais, kai kurios zoomorfiniais (tokių nerasta Žagarės kapinyne, išskyrus piliakalnį) ir daugiakampiais galais yra modifikuotų, universalių formų ir etninės priklausomybės klausimų spręsti nepadeda.

Siekiant straipsnio pradžioje išsikelto tikslo svarbu apžvelgti nagrinėjamų Žiemgalos, šiaurės Kuršo ir žemutinio Padauguvio regionų materialinės kultūros savitumus ir raidą.

Žiemgalių materialinės kultūros bruožai XIII a.

Žiemgaliai, kaip ir kitos etninės grupės, išsiskyrė savita materialine kultūra, tačiau tam tikrų bendrų bruožų galima rasti ir kitose gentyse. Labiausiai pastebimi papuošalų (daugiausia moterų) formų skirtumai. Pastebėta, kad dėl krikščioniškosios Vakarų Europos įtakos XIII a. Žiemgaloje paplito naujos dirbinių formos (smeigtukai, pakabučiai, segės ir kt.).

Šiuo laikotarpiu, kaip ir vėlyvajame geležies amžiuje, aptinkami sudėtiniai krūtinės papuošalai, kurie buvo jau gerokai pakitusių formų, paveikti krikščioniškų tradicijų, nešioti kartu su smeigtukais, grandinėlėmis. Juose naudojami geležiniai ir žalvariniai trilapiai grandinėlių laikikliai (Mežuotnės ir Tervetės piliakalniai, Ceraukstės Puodinių, Ciemaldės, Drąsutaičių, Islycės Zieduonskuolos, Jakštaičių-Meškių, Kuršėnų, Mazgraužų, Mežuotnės Centro, Pavirvytės-Gudų, Šluostikių kapinynai), skirstikliai su kilpelėmis. XIII a. antrojoje pusėje išplito geležiniai smeigtukai rombo, apskrita bei aštuonlapio dobilo formos galvutėmis (Tervetės ir Mežuotnės piliakalniai, Bukaičių Atvasės, Ciemaldės, Mežuotnės Centro, Pavirvytės-Gudų, Rusyšų-Debešų, Tervetės Kiūrių, Žagarės kapinynai, Duobelės senkapis ir kt.).[18] Sudėtiniuose krūtinės papuošaluose gausu zoomorfinių, kryželio, pusmėnulio, rombo formos bei kitų pakabučių (Bukaičių Atvasės, Ceraukstės Puodinių, Ciemaldės, Drąsutaičių, Jakštaičių-Meškių, Kuršėnų, Mežuotnės Centro, Pavirvytės-Gudų kapinynai). XIII a. sparčiai nyko paprotys puoštis antkaklėmis.[19] Vietoj jų, sprendžiant pagal piliakalnių ir jų papėdžių gyvenviečių (Tervetė, Mežuotnė, Sparnenė, Kalnelis/Sidabrė, Žagarės (Žvelgaičio) II bei Drąsutaičių, Gaidelių-Vidučių, Jaunsaulės Silinių, Islycės Zieduonskuolos, Pavirvytės-Gudų, Rengių) kapinynų radinius, XIII a. antrojoje pusėje pradėta nešioti kaklo vėrinius iš žalvarinių rombo formos, apskritų pakabučių bei sidabrinių monetų-pakabučių (be minėtųjų iš Žagarės kapinyno, keturi tokie pakabučiai (Miunsterio vyskupo Ditricho III (1218–1226) nudilęs denaras, Šv. Romos imperatoriaus Otono IV (*Otto IV*) (1209–1218) Dortmundo miesto (Kelno tipas), Lipės grafo Bernhardo III (1229–1265) (du vienetai) anglų sterlingų imitacijos) buvo aptikti ir Tervetės piliakalnyje[20], o 2012 m. Šiaulių universiteto vykdytos archeologinės ekspedicijos metu (vad. E. Vasiliauskas) Žagarės II (Žvelgaičio) piliakalnyje – tiksliau nenustatyta XIII–XV a. moneta-pakabutis) kartu su smulkiais žalvariniais kriaušės formos žvangučiais, įvijėlėmis, stiklo karoliukais. XIII–XIV a. Žiemgaloje buvo paplitę žalvariniai įvijiniai žiedai, dekoruoti akutėmis, pastorinta tordiruota

priekine dalimi arba su tordiravimo imitacija, užkeistais galais, ypač mėgtos pasaginės segės buoželės formos ir zoomorfiniais galais, taip pat išplito iki tol nenešiotos plokštelinės keturkampės, apskritos, aštuonlapio dobilo formos žiedinės segės.

Žiemgalių kultūros tęstinumas pastebimas kai kuriuose XIV a. pabaigos – XV a. pradžios Duobelės senkapio kapuose (Nr. 700, 735, 950, 1250 ir kt.).

Padauguvio ir šiaurės Kuršo lyvių materialinės kultūros bruožai

Žemutinio Padauguvio ir šiaurės Kuršo lyvių materialinėje kultūroje, be savaime suprantamų fino-ugrų, aptinkami ir skandinavų bei baltų bruožai. Geriausiai lyvių materialinę kultūrą reprezentuoja tyrinėti žemutinio Padauguvio regiono paminklai. Manoma, kad didelės įtakos šiai kultūrai susiformuoti ir suklestėti X–XI a. turėjo didelė šiaurės Kuršo gyventojų migracija į Padauguvį. Tai patvirtina tam tikrų papuošalų formos ir nešiosenos ypatumai (skandinavų kilmės vėžlinės segės su prikabintais papuošalais). Jų ankstyviausi pavyzdžiai atsirado šiaurės Kurše, o vėliau išplito ir žemutiniame Padauguvyje.[21] Ryšiai tarp šių regionų buvo palaikomi ir vėliau – XI–XII a., nors jau nuo XI a. dirbinių raidoje fiksuojami atsiradę skirtumai. Ilgainiui žemutinio Padauguvio ir šiaurės Kuršo regionų kultūros vystėsi atskirai, be didesnio gyventojų judėjimo.[22] Tikriausiai šie procesai buvo glaudžiai susiję su suintensyvėjusia prekyba, kurioje svarbiausią vaidmenį vaidino skandinavai (apie jų migrantų buvimą abiejuose regionuose liudija fragmentiški archeologiniai duomenys). Ypač stipri skandinavų įtaka pastebima Padauguvio lyvių moterų papuošalų formose. Tuomet fiksuojamas materialinės kultūros suklestėjimas. Nuo X a. pabaigos moterų įkapes papildo skandinaviškos kilmės vėžlinės segės, pagal kurias vėliau gamintos lyviškos segės nešiotos iki pat XIII a.[23] Žemutinio Padauguvio moterų papuošalų komplektus papildo ir kiti skandinavams būdingi elementai – stiklo karoliukų vėriniai ir jų skirstikliai, sagties formos segės, išgaubtos apyrankės ir kt.[24] Dėl patogios geografinės padėties, prekybos apimčių žemutinis Padauguvys susiformavo kaip multikultūrinis regionas. Jame fiksuojami ne tik fino-ugrai, bet ir kitos kaimyninės gentys (žiemgaliai, latgaliai, sėliai, kuršiai ir vendai). Nemažą poveikį regiono materialinei kultūrai darė ir prekyba Vakarų bei Rytų kryptimis. Tai patvirtina žemutinio Padauguvio papuošalų formos. Glaudžios jų analogijos randamos Skandinavijoje, Suomijoje, šiaurės Kurše ir kitur. Manoma, kad mirusiųjų laidojimas pilkapiuose, kuris žemutinio Padauguvio ir Gaujos lyvių gyventose teritorijose paplito vėlyvojo geležies amžiaus antrojoje pusėje, buvo perimtas iš rytų.

Kitokie procesai vyko šiaurės Kurše. Priešingai nei Padauguvyje, skandinavų įtaka šiame regione nuo X a. pabaigos – XI a. pradžios gerokai sumažėjo. Šiaurės Kurše susiformavo savita materialinė kultūra, kurioje jaučiama stipri Baltijos finų (Saremos) ir baltų (žiemgalių, kuršių), bet mažiau – skandinavų įtaka.[25] Pavyzdžiui, šiaurės Kuršo moterų ir mergaičių krūtinės papuošalus sudarė Baltijos finams ir baltams būdingi smeigtukai, laikikliai ir skirstikliai, nebenešiotos skandinaviškos vėžlinės segės. Pagal rašytinius šaltinius ir archeologinių tyrimų duomenis, šiaurės Kuršo gyventojai priskiriami vadinamiesiems vendams, kurie, kuršių spaudžiami, buvo priversti persikelti į žemutinį Padauguvį ir šiaurės Vidžemę (Cėsys).[26] Be abejonės, Henriko Latvio XIII a. kronikoje aprašytų įvykių negalima laikyti masine šiaurės Kuršo gyventojų migracija. Tai patvirtina žemutinio Padauguvio XI–XIII a. kapinynų tyrimai, pagal kuriuos kapai su vendams būdingais papuošalų komplektais sudaro apie 12 nuošimčių.[27] Tikriausiai šiaurės Kuršo gyventojų migracijos mastas nebuvo pernelyg didelis ir esmingai nepaveikė Padauguvio lyvių materialinės ir dvasinės kultūros. Pagal rašytinius šaltinius ir archeologijos duomenis nustatyta, kad Kuršo lyviai ilgiausiai kuršių spaudimui atsilaikė šiaurės rytų Kurše, teritorijose prie Abavos upės, buvusių Talsų, Tukumo rajonų teritorijose. Kitaip nei vakarinėje šiaurės Kuršo dalyje, ten ilgiausiai išliko lyviams būdingi materialinės kultūros bruožai.

Ypač stokojama duomenų apie šiaurės Kuršo lyvių XII–XIII a. materialinę kultūrą. Fragmentišką vaizdą padeda susidaryti atsitiktiniai radiniai iš gyvenviečių (Talsų, Sabilės) ir minėtų žemutinio Padauguvio kapinynų spėjamų vendų kapų (Dolės Raušų kapas Nr. 44, Salaspilio Laukskuolos kapas Nr. 580). Talsų piliakalnyje, Sabilės piliakalnio papėdės gyvenvietėje ir kitose radimvietėse aptikta žalvarinių trilapių grandinėlių laikiklių, skirstiklių su kilpelėmis, įvijinių žiedų, dekoruotų akutėmis (būdingi žiemgaliams). XII–XIII a. Kuršo lyvių materialinėje kultūroje paplito geležiniai papuošalai (smeigtukai ir grandinėlės), kurie dažnai buvo dekoruojami tausijos technologija. Panašūs dirbiniai aptinkami Kurše ir Žiemgaloje.[28] Minėti radiniai rodo kitų etninių grupių kultūrines įtakas XIII a. šiaurės Kuršui.

Bendra tai, kad šiaurės Kuršo ir žemutinio Padauguvio regionų moterys nešiojo krūtinės papuošalus su

prikabintomis žvėrių iltimis, zoomorfiniais, kryželio, raktelio formos, Riurikovičių kilties, rozetiniais ir kt. pakabučiais, žvangučiais, kaklo vėrinius iš stiklo karoliukų, pakabučių (apskriti, pusmėnulio, taip pat kryželiai, monetos-pakabučiai ir kt.), suvertus ant žalvarinės arba geležinės vielos, antkakles su užmautomis žalvarinėmis įvijomis, smogiamuosius peilius puošniose makštyse, autus, dekoruotus žalvarinėmis grandelėmis ir kt. Skirtumas tas, kad žemutinio Padauguvio lyvių krūtinės papuošalus sudarė vėžlinės segės, taip pat kitokių formų grandinėlių laikikliai ir skirstikliai, o šiaurės Kurše XI–XIII a. nešioti krūtinės papuošalų komplektai buvo panašūs į paplitusius Saremoje ir Žiemgaloje. Labiau buvo paplitusios įvijinės apyrankės, vytinės antkaklės su kilpelėmis ir kabliukais galuose, karoliukai buvo suveriami ant žalvarinės arba geležinės vielos ir kt.

Padauguvio ir Šiaurės Kuršo lyvių kultūros raida XIII–XV a.

Žemutinio Padauguvio vėlyvojo geležies amžiaus kapinynų ir viduramžių senkapių archeologiniai tyrinėjimai suteikė pakankamai duomenų apie lyvių materialinės kultūros raidą XIII–XV a. po jų gyventose teritorijose neilgai trukusių Kryžiaus karų. Martinsalos ir Ikškilės senkapių tyrimai liudija lyvių kultūros tęstinumą iki pat XV–XVI a. sandūros. Išskirtiniu jų bruožu laikomi krūtinės papuošalai. Skirtingai nei XIII a. pradžios kapuose, XIV–XV a. palaidojimuose rastus sudėtinius krūtinės papuošalus sudaro prie branktelių (rečiau grandinėlių) prikabinti zoomorfiniai, apskriti, pusmėnulio, kryželio formos ir kiti pakabučiai. Paprastai krūtinės papuošalus prie rūbų prisegdavo segėmis – prikabinti prie jos lankelio ar adatos. Kaip ir vėlyvajame geležies amžiuje, buvo nešiojami kaklo vėriniai. Juos XIV–XV a. sudarė monetos-pakabučiai, apskriti pakabučiai, kryželiai, kauri kiauteliai, žalvariniai žvangučiai, stiklo karoliukai. Akivaizdu, kad viduramžių papuošalai nuo vėlyvojo geležies amžiaus panašių pavyzdžių skiriasi tiek nešiosena, tiek formomis.

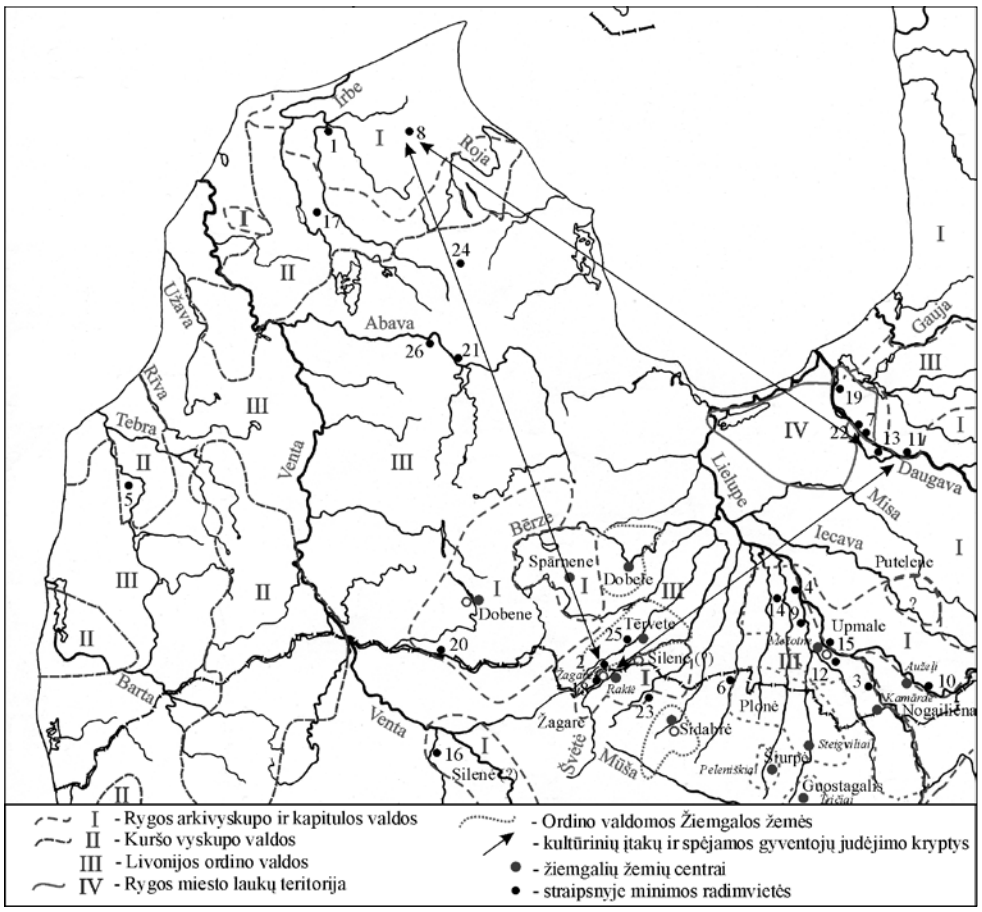
Tradicijų tęstinumui nustatyti iki šiol stokojama duomenų apie šiaurės Kuršo lyvių moterų aprangą ir papuošalus XII–XIII a. ir nuo XIV a. Manoma, kad Kuršo lyvius XII–XIII a. asimiliavo kuršiai, tačiau jie išsaugojo kai kuriuos laidosenos papročius, pavyzdžiui, inhumaciją.[29] Tokie paminklai plačiausiai tyrinėti šiaurės Kurše (Dundagos Laukmuiža, Ancė, Puzė ir kt.), taip pat jie yra žinomi ir centrinėje Kuršo dalyje (Cyravos Bučiai). Pažymėtina, kad įkapių komplektai šiuose senkapiuose nėra visiškai identiški ir neatspindi buvus bendrą materialinę kultūrą. Tarp šių kapų yra ir kuršiams būdingų, ir nebūdingų įkapių. Palyginimui, Dundagos Laukmuižos senkapio kapai Nr. 4, 17, 28 yra su kuršiams nebūdingais įkapių komplektais. Palaidojimai su skirtingais įkapių komplektais būdingi ne tik XIII–XIV a. griautiniams, bet ir degintiniams kapams (Valgalės Vegių senkapio moterų kapai).

Žiemgalių migrantai ar bendra vakarų Livonijos kultūra?

Dėl medžiagos stokos vienareikšmį atsakymą į klausimą „kas yra kas“ rasti sudėtinga. Ar šie analogiški įkapių komplektai iš nemenku atstumu nutolusių vietų – šiaurės Kuršo, žemutinio Padauguvio ir Žagarės – liudija žiemgalių migraciją šiaurės kryptimi XIII a. antrojoje pusėje – XIV a. pradžioje? Tam neprieštarauja archeologijos, kalbotyros ir XIII a. – XIV a. pradžios rašytiniai šaltiniai, kuriuose rašoma apie XIII a. antrosios pusės gyventojų migracijas ir priverstinį kilnojimą iš vienos vietos į kitą. Įdomu tai, kad žiemgalių gyvenvietės buvo minimos šiaurės Kurše iš Liepojos į Rygą ir Vidžeme iš Rygos į Narvą 1413/1414 m. rudenį–žiemą keliavusio flamandų keliautojo ir diplomato Žilbero de Lanua (*Guillebert de Lannoy*, 1386–1462) kelionės aprašymuose.[30]

Palyginę su Šiaulių žemės Jakštaičių–Meškių kapinyno XIII a. pabaigos žiemgalių migrantų moterų kapais Nr. 31, 60[31], matome skirtumą – juose nėra kaklo vėrinių iš žvangučių, įvijėlių ir monetų-pakabučių (išskyrus kapo Nr. 60 vėrinį iš kauri kiautelių bei įvijėlių) bei analogiškų pasaginių segių plokščiais bei zoomorfiniais galais. Šių kapų įkapės identiškos rytų Žiemgalos Cerauktės Puodinių kapinyno kapui Nr. 14.[32] Tokių papuošalų taip pat nėra rasta ir Upytės žemės Barinės kapinyno žiemgalių migrantų moters kape Nr. 24. Tačiau žvangučių (neabejotinai iš kaklo vėrinių) gausiai rasta XIII–XIV a. degintiniame Paalksnių kapinyne[33]. Jame aptikta ir nemažai kitų dirbinių (zoomorfinis pakabutis, pasaginės segės buoželės formos ir zoomorfiniais galais bei kt.)[34], kurie vieno iš šio straipsnio autoriaus nuomone, neabejotinai yra žiemgališkos kilmės. Kaklo vėrinių iš panašių žvangučių ir apskritų pakabučių rasta ir Kernavės Kriveikiškių kapinyne.[35] Kai kurie šio kapinyno radiniai (pasaginės segės zoomorfiniais galais, žiedinės segės) sietini su žiemgalių migrantais[36] arba kultūrine įtaka.

O gal tam tikri materialinės kultūros bruožai tapo bendri platesniam regionui, apimančiam ne tik vakarų

10. Straipsnyje minimos radimvietės ir teritorinė priklausomybė vakarų Livonijoje XIII a. antrojoje pusėje: 1) Ancė, 2) Bukaičių Atvasės, 3) Ceraukstės Puodiniai, 4) Ciemaldė, 5) Cyravos Bučiai, 6) Drąsutaičiai, 7) Duolės Raušai, 8) Dundagos Laukmuiža, 9) Gaidelių Vidučiai, 10) Jaunsaulės Siliniai, 11) Ikškilė, 12) Islycės Zieduonskuola, 13) Martinsala, 14) Mazgraužai, 15) Mežuotnės Centras, 16) Pavirvytė-Gudai, 17) Puzė, 18) Rengiai, 19) Ryga, 20) Rūsyšai-Debešai, 21) Sabilė, 22) Salaspilio Laukskuola, 23) Šluostikiai, 24) Talsai, 25) Tervetės Kiūriai, 26) Valgalės Vegiai. *E. Vasiliausko brėžinys.*

Žiemgalą, bet ir Kuršo, Padauguvio lyvių gyvenamas teritorijas – t. y. vakarų Livoniją[1] ir liudija apie bendros materialinės kultūros formavimąsi? Tam neprieštarauja faktas, kad plačiai tyrinėtuose rytų Latvijos senkapiuose nėra rasta monetų-pakabučių.[37] Nagrinėjama teritorija sudaro tarsi trikampį: šiaurės rytuose – žemutinis Padauguvys, už 138 km šiaurės vakaruose – šiaurės Kuršas, už 145 km pietuose – Žagarė (nuo Rygos nutolusi 85 km) (10 pav.). Pastebėta, kad XIII–XIV a. Livonijos teritorijoje vykstant christianizacijos, taip pat ir genčių konsolidacijos (akultūracijos) procesams greičiau ar lėčiau buvo perimtos ir įvaldytos naujos dirbinių formos. Ne išimtis šiuo požiūriu ir Žiemgala – jos archeologinėje medžiagoje pastebimi nuo XIII a. vykę esminiai materialinės kultūros pokyčiai, kuriems nemažą įtaką padarė iš vakarų Europos per Rygą ėję impulsai.

Bendras atsakymas gali atsirasti sugretinus abu klausimus. Materialinės kultūros panašumai minėtuose XIII–XIV a. sandūros kapuose ne tik liudija priverstinę žiemgalių migraciją į šiaurės Kuršą ir žemutinį Padauguvį Kryžiaus karų metu, bet ir regiono materialinės kultūros suvienodėjimą. Šiems procesams nemažai įtakos turėjo ir Livonijos valdytojų – Rygos arkivyskupo, kapitulos ir Ordino – vykdoma vidinės kolonizacijos politika, kurios pagrindinis tikslas buvo gyventojus perkėlinėti iš vienos vietos į kitą ir taip juos atitolinti nuo dar praktikuotos senosios religijos įpročių bei paspartinti valdomo regiono christianizaciją, taip pat ir lojalumą konkrečiam valdytojui. Įdomu pastebėti, kad mūsų nagrinėjami regionai XIII a. antrojoje pusėje priklausė tam pačiam valdytojui. Šiuo atveju Rygos kapitulai priklausė teritorijos šiaurės Kurše (Dundagos ir Targalės apylinkės, išskyrus gretimas Valgalės apylinkes – tai buvo Ordino valdoma teritorija), žemutiniame Padauguvyje (Martinsala, Ikškilė, Rygos miesto teritorijoje – Domo bažnyčios kapinės ir kt.), pagal 1254 m. Žiemgalos dalybų sutartį Duobenės ir Sparnenės žemės[38] ir galų gale Rygos arkivyskupui pagal tą pačią 1254 m. dalybų sutartį – žiemgalių Žagarės ir Silenės žemės.[39] Rašytiniai šaltiniai netiesiogiai bei naujausi archeologiniai tyrinėjimai liudija, kad Žagarės II (Žvelgaičio) piliakalnyje iki XIV a. vidurio buvo Rygos arkivyskupo, vėliau Livonijos ordino pilis. Tad neatmestina galimybė, kad šie kapai liudija apie priverstinį gyventojų perkėlimą vieno valdytojo teritorijose. Iš to natūraliai kyla kitas atsakymas – kodėl analogiškų dirbinių komplektų nerandama už šio apibrėžto trikampio ribų?

Sudėtingiau nustatyti pirminį migracijos šaltinį. Jau minėta, istorinės Žiemgalos teritorijoje iki šiol beveik nėra plačiau tyrinėti XIII–XIV a. sandūros griautiniai kapai (išskyrus apardytus aukščiau minėto Žagarės kapinyno moterų kapus), kurių medžiagą būtų galima palyginti su Dundagos Laukmuižos, Valgalės Vegių, Ikškilės, Martinsalos ir Rygos Jaunielos senkapių duomenimis. Be to, kai kurie XIII a. antrosios pusės žiem-

1. Straipsnyje naudojama geografinė sąvoka „vakarų Livonija“ yra dirbtinė. Ji apima teritoriją į vakarus nuo Rygos, t. y. žiemgalių, kuršių ir šiaurės Kuršo lyvių apgyvendintus plotus.

galių migrantų moterų kapai LDK teritorijoje yra be kaklo vėrinių iš žvangučių, įvijėlių, stiklinių karoliukų. Tačiau tai, kad nagrinėjamuose šiaurės Kuršo ir žemutinio Padauguvio kapuose yra gausu kitų tik žiemgaliams būdingų įkapių (žiedų, segių, smeigtukų) bei faktas, jog Žiemgaloje nuo XIII a. antrosios pusės vietoje antkaklių plito paprotys nešioti kaklo vėrinius, patvirtintų pirminį migracijos šaltinį – Rygos arkivyskupo valdomos vakarų Žiemgalos žemės. Tarp jų yra ir Žagarė, kurioje buvo rasti tokie papuošalai. Šiai prielaidai patvirtinti ypač trūksta palyginamosios XII–XIII a. šiaurės Kuršo lyvių medžiagos – tam, kad būtų galima nustatyti, ar šiuo metu neabejotinai žiemgališkais laikomi papuošalai tuo metu nebuvo paplitę ir lyvių nešiosenoje.

Tad šie XIII–XIV a. sandūros laikotarpio kaklo vėriniai bei pasaginės segės plokščiais ir kai kurios daugiakampiais, zoomorfiniais galais nagrinėjamuose regionuose paplito veikiami Vakarų Europos kultūrinės įtakos, visų pirma, Rygos arkivyskupo ir kapitulos valdomose teritorijose. Jie liudija genčių konsolidacijos procesą ir nėra laikytini etniniu indikatoriumi.

Ilgainiui XIV a. antrojoje pusėje – XV a. kai kurie minimi papuošalai išplito Livonijoje (pavyzdžiui, Duobelės senkapio kapai Nr. 700, 735, 740, 815, 950, 1040, 1065, 1200, 1245, 1250, 1270, 1325 ir kt.)[40] bei LDK (pavyzdžiui, Jakštaičių senkapio moterų ir vaikų kapai Nr. 45, 165, 169, 182).[41]

Išvados

1. XIII–XIV a. sandūros laikotarpiu fiksuojamos naujos universalios papuošalų formos (kaklo vėriniai, pasaginės segės plokščiais ir zoomorfiniais galais) liudija apie vakarų Livonijos teritorijos genčių konsolidaciją (akultūracijos procesą) ir nėra laikytini etniniu indikatoriumi.
2. Šiuo laikotarpiu išliko ir senosios formos, pagal kurias dar galima identifikuoti tam tikras etnines grupes.
3. Kai kurie XIII–XIV a. sandūros kapai šiaurės Kurše, žemutiniame Padauguvyje su analogiškomis įkapėmis Žagarėje yra siejami su žiemgalių migrantais.

NUORODOS

1. II–XIV a. radiniai (dalis jų apsilydę) saugomi ŠAM (GEK 122466–122468, 123020–123105/ A-L 127:1–89). Jų radimo aplinkybės tiksliau nenustatytos (žr. VASILIAUSKAS, E. *Drąsutaičių apylinkių (Joniškio r.) spėjamų archeologijos paminklų 2009 m. žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita*. Šiauliai, 2010, LII R F 1, b. Nr. 5326).
2. VASILIAUSKAS, E. XII–XIII a. žiemgalių laidojimai. Iš: *Lietuvos archeologija.* Vilnius, 2001, t. 21, p. 335–336, 349.
3. MUIŽNIEKS, V. Die Brandgräber des 14., 15. Jh. in Kurland. Iš: *Archaeologia Lituana*. Vilnius, 2008, Nr. 9, p. 100, 102, pav. 8.
4. Monetų priklausomybę patikslino archeologė, numizmatė dr. Tatjana Berga (LVI), numizmatai Kristina Ducmanė (LNVM) ir Eduardas Remecas (LNM).
5. Monetas nustatė T. Berga. Žr. BERGA, T. *Sylloge of coins of the British isles = Latvian collections. Anglo-saxon and later british coins.* Cambridge: Oxford university press, Spin & Son limited, 1996, Nr. 45, p. 23.
6. ŠTURMS, E. Izrakumi Valgāles Veģu ugunskapos. Iš: *Vēstures atziņas un tēlojumi*. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums, 1937, p. 350– 365.
7. ŠTURMS, E. Izrakumi Valgāles Veģu ugunskapos. p. 351–352, tab. I:7–16; MUIŽNIEKS, V. Die Brandgräber des 14., 15. Jh. in Kurland, pav. 7:2–3.
8. ŠTURMS, E. Izrakumi Valgāles Veģu ugunskapos. p. 354, tab. V:19:28; MUIŽNIEKS, V. Die Brandgräber des 14., 15. Jh. in Kurland, pav. 7:7.
9. ŠTURMS, E. Izrakumi Valgāles Veģu ugunskapos. p. 355, tab. V:12–18, VI:18.
10. TILKO, S. Apbedīšanas tradīcijas Doma viduslaiku kapsētā. Iš: *Senā Rīga*. Rīga, 1998, Nr. 1, p. 274, 281–282; CAUNE, A. *Pētījumi Rīgas arheoloģijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007, p. 331–342; CELMIŅŠ, A., Sv. Paula baznīcas kapsēta Rīgā. Iš: *Senā Rīga*. Rīga, 2009, Nr. 6, p. 13–15, 23–24, 27–29, pav.: 5:6–17; 9:5–8, 11; 10; 11:8–14.
11. ŠNORE, E. Kuršu senlietu atradumi Rīgā. Iš: *Senātne un māksla*. 1936, Nr. 3, p. 72–75.
12. VASILIAUSKAS, E. Žagarės II (Žvelgaičio) piliakalnio ir kapinyno radiniai (kai kuriais Žagarės XII–XIII a. istorijos klausimais). Iš: *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 2008, t. 33, p. 160–163, pav. 13, 14, 15:2, 3, 16:2–4.
13. VASILIAUSKAS, E. Žagarės (Žvelgaičio) piliakalnio II papėdės gyvenvietė. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2010, p. 76, pav. 3; Idem. Žagarės (Žvelgaičio) piliakalnis II ir Senosios Žagarės dvarvietė. Iš: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2011, p. 81.
14. *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974, tab. 56:1, 57:13; DOBELE, S. Ar monētām datēto 14. gs. – 15. gs. sākuma sieviešu apbedījumu senlietas Dobeles kapsētā. Iš: *Latvijas vēstures muzeja raksti=Pētījumi zemgaļu senātnē.* Rīga*,* 2004, Nr. 10, p. 49; VASILIAUSKAS, E., Žiemgalos apgyvendinimo raida XIV a. – XVI a. pradžioje. Iš: *Istorija*. 2009, Nr. LXXIV/ 74, p. 6, pav. 3; Idem. Žagarės II (Žvelgaičio) piliakalnio ir kapinyno radiniai..., p. 162–163, pav. 16:2, 3.
15. MÄGI, M. *At the crossroads of space and time. Graves, Changing society and ideology on Saaremaa (Ösel), 9–13th centuries AD=CCC papers*. Tallinn, 2002, Nr. 6, plate 100.
16. VASILIAUSKAS, E., Raktuvės piliakalnis. Archeologiniai tyrinėjimai. Iš: *Žiemgala*. 2002, Nr. 1, p. 6, pav. 4:3.
17. CAUNE, A. Jaunsaules Siliņu kapulauks. Iš: *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 1987, t. 15, p. 45–55. VASILIAUSKAS, E. XII–XIII a. žiemgalių laidojimai. p. 337–338, 348; Idem. VAŠKEVIČIŪTĖ, I., CHOLODINSKIENĖ, A. Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai). Vilnius: Diemedis, 2008 [recenzija]. Iš: *Lietuvos archeologija*. 2009, t. 35, p. 277–278.
18. *Latvijas PSR arheoloģija*. P. 214, 216, tab. 57:3, 6, 9, 10; VASILIAUSKAS, E. XII–XIII a. žiemgalių laidojimai. p. 344, pav. 6:1–2, 8:5; Idem. Žagarės II (Žvelgaičio) piliakalnio ir kapinyno radiniai..., p. 161–162, pav. 14; JĒRUMS, N. Krustadatas dzelzs laikmetā Lielupes baseinā. Iš: *Raksti V = Starptautiskās zinātniskās konferences „Zinātniskie lasījumi Ģ. Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzejā" materiāli*. Jelgava, 2008, p. 67–69, pav. 7.
19. VASILIAUSKAS, E. Žiemgalių antkaklės XII–XIII a. Iš: *Archaeologia Lituana*. Vilnius, 2005, t. 6, p. 131–137.
20. *Latvijas PSR arheoloģija*. P. 208; PELDA, K. Latvijas viduslaiku dzīvesvietās atrastās 13. gs. – 16. gs. pirmās puses monētas. Iš: *Arheoloģija un etnogrā*fija. Rīga, 1978, t. XII, p. 131

21. SPIRĢIS, R. *Bruņurupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgads, 2008, p. 336–342.
22. TENISONS, Ē. Arheologu domas par lībiešu izcelsmi. Iš: *Lībieši*. Rīga: Zinātne, 1994, p. 30.
23. SPIRĢIS, R. *Bruņurupuču saktas*... p. 48–107.
24. ZARIŅA, A. *Salaspils Laukskolas kapulauks 10.–13. gadsimts*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2006, p. 253, 284, 290.
25. ŠNORE, E. Lībji. Iš: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Rīga: A. Gulbja apgādība, 1935, t. XII, p. 23286; МУГУРЕВИЧ, Э. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии. Iš: *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für Slawischen Archäologie.* Berlin, 1972, Bd. II, p. 296; MÄGI, M. On the mutual relationship between late prehistoric Saaremaa and the livs. Iš: *Rituals and relations. Studies on the society and material culture of the Baltc finns. Annales academiae scientiarum Fennicae 336.* Helsinki, 2005, p. 187–206.
26. *Indriķa hronika*. Ā. Fedlūna tulk., Ē. Mugurēviča koment. Rīga: Zinātne, 1993, X:14; МУГУРЕВИЧ, Э. Проблема вендов... p. 296*;* ŠNORE, E. Daugavas lībieši Doles salā. Iš: *Arheoloģija un etnogrāfija.* Rīga, 1996, t. XVIII, p. 127; ZARIŅA, A. Cultural Traits of the Vends in the Archaelogical Material from the Salaspils Laukskola Cemetery. Iš: *Etnoss Ja Kultuur Uurimusi Silvia Laulu auks*. Tartu–Tallinn, 2006, p. 159–167; KIWULL, E. Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden. Iš: *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte.* Rīga, 1911, Bd. 21, H. 1, p. 1–29.
27. SPIRĢIS, R. *Bruņurupuču saktas*... p. 373.
28. SVARĀNE, D. Par dzelzs rotaslietu sudrabošanas tehnoloģiju – tausiju Latvijā. Iš: *Latvijas vēstures institūta žurnāls*. 2004, Nr. 4, pav. 3, p. 26.
29. ŠTURMS, E. Zur Vorgeschichte der Liven. Iš: *Eurasia Septentrionalis Antiqua.* Helsinki, 1936, Bd. 10, p. 47–51; МУГУРЕВИЧ, Э., ЗАРИНЯ, А., ТЫНЕССОН, Э. Ливы. Iš: *Фины в Европе. VI–XV века Прибалтийско – Финские народы историко–археологические иследования.* Москва, 1990. p. 133, 134; MUGURĒVIČS, Ē. Lībiešu izcelsmes un kultūras veidošanās problēmas. Iš: *Latvijas vēstures institūta žurnāls.* 2006, Nr. 4, p. 24.
30. ВАСИЛЯУСКАС, Э. Миграции земгалов в конце XIII века. Iš: *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 2010, t. XXIV, p. 134–144.
31. *Žiemgaliai. Baltų archeologijos paroda. Katalogas*. Sud. GRICIUVIENĖ, E. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus. Latvijas vēstures muzejs, 2005, p. 64; ВАСИЛЯУСКАС, Э. Миграции земгалов в конце XIII века. P. 136, pav. 3–4.
32. *Latvijas PSR arheoloģija*. Tab. 56:1; VASILIAUSKAS, E. Žiemgalių antkaklės XII–XIII a. Pav. 5; *Žiemgaliai.* P. 67–38.
33. MICHELBERTAS, M. *Paalksnių archeologijos paminklai*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 134–135, pav. 117:1–7, 11–49, 79:25–42.
34. Ibid, pav. 79:43, 119:3–10, 120:1–14, 122:1, 15–17, 19–20, 23–25, 27, 30–32, 34.
35. VĖLIUS, G. *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 60, pav. 23.
36. ВАСИЛЯУСКАС, Э. Миграции земгалов в конце XIII века, p. 139–140.
37. MUIŽNIEKS, V. Apbedīšanas tradīcijas Mārtinsalas banzīcas kapsētā. Iš: *Arheoloģija un etnogrāfija*. Rīga, 2006, t. XIII, p. 176.
38. ŠTERNS, I. *Latvijas vēsture 1290–1500*. Rīga: Daugava, 1997, p. 33–34; Idem, *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgads, 2002, p. 261–262, 404–405; žr. *Latvijas vēstures atlants*. Rīga: Karšu izdevniecība Jāņa sēta, 2005, p. 14.
39. Istorikas Tomas Baranauskas pastaruoju metu iškėlė versiją, kad Silenės žemė galėjo būti E. Vasiliausko išskirtoje anoniminėje *Ventos* žemėje (žr. BARANAUSKAS, T. Kur buvo žiemgalių Silenės žemė? Iš: *Florilegium Lithuanum*. Vilnius: VPU leidykla, 2010, p. 194–206).
40. DAIGA, J. Izrakumi Dobeles kapsētā. Iš: *Zinātniskas atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980./81. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 1982, p. 72–75; Idem. Izrakumi Dobeles kapulaukā 1982. gadā. Iš: *Zinātniskas atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1982. un 1983. gadā. pētījumu rezultātiem.* Rīga: Zinātne, 1984, p. 53–54; DOBELE, S. Ar monētām datēto 14. gs. – 15. gs..., p. 52, pav. 2; *Žiemgaliai.* 2005, p. 180, 186–187, Nr. 1013, 1048.
41. URBANAVIČIUS, V. Jakštaičių senkapis. Iš: *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 1979, t. 1, p. 141–142, pav. 16, 18.

Semigallian migrants in north Courland and lower Padauguvys at the turn of the 13th–14th centuries?

Vitolds MUIŽNIEKS,
Ernestas VASILIAUSKAS

In the period of the turn of the 13th–14th centuries, material from gravesites in Livonia, belonging to Livs, Latgalians, Curonian, Selonians, Semigallian and other tribes, still exhibit tenacious late Iron Age burial customs, and material culture traits, regional differences, but at the same time significant innovations can be noticed, differences begin to form. No exception in this period was Semigallia, ethnically mixed north Courland, lower Daugava regions. In them (Dundaga, Laukmuiža, Ikškilė, Martinsala, Valgalė burials, repository of Riga Dom Cathedral), based on some of the jewellery forms and the ways of wearing them, different grave-good sets can be identified, which don't resemble the Courland and lower Daugava region graves that have been studied. The closest analogies to them can be found in west Semigallia, in the Žagare burial site.

Due to the lack of material, it is difficult to find a clear answer to the question "Is it a manifestation of Semigallian migrants in north Courland and lower Daugava region, or the emerging common manifestations of western Livonian culture?"

Material culture similarities in graves from the period of the turn of the 13th–14th c. is not only proved by the Semigallian forced migration to the north and the lower Daugava region during the Crusades, but also by the material culture's homogenization in the region. These processes were majorly impacted by Livonia's leaders' – the Archbishop of Riga, the Chapter and Order – internal colonization policies, the main goal of which was to move people from one place to another, alienating them from the old religion, and thus managing to speed up the Christianization of the region, as well as loyalty to a particular ruler. It is interesting to note that the examined regions (except Valgalė's region of Vegi – the Order ruled this territory) in the second half of the 13th c. belonged to the same leader – Riga's Chapter and the archbishop.

The turn of the 13th–14th c. necklaces and pennanular brooches, some flat and some with polygonal or zoomorphic ends, spread throughout the regions under research due to Western European cultural influences, in particular in the areas controlled by the Archbishop of Riga and the Chapter. They attest to the tribal consolidation process and are not considered as an ethnical indicator.

Vitolds Muižnieks, Latvijas Vēstures muzejs, Arheoloģijas nodaļa, Pils l. 3, LV-1050 Rīga, el. p. vitolds3@inbox.lv
Ernestas Vasiliauskas, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, el. p. ernestas@inbox.lvm

Gauta 2012-03-16, įteikta spaudai 2013-03-12

Kauno apskrities kaimo vietovių sodybos ir gyvenamieji namai tarpukariu

Stanislovas ČEPINSKAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ

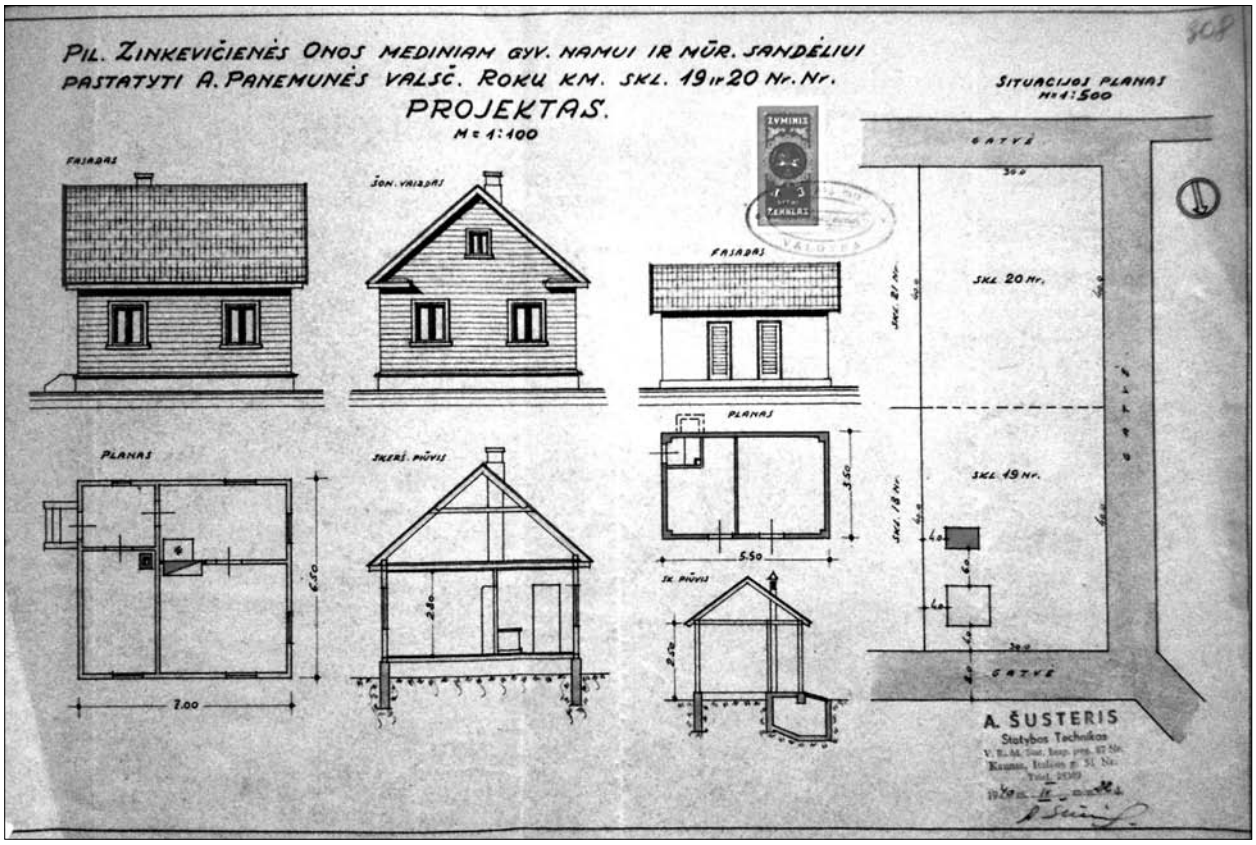
Straipsnio objektas – tarpukario Kauno apskrities kaimo vietovių sodybos ir gyvenamieji namai. Tikslas – išanalizuoti tarpukario Kauno apskrities kaimo architektūrą, išskirti būdingus sodybų bei gyvenamųjų namų tipus, panagrinėti, kokie veiksniai labiausiai veikė sodybų planinę struktūrą, pastatų architektūrą, diegtas naujoves bei statybos tradicijos tęstinumą. Metodai – istorinis aprašomasis, analitinis, lyginamasis. Išvados pateikiamos straipsnio pabaigoje.

Prasminiai žodžiai: Kauno apskritis, tarpukaris, kaimas, vienkiemis, statybos procesas, naujovės, tradicija.

Įvadas

Tarpukariu įvyko nemažai statybos pokyčių, atsirado naujovių, kurios ryškiai paveikė ir kaimo sodybų pastatų, ypač gyvenamųjų namų, statybą. Padidėjęs visuomenės ekonominis pajėgumas, besikeičiantis gyvenimo būdas, ekonomiška statyba, naujų medžiagų atsiradimas ir vis dar stipri statybos tradicija padėjo atsirasti naujiems gyvenamųjų namų ir ūkio pastatų tipams.

Didelę įtaką vykusiems procesams darė Kauno apskrityje tuo metu buvusi valstybės sostinė. Šis veiksnys skatino dar greitesnį naujovių diegimą architektūroje. Be to, stipriau pasireiškė miesto ir stilinės architektūros įtaka kaimo vietovių statyboms. Tarpukario architektūra yra svarbi Lietuvos paveldo dalis, pasižyminti statybos technikos naujovių gausa ir savitu tradicijos interpretavimu, tačiau mažai tyrinėta ir sparčiai nyksta. Šis paveldas vis dar pastebimas kaimo kraštovaizdyje, dalis jo jau įaugusi į miesto audinį. Siekiant išskirti, kas buvo būdinga to meto kaimo architektūrai, svarbu išanalizuoti ne tik išlikusius vienkiemius, bet ir to meto Kauno apskrities kaimo architektūros paveldą,

Pil. Onos Zinkevičienės medinio gyvenamojo namo ir mūrinio sandėlio Aukštosios Panemunės valsčiuje, Rokų kaime, projektas. Kauno apskritis, Aukštosios Panemunės vlsč., Rokų k. A. Šusteris. KAA F17 B26 308.

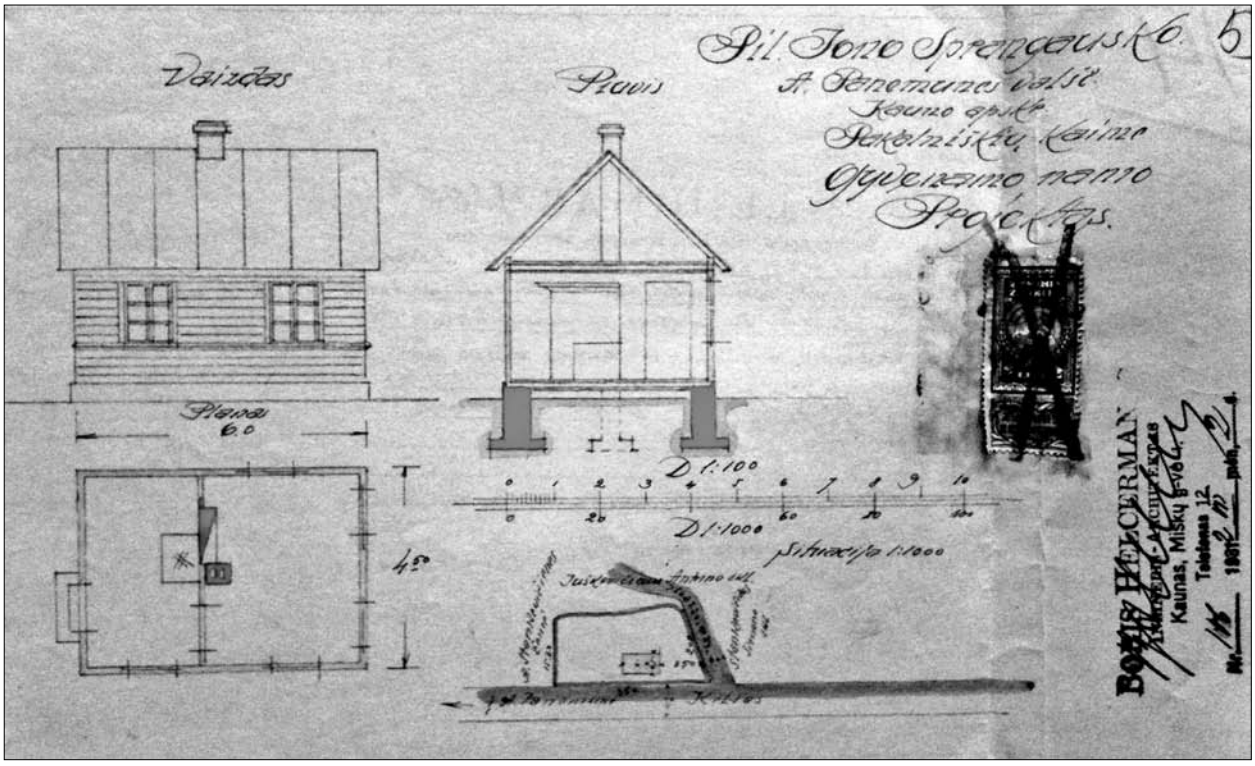
šiuo metu esantį Kauno miesto teritorijoje. Tarpukario kaimo architektūros sąvoką/tipologiją praplėtė žemės ūkio veikla neužsiėmusių kaimo gyventojų sodybos ir pasiturinčių ūkininkų gyvenamieji namai, statybos braižu artimi miesto namams, praturtinti gausiomis to meto naujovėmis ir moderniu, tam laikotarpiui būdingu eksterjeru. Straipsnyje analizuojamos Kauno apskrities juridiškai kaimais įvardytų vietovių sodybos, jų tipai, planinė struktūra, išskiriami labiausiai paplitę variantai. Nagrinėjami skirtingus pajamų šaltinius turėjusių gyventojų namai, pateikiamos labiausiai paplitusios plano formos. Išskiriamos būdingos gyvenamųjų namų grupės pagal jų funkcinį panaudojimą ir planinę struktūrą. Apžvelgiami pavyzdžiai, atspindėję naujovių, miesto artumo ir profesionaliosios architektūros įtaką kaimo statybai. Rašant straipsnį naudotasi tarpukario publikacijomis, archyviniais konkrečių pastatų projektais, dokumentais, ikonografine medžiaga, pavyzdiniais kaimo sodybų projektais. Pagrindinis straipsnio šaltinis – Kauno apskrities archyve saugoma tarpukario kaimų pastatų projektinė dokumentacija.[1]

Tarpukario kaimo sodybų tipai ir planinė struktūra

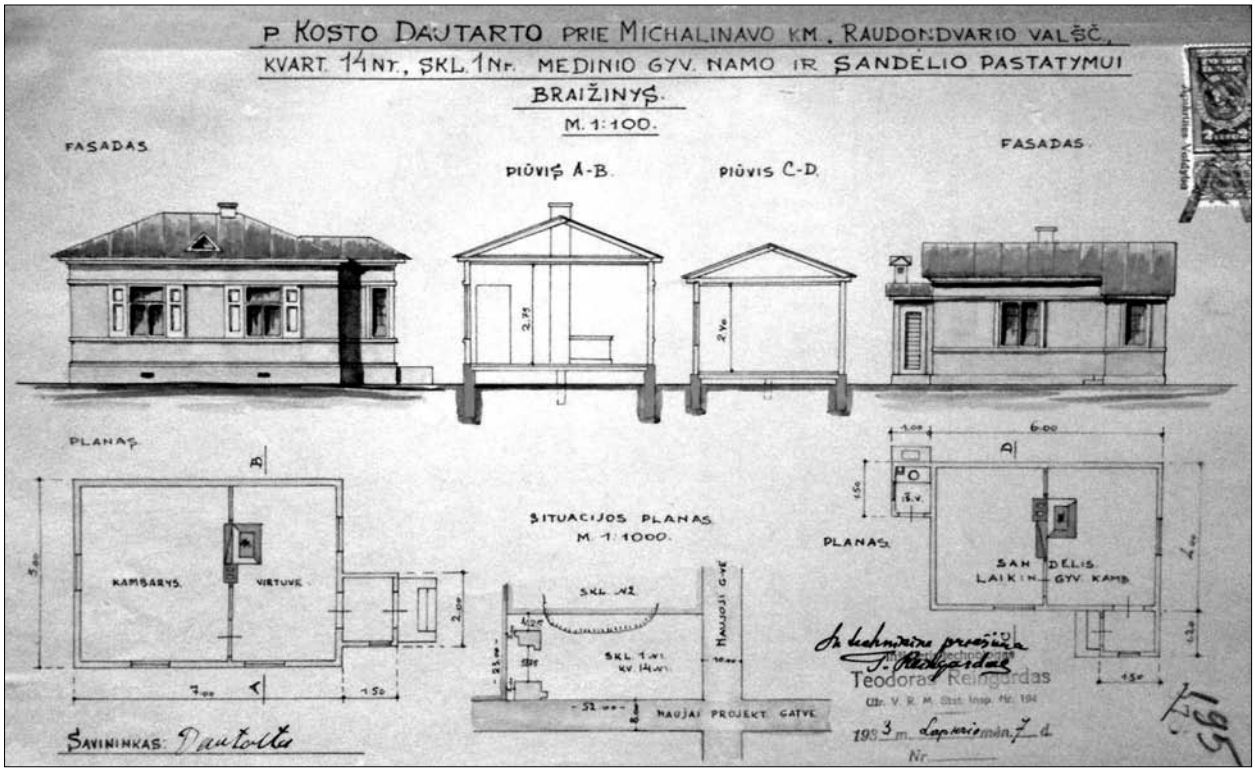
Kaimo sodybas socialiniu ir ekonominiu aspektu nagrinėję tyrinėtojai dažniausiai jas skirstė pagal valdomos žemės plotą. Taip ūkiai buvo grupuojami 1930 m. visuotinio žemės ūkio surašymo metu,[2] panašiai klasifikuojami ir išeivijoje išleistoje B. Povilaičio studijoje.[3] Įvairių autorių pateikiama namų klasifikacija buvo panaši, skyrėsi tik atskiroms kategorijoms priskirtas valdomos žemės dydis, kuris sovietmečio autorių, politiniais sumetimais siekusių išskirti daugiau stambiųjų ūkininkų, buvo gerokai sumažintas. Ūkius pagal savininkų užimtumą pirmasis sovietmečiu pradėjo skirstyti J. Pričinauskas[4], pabrėždamas, kad smulkiausi ūkiai nėra valstiečių, jie priklauso miesto ar priemiesčio sklypininkams tarnautojams bei amatininkams, nors ir gyvenantiems kaimo vietovėje. G. Vaskela išskyrė dviejų tipų sodybas, kurių planinė struktūra pastebimai skiriasi.[5] Pagal savininkų užimtumą sodybos šiame straipsnyje skirstomos į du tipus.

Pirmojo tipo sodybų savininkų pagrindinis pajamų šaltinis buvo iš žemės ūkio veiklos gaunamos pajamos. Tokią sodybą sudarė gyvenamasis namas ir žemės ūkio veiklai vystyti būtini ūkiniai pastatai, daugeliu atvejų išdėstomi stačiakampio kiemo perimetru. Šio tipo sodybiniai sklypai užėmė nuo kelių iki keliasdešimt hektarų, jų aptikta visoje apskrityje.[6]

Antrojo tipo sodybos priklausė gyventojams, kurių pagrindinis pajamų šaltinis buvo nesusijęs su žemės ūkiu, jos įkurtos dažniausiai nedideliuose sklypuose.[7] Beveik visada jas sudaro gyvenamasis namas, skirtas

Pil. Jono Sprangausko gyvenamojo namo projektas Pakalniškių k., Aukštosios Panemunės vlsč., Kauno aps. Helcermanas. 1932 m. KAA F17 B26-53.

Pil. Kosto Dautarto gyvenamojo namo ir ūkinio pastato projektas Michalinavos k., Raudondvario vlsč., Kauno aps. T. Reingardas . 1933 m. KAA F17 B 68-194.

vienai ar kelioms šeimoms, ir tam pačiam šeimų skaičiui paskirstytas ūkio pastatas, rečiau keli pastatai. Šio tipo sodybos įkurtos valsčiuose, esančiuose netoli tuometinio Kauno miesto, taip pat priemiesčiuose, juridiškai kaimais vadintuose gyvenamųjų namų kvartaluose ar tiesiog vienkiemiuose. Jos priklausė ne vien tarnautojams, amatininkams bei miesto ir miestelių sklypininkams, tokios buvo ir pasiturinčių miestiečių užmiesčio rezidencijos bei miesto gyventojų vasarnamiai.[8]

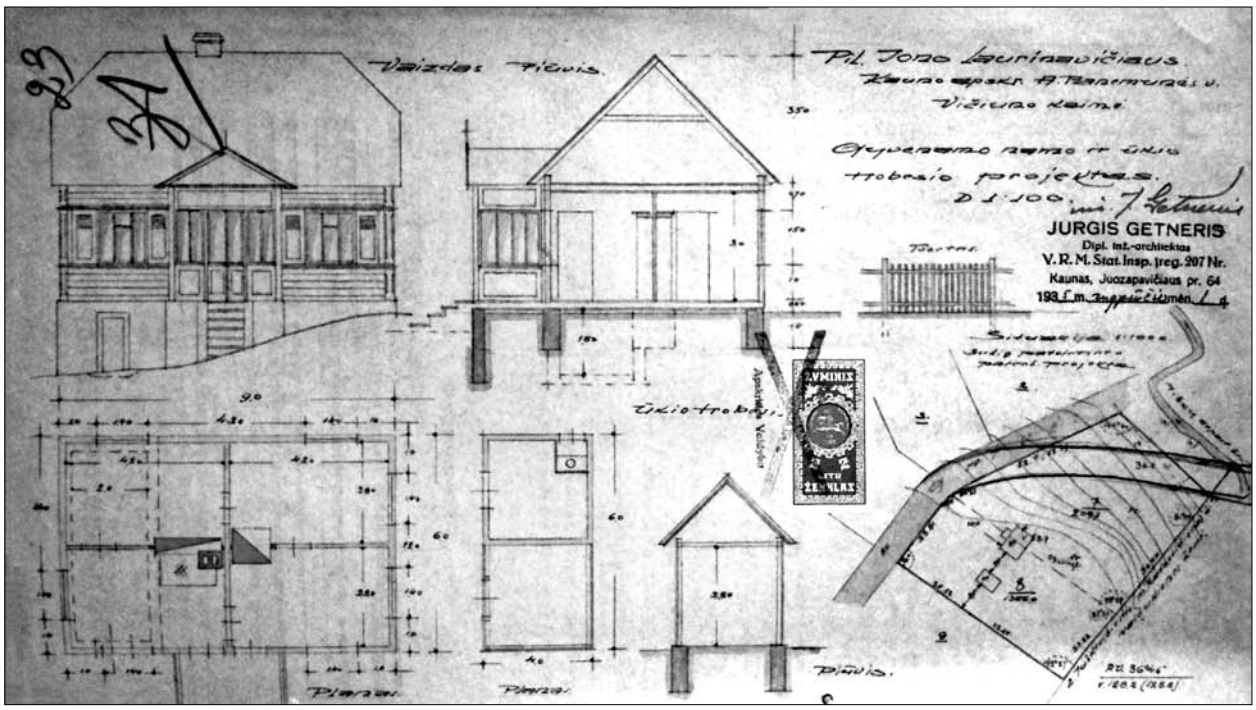
Išanalizavus daugiau kaip 500 archyve saugomų įvairių techninių projektų[9] ir sodybų situacijos planų konstatuota, kad apie 50 proc. iš jų priskirtina pirmojo tipo ūkininkų sodyboms. Šalia Kauno miesto esančiuose valsčiuose šis rodiklis yra mažesnis (Aukštosios Panemunės ir Pažaislio valsčiuose nesiekia nė 40 proc.), o su didesniais miestais nesiribojančiuose valsčiuose (Babtų, Kruonio) viršija 80 proc. Pirmojo tipo sodybos įkurtos žemės ūkio paskirties sklypo centrinėje dalyje[10] arba, esant nedideliam žemės kiekiui (iki 5 ha), – sklypo pakraštyje. Pastatų skaičius skirtingas – nuo dviejų iki penkių ar daugiau, dažniausiai trys arba keturi.[11] Pastatai buvo grupuojami keliais variantais, iš kurių labiausiai paplitęs tvarkingas išdėstymas – aplink stačiakampį kiemą, jo perimetru. Tokiu būdu visoje Kauno apskrityje kuriamuose vienkiemiuose paplito Užnemunei būdinga (nuo XIX a. pr.) planinė sodybų struktūra. Senojo sodybų suplanavimo, išlikusio nuo Valakų reformos laikų, išliko labai nedaug pavyzdžių.[12]

Faktiškai steigtų sodybų vieta sklype bei planinė struktūra daugeliu atvejų atitinka sodyboms planuoti teiktas rekomendacijas.[13] Daugiausia tarpukariu įkurta pirmojo tipo ūkininkų sodybų, su trim ar keturiais pastatais aplink stačiakampį kiemą (1 lentelė). Kitą nemenką dalį sudaro sodybos su dviem pastatais, gyvenamuoju namu ir daugiafunkciu ūkiniu pastatu (jungiančiu tvartą, daržinę ir svirną).

1 lentelė. Pirmojo tipo sodybų pastatų kiekio ir jų išdėstymo paplitimas

Sodybos pastatų skaičius	Paplitimas proc.	Pastatai išdėstyti stačiakampio kiemo perimetru	Dalis pastatų išdėstyta stačiakampio kiemo perimetru, kiti už ribos	Pastatai išdėstyti stačiakampio kiemo perimetru ir jo viduje	Pastatai išdėstyti viena ar dviem eilėmis	Pastatai išdėstyti laisvai
1	-	-				
2	17	7			8	2
3	33	30	1		1	1
4	40	33	4			3
5 ir daugiau	10	3	2	2	2	1

Sudarė S. Čepinskas

Pil. Jono Laurinavičiaus gyvenamojo namo su ūkio trobesiu projektas Vičiūnų k. Aukštosios Panemunės vlsč., Kauno aps. J. Getneris. 1935 m. KAA F17 B 25-23.

Kai sodyboje buvo trys ar keturi pastatai, jie dažniausiai buvo išdėstomi palei stačiakampio kiemo kraštines, rečiau kampuose. Daugiau kaip keturis pastatus turinčių sodybų aptikta nedaug, kadangi ūkiniai skirtingų funkcijų pastatai dažnai buvo jungiami į vieną statinį. Jei pastatų buvo daugiau kaip keturi, tuomet vienai kiemo kraštinei teko du arba vienas patraukiamas atokiau. Kiemo viduryje ūkio trobesiai buvo statomi retai, nes tokiu atveju sunkiau palaikyti priešgaisrines normas, kiemas tapdavo sunkiau apžvelgiamas. Tačiau kartais nauji pastatai senose sodybose statyti kiemo viduryje. Pastatų statymą vienoje eilėje, vienas greta kito varžė privalomieji įsakymai[14], todėl tokio planavimo atvejai būdingi tik pertvarkytoms sodyboms. Sodybose, susidedančiose iš dviejų pastatų, gyvenamasis namas ir stambaus tūrio ūkinis pastatas dažniausiai buvo statomi lygiagrečiai vienas kitam, tarp jų paliekamas kvadratui artimos formos kiemas. Rečiau sutinkami variantai, kai ūkinis pastatas orientuotas statmenai į gyvenamąjį namą.

Dviejų pastatų sodybose dažnai buvo du kiemai: tarp gyvenamojo namo ir ūkinio pastato švarusis, o kitoje pagalbinio pastato pusėje – ūkinis (gyvulių) kiemas. Kartais sutinkami variantai, kai abu pastatai išdėstomi statmenai dviejose gretimose kiemo kraštinėse. Didesnių ūkių sodybose, be pagrindinio stačiakampio kiemo, aplink kurį grupuojami pastatai, įrengiama ir papildomų: švarusis ir (kitoje tvarto pusėje) ūkinis kiemas. Švarusis kiemas su gėlynais buvo reprezentacinis, įrengiamas priešais pagrindinį gyvenamojo namo įėjimą. Gyvuliams į lauką išleisti buvo specialiai įrengiami kiemai už tvarto ar daugiafunkcio ūkio pastato. Jie įvardijami pagal gyvulių, kuriems yra skirti, rūšį – kiaulių kiemas, vištų kiemas etc.

Atstumus tarp pastatų reglamentavo teisės aktai – bendri statybos, vėliau – savivaldybių, įsakymai kaimo statybai tvarkyti. Kauno apskrities privalomasis įsakymas[15] vienkiemių sodyboms nurodė du atstumų tarp pastatų variantus, atsižvelgiant į sklypo, kuriame kuriama sodyba, dydį. Mažesnių kaip 10 ha ūkių sodybose numatytas ne mažesnis nei 10 m, didesnių kaip 10 ha ūkiuose jie turėjo būti didesni kaip 15 m. Išanalizavus vykdytų statybų projektus akivaizdu, kad daugeliu atvejų šio punkto laikytasi, tačiau būta projektų su nedideliais nukrypimais.[16] Didžioji jų dalis pastebėta mažesniuose nei 10 ha ūkiuose, o tai galėjo nutikti dėl dviejų priežasčių. Pirmoji ta, kad, išlaikant šiuos atstumus, galutinis stačiakampis kiemas išeidavo gerokai per didelis smulkiam ūkiui, tuomet buvo stengiamasi jį mažinti, pastatai buvo statomi arčiau vienas kito, ir tai leido efektyviau vykdyti ūkio darbus. Antroji priežastis buvo smulkiųjų ūkių siekis turėti kuo daugiau dirbamos žemės – formuojant mažesnį kiemą „sutaupytus“ arus buvo galima panaudoti žemės ūkio produkcijai auginti.

Įvažiavimas į sodybą daugeliu atvejų (daugiau nei 60 proc.) formuojamas taip, kad pirmiausia patenkama

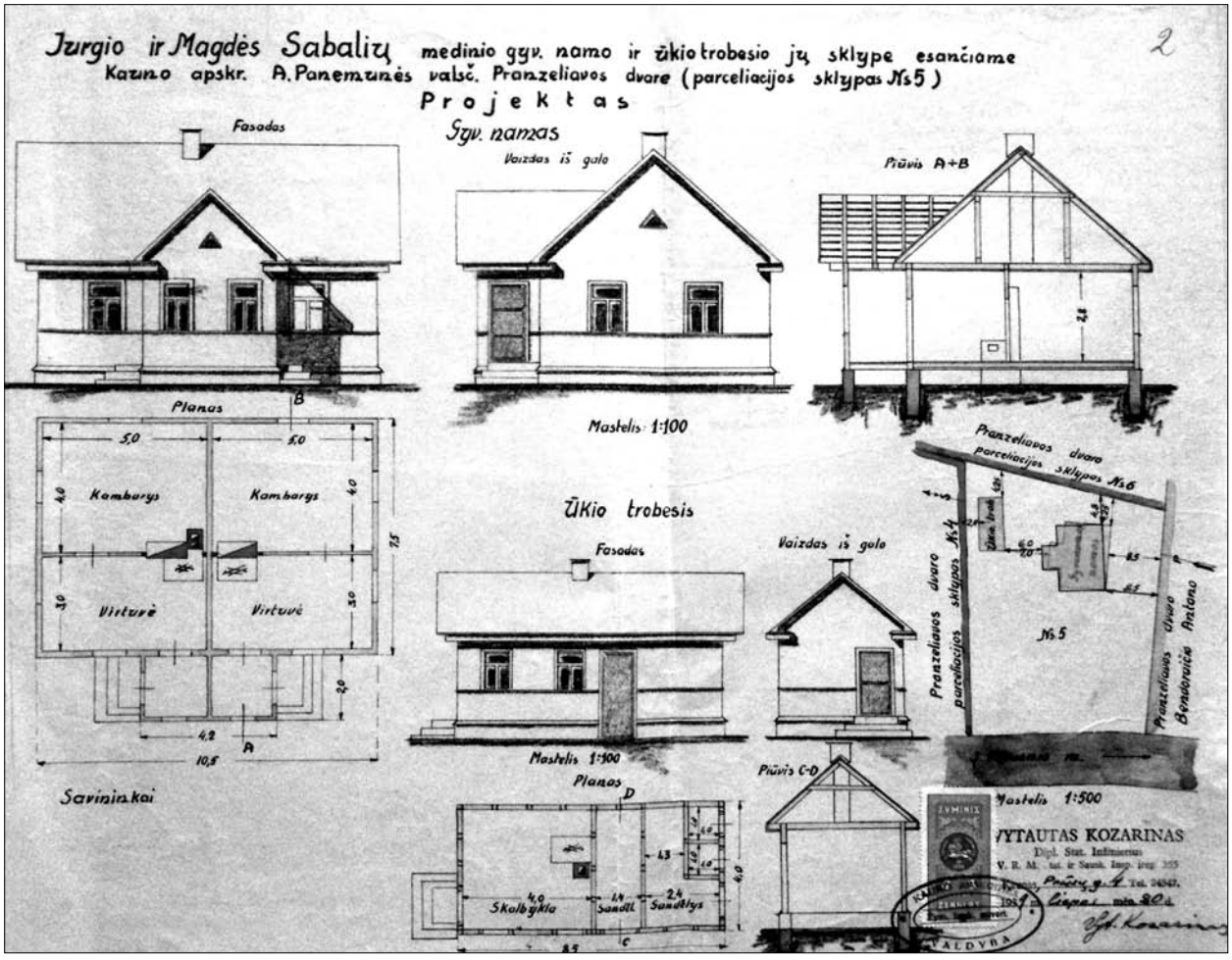
į gerąjį kiemą ir privažiuojama prie gyvenamojo namo. Šioje dalyje dažniausiai įrengiami gėlių darželiai. Tik jį pravažiavus buvo patenkama į ūkinį kiemą. Kitas dažniausias variantas, kai kelias veda į stačiakampį kiemą tarp gyvenamojo namo ir vieno iš ūkinių pastatų (tvarto ar daržinės). Abiem atvejais pro namo langus visada buvo galima matyti kelią, tai buvo svarbu dėl saugumo. Privažiavimo kelias į sodybą dažnai iš abiejų pusių buvo apsodinamas medžiais.

Pagal funkcinę paskirtį naujai kuriamose pirmojo tipo sodybose buvo šie pastatai: gyvenamasis namas, tvartas, kluonas (tarpukariu atliekantis daržinės funkciją, nes grūdai juose nebuvo kuliami), svirnas, daržinė, neretai ir sandėliai. Šie pastatai būdingi visoms ūkininkų sodyboms, dažnai jie po kelis buvo sujungiami į vieną statinį. Gyvenamasis namas visada stovėjo atskirai, o buvo jungiami tvartas su svirnu ar daržine, kartais svirnas įrengiamas tvarto ar net gyvenamojo namo aukšte. Kai kuriose sodybose buvo pirtys, kalvės, bulvinės. Rūsiai kaip pastatai pasitaiko rečiau, daugeliu atvejų jie buvo įrengiami po gyvenamuoju namu.

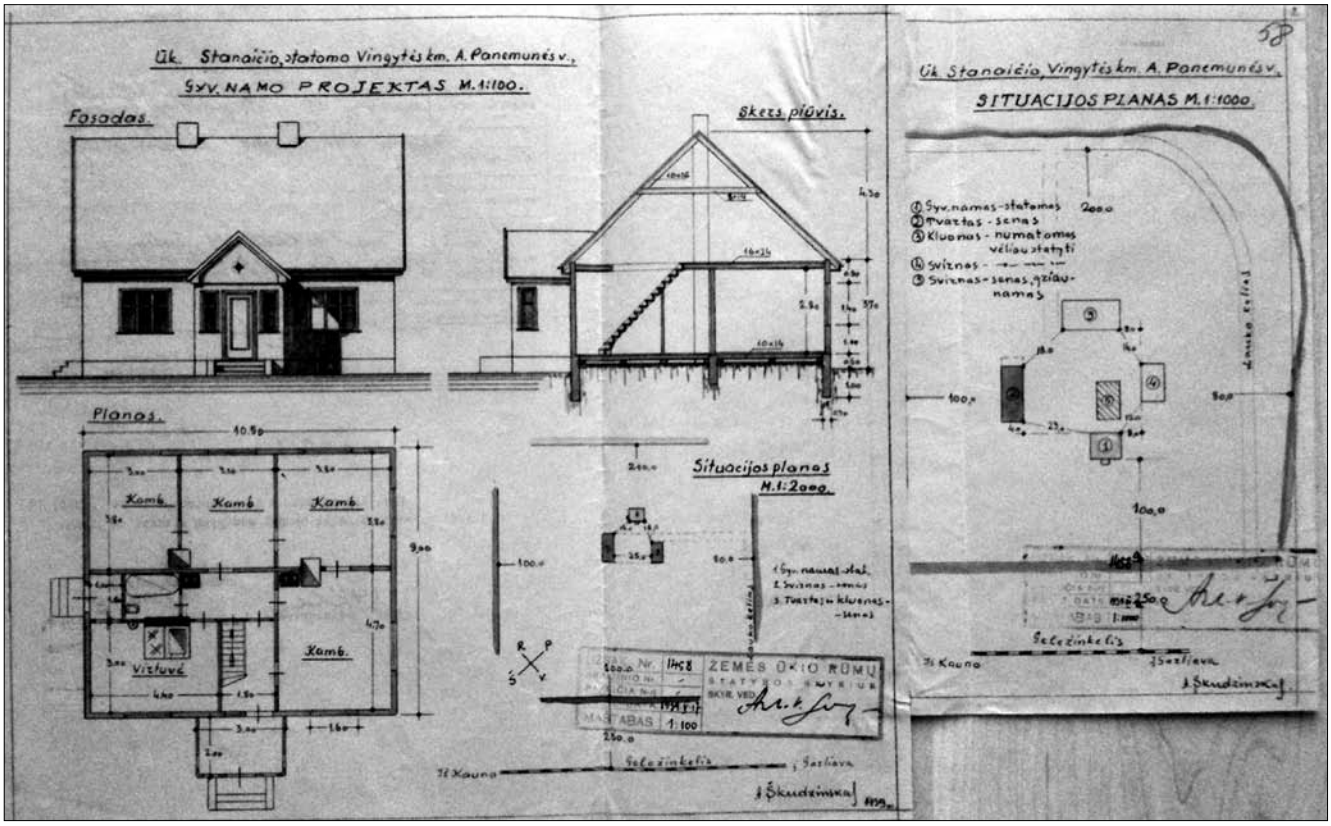
Antrojo varianto sodybos kuriamos mažesniuose sklypuose, nuo keleto arų iki hektaro ar dviejų. Beveik visais atvejais jose buvo du pastatai – gyvenamasis ir pagalbinis, labai retai keli. Kai sodyba įkuriama šalia kelio, pastatai dažniausiai išdėstomi tokia tvarka: namas pasukamas ilguoju fasadu lygiagrečiai keliui, už jo įrengiamas ūkinis kiemas, kurio gale statomas pagalbinis pastatas. Pastarasis techniniuose projektuose įvardijamas kaip sandėlis arba ūkio trobesys. Tokių variantų aptikta 86 proc. Kai namas statomas šalia gatvės ar nuo jos kiek atitrauktas – tuomet tame tarpe įrengiamas dekoratyviai apželdintas reprezentacinis kiemas. Gerokai retesni atvejai, kai ūkinis pastatas stovėjo arčiau kelio, o kiemas su gyvenamuoju namu buvo nukeliami už jo arba abudu pastatai statomi vienodu atstumu nuo gatvės su kiemu tarp jų.

Gyvenamųjų namų dydžiai ir tipai, jų paplitimas

Kauno apskrities kaimo vietovėse tiek pirmojo, tiek antrojo tipo sodybose aptinkami skirtingų variantų

Pil. Jurgio ir Magdės Sabalių gyvenamojo namo ir ūkio trobesio projektas Prandzeliavos dv. Aukštosios Panemunės k. Kauno apskr. V. Kozarinas 1939 m. KAA F17 B 26-2.

Pil. Stanaičio gyvenamojo namo projektas Vingytės k. Aukštosios Panemunės vlsč., Kauno apskr. Žemės ūkio rūmų statybos skyrius. 1934 m. KAA F17 B 26-58.

gyvenamieji namai. Jų dydis galėjo būti įvairus, priklausomai nuo savininkų ekonominio pajėgumo. Ir ūkininkų sodybų, ir priemiesčio kaimo gyvenviečių architektūroje matoma tiek tradicinės, tiek stilinės architektūros įtaka. Pastebima tendencija, kad toliau nuo Kauno miesto buvę gyvenamieji namai artimesni tradicinei architektūrai. Priešingai, kai kurie netoli miesto buvę kaimo ūkininkų namai atskirais atvejais nesiskyrė nuo mieste statytų.

Kauno apskrityje namai buvo statomi pagal techninius projektus ir situacijos planus. Teritorijose, kuriose kaimo statybas reglamentavo Kauno apskrities Kaimų statybai tvarkyti privalomasis įsakymas Nr. 18, namai buvo statomi pagal situacijos planus. Juos rengė Žemės ūkio rūmų technikai, rajono agronomai, skirstę kaimus vienkiemiais matininkai ar patys sodybų savininkai. Situacijos planai suteikia informacijos apie gyvenamojo namo padėtį sklype, dydžius bei statybos medžiagas, tačiau spręsti apie pastato architektūrą yra sudėtinga. Šiuo atžvilgiu labai vertingi techniniai projektai, pagal kuriuos pastatyta 47 proc. straipsnyje analizuojamų tarpukario namų. Techniniai projektai buvo būtini svarbiose, matomiausiose teritorijose, kuriose statybas reglamentavo savivaldybės įsakymas Nr. 13. Tai buvo dalis šalia Kauno esančių valsčių kaimo vietovių, juridiškai kaimais vadinti priemiesčio kvartalai, kaimų teritorijos šalia pagrindinių kelių, geležinkelių. Techninius projektus braižė statybos technikai, diplomuoti statybos inžinieriai, diplomuoti inžinieriai-architektai, kultūrtechnikai. Analizuotoje archyvinėje medžiagoje esančių techninių projektų autoriai yra privatūs 59 specialistai bei Žemės ūkio rūmų Statybos skyrius. Iš jų daugiausia projektų parengė statybos technikas A. Šusteris (37) ir inžinieriai-architektai Borisas Helcermanas (30) ir Romanas Steikūnas (18). Žemės ūkio rūmų Statybos skyrius yra parengęs 37 projektus, kurie sudarė vos 7,4 proc. visų analizuojamų projektų. Nemaža jų dalis yra kartotiniai, pritaikomi konkrečiam atvejui su nedideliais pakeitimais (daugiausia jų parengė A. Šusteris).

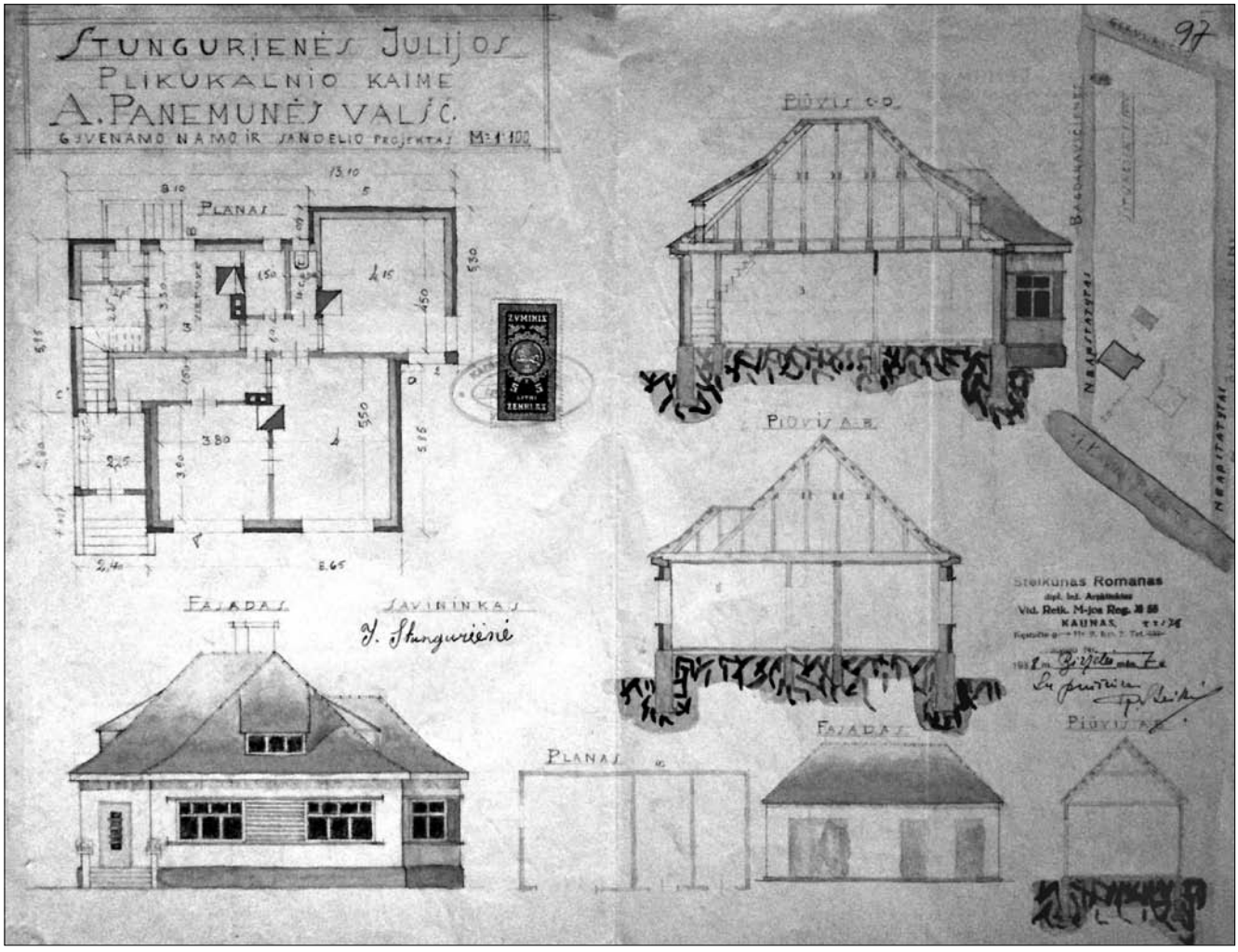
Gyvenamieji namai buvo skirtingų išmatavimų – susisteminus medžiagą identifikuoti 59 skirtingų matmenų variantai (pateikiama 2 lentelėje). Iš 502 projektinės dokumentacijos vienetų gyvenamųjų namų aptikta 316 (likusi dokumentacija – ūkinių pastatų). Iš susistemintos medžiagos matyti, kad abiejų tipų namuose vyrauja tam tikri ilgio ir pločio santykiai – išskiriamos 9 pozicijos iš 59 (4x6, 5x7, 6x7, 6x8, 7x8, 7x9, 7x10, 8x10, 8x12). Tokios proporcijos būdingos 47 proc. visų namų.

2 lentelė. Gyvenamųjų namų dydžiai ir jų paplitimas Kauno apskrities kaimo vietovėse

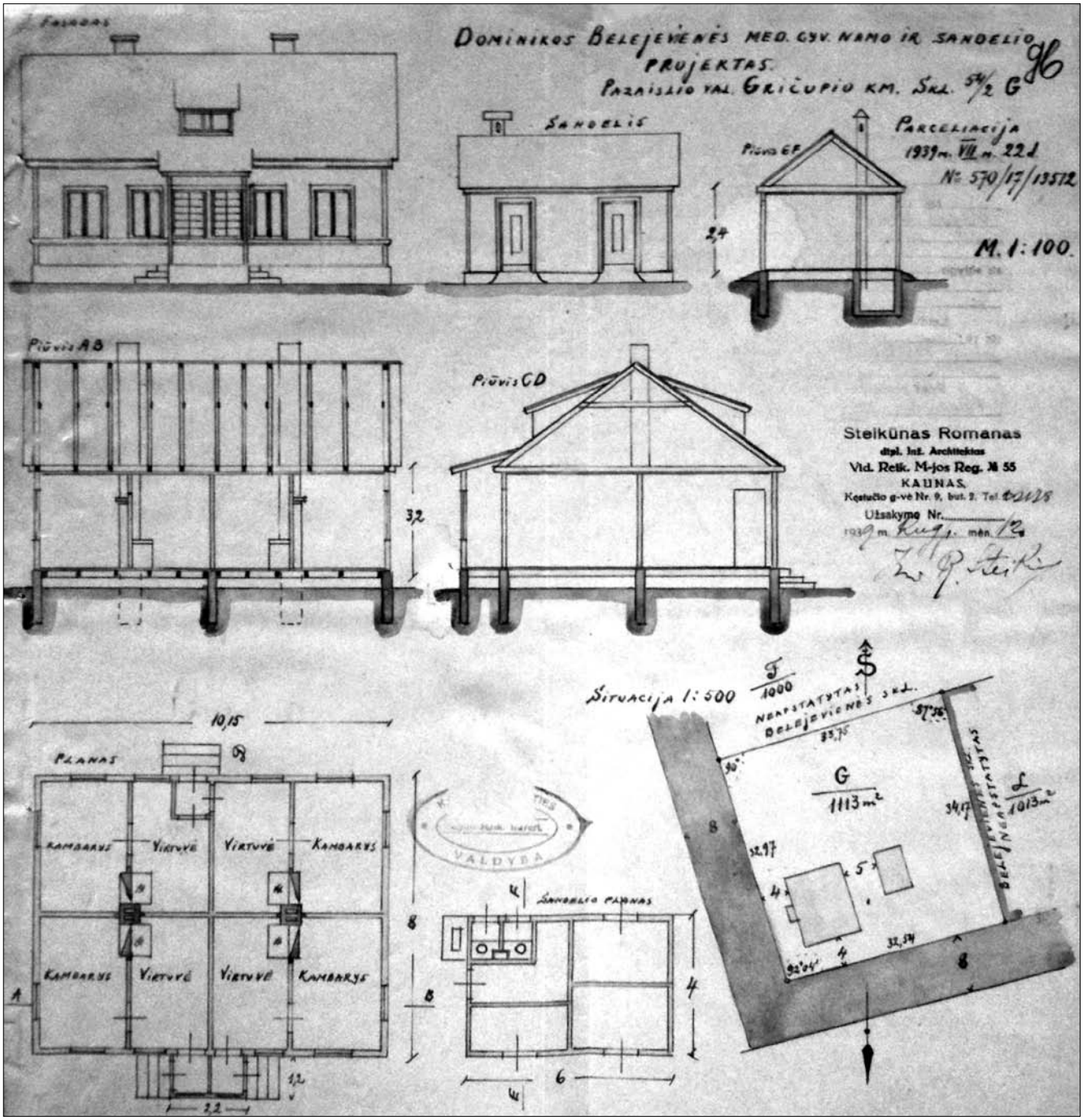
ilgis→ plotis↓	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	17+
4	1ū	**7k 3ū**	2k											
5	1k 3ū	3k 1ū	**9k 2ū**	2k 2ū	4k 1ū	2k		1ū		2ū				
6		4k 5ū	**10k 6ū**	**10k 8ū**	1k 3ū	5k 3ū	2ū	2k 3ū	1k	1k 5ū	1ū	1ū		
7			6k	**6k 5ū**	**13k 9ū**	**10k 16ū**	3k 5ū	3ū	1k 1ū	1k 1ū	2k 1ū	2ū		
8				3k 5ū	4k 1ū	**10k 8ū**	6k 3ū	**9k 4ū**	6k 2ū	6k 1ū	1k 1ū	3k	1k 1ū	1ū
9					2k	7k 2ū	3k	5k 1ū	3k	1k		1ū		
10						3k	1k	1ū	1k					2k
11							1k		1k		1k			
12								2k						

(Iš viso 316 namų, iš jų 127 ūkininkų, 189 kitų, 149 populiariausių) Sudarė S. Čepinskas. Pirmojo tipo sodybų, su ūkine veikla, gyvenamieji namai lentelėje žymimi raide „ū“, turintys kitą pagrindinį pajamų šaltinį – raide „k“.

Dalis namų (4x6 ir 8x12) atitinka aukso pjūvio proporciją[17], kiti artimesni kvadratui. Kompaktiškas artimo kvadratui plano namas buvo rekomenduojamas daugumoje tarpukario leidinių, teikusių pasiūlymus kaimo statybos klausimais. Taisyklingo kvadratinio plano namai aptinkami retai, tiek ūkininkų, tiek ir priemiesčių sodybose. Ūkininkų sodyboms būdingi siauri ir ilgi namai, kurių plotis neviršijo 6 m., o ilgis svyravo tarp 11–16 metrų. Buvo statoma ir tradicinių dvigalio plano namų. Tokių dydžių namai priemiesčių vietovėse sutinkami

Pil. Julijos Stungurienės gyvenamojo namo ir ūkio pastato projektas Plikukalnio k. Aukštosios Panemunės vlsč., Kauno apskr. Steikūnas R. 1938 m. KAA F17 B 26-97.

Pil. Dominikos Belejevienės gyvenamojo namo ir sandėlio projektas Gričiupio k. Pažaislio vlsč. Kauno apskr. R. Steikūnas. 1939 m. KAA F17 B 60-96.

retai, jie dažniausiai buvo skirti kelioms šeimoms, nuomojami.

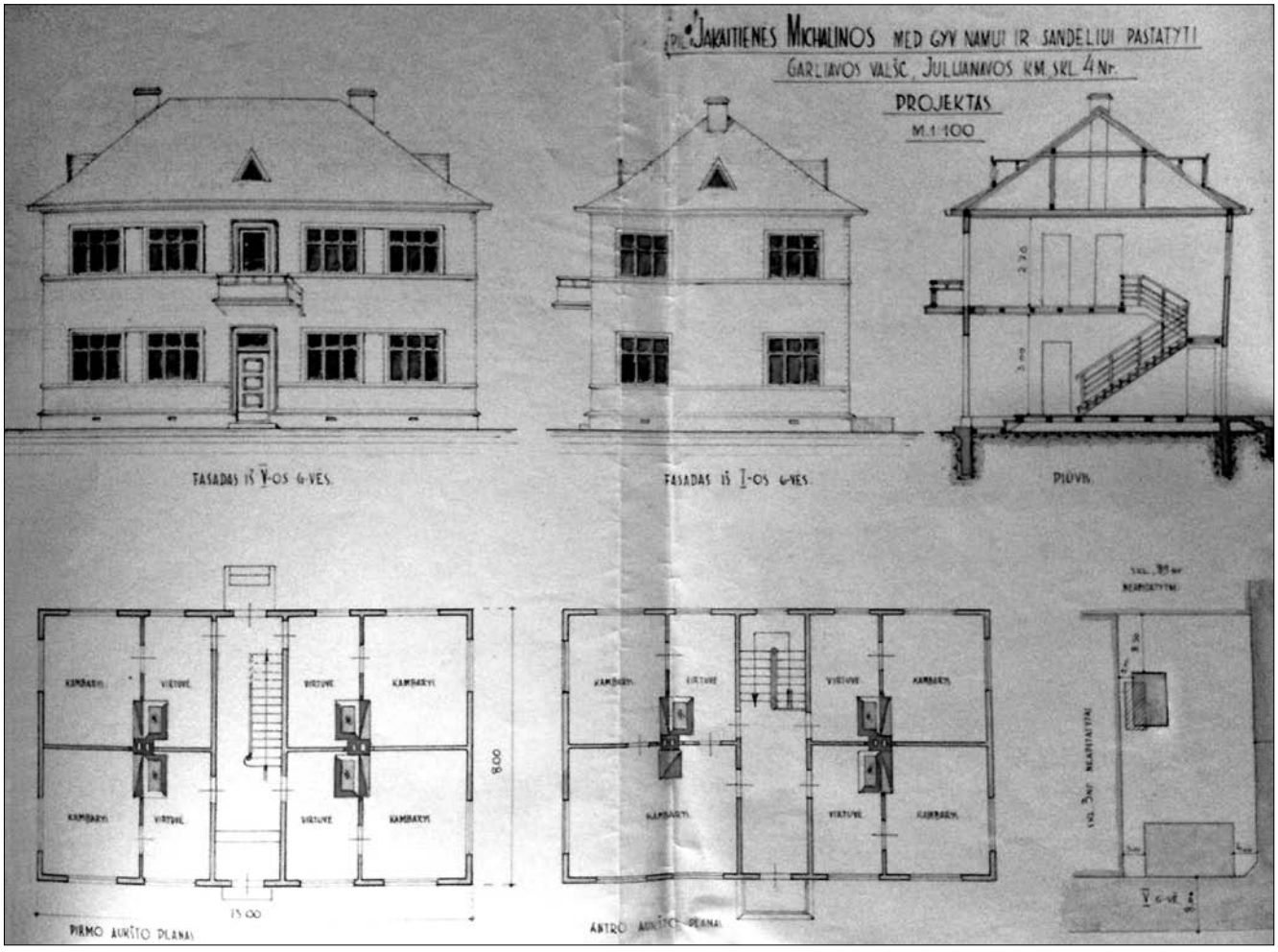
Galima konstatuoti, kad tarp analizuojamų namų tradicinei kaimo statybai priskirtini pastatai sudaro mažumą, o kita dalis yra artima Kaune ar kituose miesteliuose statytiems. Jų tipologijai nustatyti panaudota prof. Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės sudaryta Kauno miesto istorinės dalies, Žaliakalnio apsaugos reglamento sistema/schema, kurioje gyvenamieji namai skirstomi į: tradicinius sodybinius, nuomojamų butų, mažagabaričius nuomojamus, individualias vilas ir dviaukščius kotedžus (U31).[18] Visi šie tipai rasti ir tyrinėtose kaimo sodybose (išskyrus mažo tūrio nuomojamus namus, kuriuos sudėtingiau identifikuoti). Pastebėta didesnė tradicinių sodybinių namų įvairovė, jie sutinkami visų tipų sodybose, net galima išskirti keletą jų planinės struktūros variantų. Jų planas kinta nuo kvadratinio iki ištęsto stačiakampio, plotas nuo 20 iki 160 m². Dažniausiai jie buvo mediniai, rečiau – mūriniai ar moliniai. Išorėje apkalti medinėmis dailylentėmis

(net ir dalies mūrinių), lentos išdėstytos horizontaliai arba mišriai (sienų viršuje horizontaliai, žemiau langų – vertikaliai). Skliautai arba galinių sienų mansardinės dalys apkaltos stačiai, gulsčiai arba eglutės ornamentu sudėliotomis lentomis. Stogai dažniausiai dvišlaičiai, o paveikti miesto madų – ir keturšlaičiai. Dažniausiai dengti skiedromis ir skarda, rečiau čerpėmis.

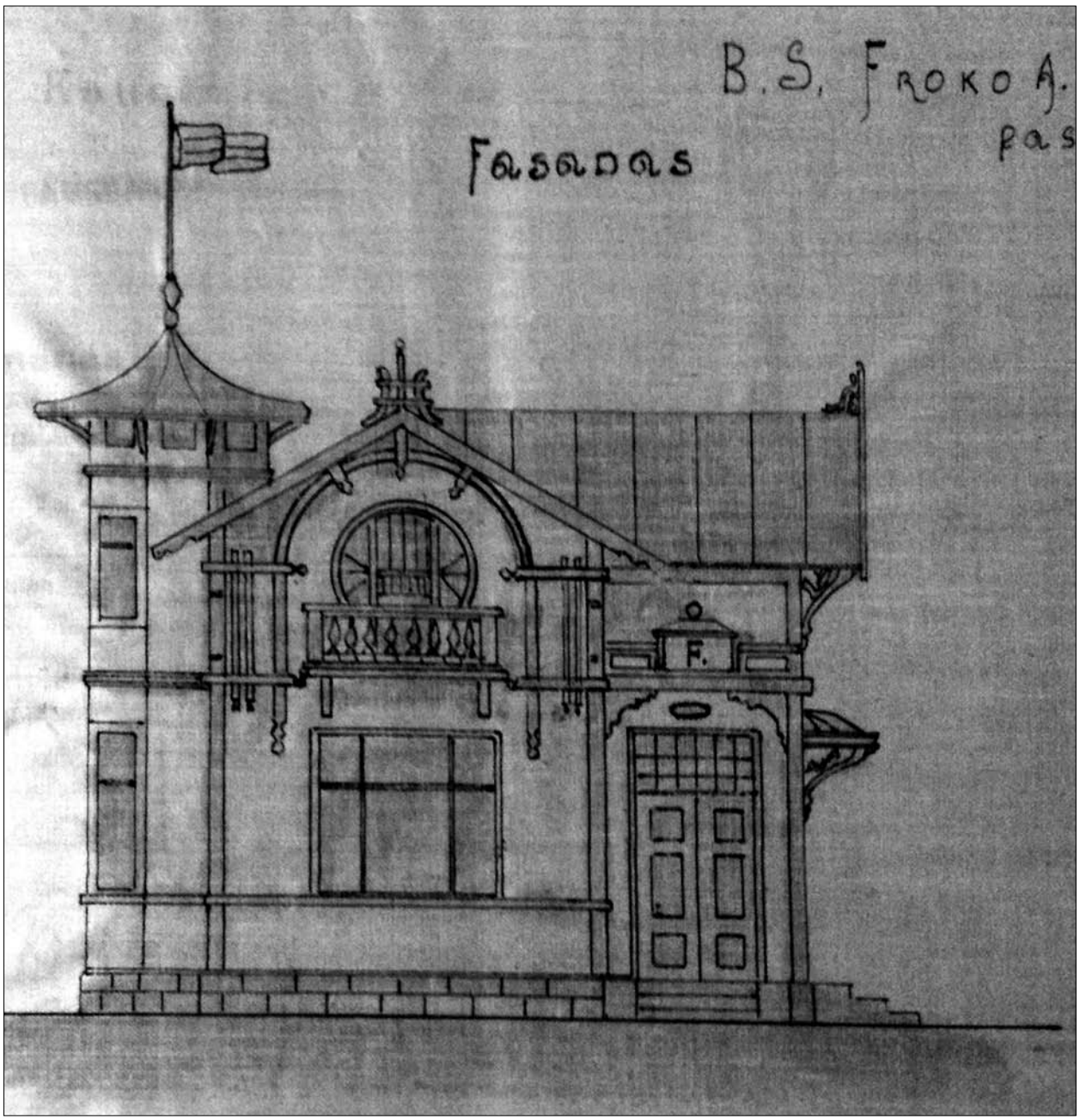
Mažiausi tradiciniai sodybiniai namai buvo dviejų narvelių – kambario ir virtuvės (kartais dar buvo atidalijamas ir sandėliukas), stačiakampio plano namai. Skersai namo erdvė buvo dalijama pertvara, ties kuria įrengiama krosnis. Išorėje kartais pristatoma veranda ar kitos paskirties patalpa, kartais dvi. Dviejų narvelių namų užstatymo plotas buvo nuo 20 m^2 (vienintelis pavyzdys 4x5 m.) iki 40 m² – daugiausia aptikta 4x6 ir 5x7 m išmatavimų pavyzdžių. Tokio dydžio namus statė tiek smulkiausi ūkininkai, tiek žemės ūkio veikla neužsiimantys kaimo gyventojai. Dažniausia statybos medžiaga – medis.

Antrasis tradicinių sodybinių namų potipis yra kiek stambesni, dažniausiai keturių patalpų, stačiakampio plano namai. Jų plotas fiksuojamas nuo apytiksliai 40 m², pločio ir ilgio santykis svyruoja tarp 1:1.5 ir 1:1.3. Namo vidaus erdvę į keturias apylyges dalis skersai ir išilgai dalijo kapitalinės sienos. Neretai dar įrengiamos papildomos sienelės, atskiriančios sandėlius ar sanitarinius mazgus. Namo centre įrengiama viena ar dvi didelės krosnys, kurios šildė visas patalpas. Kartais tokio tipo namai skirti dviems šeimoms. Statybos medžiaga buvo medis, rečiau – mūras.

Trečiajam potipiui atstovauja/priskiriami laisvo suplanavimo namai. Patalpos išdėstytos laisvai, be aiškios tvarkos, nesimetriškai – taip, kaip patogu savininkui. Planas galėjo būti kvadrato, stačiakampio, „L“, „T“ ar sudėtingesnės formos. Namų dydis nuo 40 iki 150 m^2, dažniausiai daugiau kaip 70 m^2. Juose daug įvairios paskirties patalpų, didesniuose namuose, be virtuvės, miegamojo, darbo kambario, dar įrengiamas salonas, svečių, tarnų kambarys bei kitos patalpos. Dažniausiai tokius namus statė labiau pasiturintys gyventojai.

Michalinos Jakaitienės gyvenamojo namo ir sandėlio projektas Julijanavos k. Garliavos vlsč., Kauno apskr. A. Šusteris. 1938 m. KAA F17 B 35-211.

Pil. B. S. Froko vilos projektas. Aukštosios Panemunės vlsč., Kauno aps. KAA F17 B 23.

Ketvirtasis potipis – namai, artimi tradicinėms kaimo pirkioms ar gryčioms. Tokio tipo namų rasta nedaug. Tačiau nutolusių nuo Kauno kaimų situacijų schemose daugelio namų ilgio ir pločio santykis atitinka tradicinių dvigalių namų dydžius. Analizuotuose techniniuose projektuose aptikta namų pavyzdžių, kurių fasadai identiški tradicinių kaimo pirkių išvaizdai, tačiau vidus suplanuotas šiek tiek kitaip, pagal naujus laikmečio poreikius, pavyzdžiui, durys įrengtos ten, kur tradiciškai jų nebuvo.

Nuomojamų butų namai aptinkami netoli Kauno miesto esančiose gyvenvietėse ir kaimais vadintuose priemiesčių kvartaluose (Veršvai, Birutė, Vičiūnai ir kiti – dalis jų šiuo metu yra patekę į Kauno miesto administracines ribas). Jie buvo simetriško plano, vieno arba dviejų aukštų, daugeliu atvejų juose įrengti nedideli butai, sudaryti iš virtuvės ir vieno ar dviejų kambarių. Vienaukščiuose namuose buvo iki šešių butų, dažniausiai keturi, vienodo dydžio, kiekvienas su atskira krosnimi ir įėjimu. Išore jie panašūs į sodybinius namus, dažniausiai mediniai, tik didesni, stačiakampio plano, kurio plotas svyruoja tarp 80 ir 160 m², su keturšlaičiu stogu. Dviaukščiuose namuose dažniausiai buvo 6–8 butai (jei būdavo šeimininkų butas, jis

užimdavo pusę vieno aukšto), jų plano struktūra panaši į vienaukščių, antro aukšto butų išdėstymas identiškas pirmajam. Vyraujanti statybos medžiaga – medis. Iš plytų tokie namai buvo statomi retai, nes greitesnio nuomos atsipirkimo siekiantiems savininkams tai buvo neparanku.

Individualios vilos aptiktos šalia Kauno miesto, Aukštosios Panemunės valsčiuje, Vičiūnų kaime, gamtiniu požiūriu vaizdingose vietose prie Nemuno ar pušyno. Jos pasižymi prabangia, puošnia išvaizda, fasaduose daug įvairių dekoratyvių elementų – bokštelių, įmantrių formų langų bei durų, kurie būdingi istorizmo ar moderno architektūrai. Pastatai dažniausiai buvo dviejų aukštų, užstatymo plotas – nuo 60 m² iki 180 m², mediniai arba mūriniai. Vilas statė išimtinai pasiturintys gyventojai, naudotos kokybiškos medžiagos, netaupyta ir pastato estetikai. Namai buvo sudėtingos plano konfigūracijos, patalpos išdėstytos laisvai, stogai kintančio nuolydžio, įdomų laužytų formų, kryžminiai ar pusvalminiai.

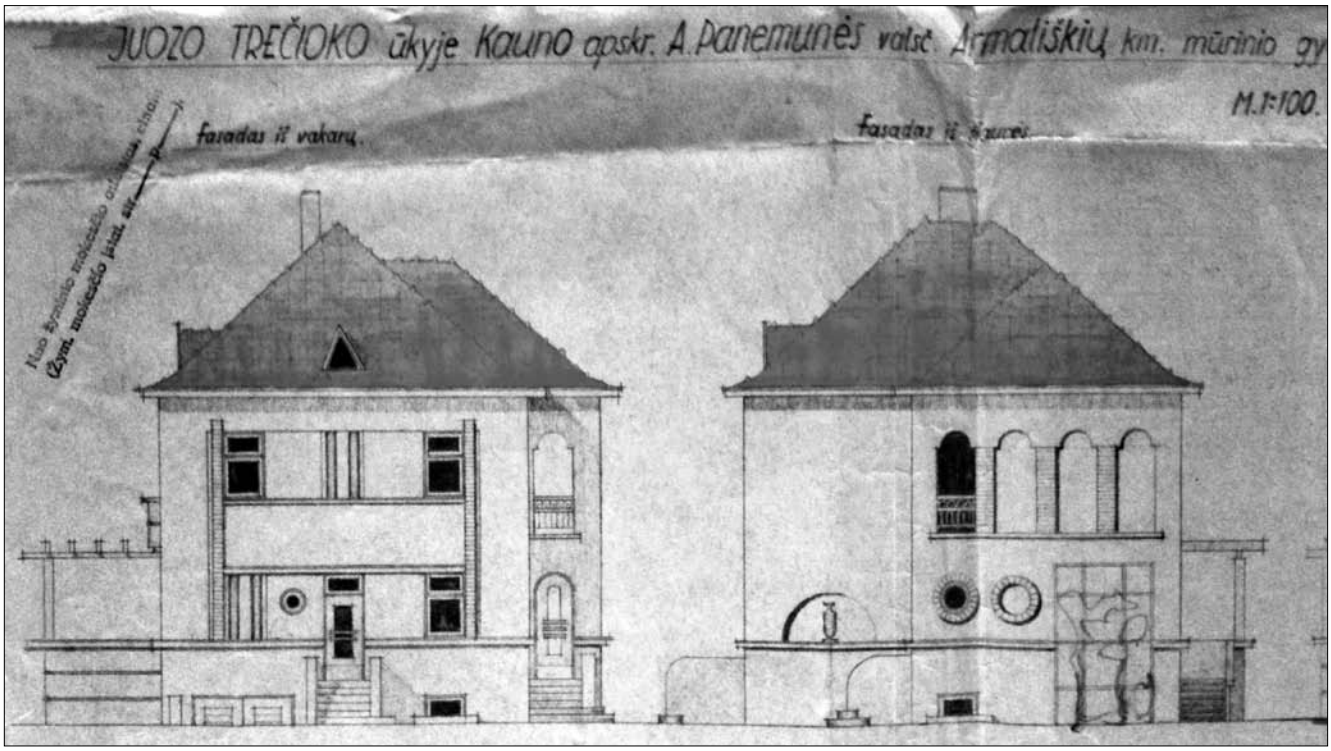
Kauno apskrities kaimo gyvenvietėse aptikti trys dviaukščiai kotedžai, būdingesni miestui. Vienas iš analizuojamų pavyzdžių statytas vienkiemyje žemės ūkio veikla užsiimančio asmens, kiti du – šalia miesto naujai steigiamose kaimo gyvenvietėse. Namai statyti iš medžio ir mūro, planas – stačiakampis, artimas kvadratui, dažnai netikslus, su iškarpomis ir prijungimais, keturšlaičiais gana lėkštais stogais, užstatymo plotas 100 m² ir daugiau.

Nagrinėti gyvenamųjų namų projektų pavyzdžiai rodo didžiulę funkcinę ir stilistinę įvairovę liudijančią labai margą, nevienalytę to meto Kauno priemiesčių ir artimų kaimų sociokultūrinę terpę. Vienuose namuose vyravo utilitarus pradas, kituose ryškus estetinis prioritetas, architektūroje atsispindi siekis patobulinti, pagražinti gyvenimą, bet kartu ir lietuviams būdingas racionalumas, prisirišimas prie įprastų pavidalų bei medžiagiškumo.

Išvados

1. Žemės ūkio veikla užsiimančių ir turinčių kitą pagrindinį pajamų šaltinį savininkų sodybų planinė struktūra pastebimai skyrėsi. Iš žemės ūkio pagrindines pajamas gaunančių asmenų sodybas dažniausiai sudarė 3–4 pastatai, išdėstyti stačiakampio kiemo perimetru. Iš kitos veiklos gyvenančių savininkų sodybos dažniausiai buvo sudarytos iš dviejų pastatų – gyvenamojo namo, statomo arčiau kelio, dažniausiai šoniniu fasadu į kelią, ir ūkio pastato, esančio už gyvenamojo namo, galinėje kiemo dalyje.

2. Sodybų gyvenamųjų namų dydis svyruoja nuo 20 iki 170 m². Nustatyti 59 gyvenamųjų namų proporcijų (ilgio ir pločio santykio) variantai, apytikriai pusę iš visų analizuotų namų sudaro stačiakampio plano namai,

Ūkininko Juozo Trečioko gyvenamojo namo projektas Armališkių k. Aukštosios Panemunės vlsč. Kauno apskr. V. Ambrazevičius. 1940 m. KAA F17 B 26-180.

kurių ilgio ir pločio santykis yra 1:1,2 ir 1:1,3, o plotas svyruoja nuo 35 iki 80 m². Vyrauja tendencija, kad pagal techninius projektus statytų namų architektūroje gausu naujovių, stilinės architektūros įtakos bei tolstama nuo kaimo statybos tradicijos. Toliau nuo apskrities centro esančiuose kaimuose pagal situacijos planus statytų namų planas, tūris ir architektūra daugeliu atvejų artima susiklosčiusiai statybos tradicijai.

3. Išanalizavus gyvenamuosius namus pagal jų funkcinę paskirtį nustatyti būdingi namų tipai: tradiciniai sodybiniai, nuomojamų butų namai, individualios vilos ir dviaukščiai kotedžai. Pagal planinę struktūrą išsiskyrė: dviejų narvelių, keturių narvelių, laisvo ir tradicinio suplanavimo namai. Daugiausia identifikuota keturių narvelių ir laisvo suplanavimo namų, kurie buvo statomi abiejų tipų sodybose..

4. Namai labai skirtingos architektūros – nuo mažų paprastų utilitarių namelių iki didelių puošnių vilų. Jie atspindi daugiasluoksnę visuomenės sanklodą, gyventojų skonių įvairovę ir bendras tarpukario architektūros raidos tendencijas. Vienuose projektuose matomas naujumo, modernumo siekis, kituose labai ryškus medžiagos ir formos inertiškumas, vis dar stipri medinės statybos tradicija.

NUORODOS:

1. Kauno apskrities archyvo (toliau KAA) F17 fondas.
2. Ūkiai skirstomi į smulkius (mažiau 8–12 ha), vidutinius (iki 80 ha) ir stambius (daugiau nei 80 ha). VASKELA, G. *Lietuvos kaimo gyventojai 1920–1940. Socialinis ir ekonominis aspektas*. Vilnius: Academia, 1992.
3. POVILAITIS, B. Lietuvos Žemės ūkis 1918–1940 m. Jo raida ir pažanga. Toronto, 1988.
4. PRIČINAUSKAS, J. Ekonominė darbo valstiečių padėtis Lietuvoje buržuazijos valdymo metais. Iš: *Mada,* 1955, T. 1, p. 7–42.
5. VASKELA, G. Prieiga per internetą: http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html
6. Ūkininkų valdomo žemės sklypo vidurkis Lietuvoje 1940 m. buvo 10,4 ha. VASKELA, G. Prieiga per internetą: http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/agreforma01.html
7. Šių sodybų sklypų dydis Kauno apskrityje svyravo vidutiniškai nuo 7 iki 25 arų, nors išskirtiniais atvejais siekdavo hektarą ir daugiau. KAA F17 A1 B 20-68.
8. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje rengtuose techniniuose projektuose aptinkama gyvenamųjų namų – vasarnamių kategorija. KAA F17 A1 B 68-20, B 68-71.
9. Tarpukario techniniuose projektuose situacijos planas visada būdavo jo sudedamoji dalis, todėl jie taip pat suteikia informacijos apie sodybų planinę struktūrą.
10. Sodybos vietos parinkimas centrinėje žemės ūkio paskirties žemės sklypo dalyje buvo reglamentuotas ir kaimų statybai tvarkyti privalomųjų įsakymų.
11. Ūkininkų sodybos su dviem atskirais pastatais sudaro 17 proc., su 3 – 33 proc., su 4 – 40 proc., su 5 – 8 proc., su 6 – 2 proc. Duomenys apie įvairaus pastatų išdėstymo paplitimą pateikiami 1-oje lentelėje.
12. Užnemunėje ir Vakarų Lietuvoje pradėjo nykti XIX a., Kauno apskrityje XX a. pr. Stolypino reformos metu. Senoji sodybų pastatų išdėstymo struktūra išliko kaimuose, kurių žemės reforma nespėjo paveikti. Tokių 1939 m. pabaigoje visoje Lietuvoje buvo 2319. Kauno apskrityje neišskirstyti kaimai pagal plotą sudarė 14 proc. Iš: *Žemėtvarka Lietuvoje*. Red. V. Daugalienė, A. Bagdonas, S. Staliūnas, P. Aleknavičius, V. Gurskienė, V. Skuodžiūnas, R. Survila. Vilnius: Valstybinis žemėtvarkos institutas, 2004, p. 61; 171.
13. Tarpukario rekomendaciniuose leidiniuose daug dėmesio buvo skiriama tam, kad būtų tinkamai parinktos sodybų vietos bei optimaliai išdėstyti pastatai, kad būtų patogu ūkininkauti, išliktų sveika aplinka ir būtų saugu priešgaisriniu požiūriu. REISONAS, K. *Žemės ūkio statyba.* Kaunas: Žemės ūkio departamentas, 1926; VANAGAITIS, R. *Kaimo statyba*. Šiauliai: Kultūra, 1922; ŠVIPAS, V. *Kaimo statyba.* Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1936.
14. Savivaldybių išleisti kaimų statybai tvarkyti privalomieji įsakymai draudė vienoje eilėje statyti daugiau kaip du sodybos pastatus.
15. Kauno apskrities kaimų statybai tvarkyti privalomasis įsakymas. 1935 09 26.
16. Vyraujantis atstumas tarp ūkininkų vienkiemių pastatų buvo tarp 10–20 metrų, vienkiemių, kuriuose neišlaikyti dešimties metrų atstumai tarp pastatų, aptikta 6 proc.
17. Aukso pjūvio proporcija susidaro tada, kai ilgio ir pločio santykis yra 1.618033.
18. TOLVAIŠIENĖ, N. Kauno miesto istorinės dalies vadinamos Žaliakalniu (U31) apsaugos reglamentas, 2002. Prieiga per internetą: http://www.kaunas.eu/kaunas/m/m_files/wfiles/file130.pdf

Kaunas County Rural Farmsteads and Houses in the Interwar Period

Stanislovas ČEPINSKAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ

This paper analyses the interwar Kaunas county rural architecture, the features specific to a particular part of the county. Given the fact that the main source of income of many inhabitants of the rural Kaunas county area was not related to farming, the plan structure of their homesteads is very different from the farmers' homesteads. There are two types of homesteads based on the main income source of the inhabitants–agricultural activities and other activities. Examination of archival material reveals the most characteristic types of dwelling planning structural variants, reflected in the tables that are presented in this paper. A separate chapter is dedicated to residential homes. It deals with design features, the most distinguished Kaunas county rural architects. Having studied the interwar Kaunas county archives, four rural residential types are identified: traditional homestead (grouped into two cell, four cell, free layout, traditional building), apartment rental buildings (divided into one-story and two-story), private villas and two-story cottages. The sizes of residential houses are reviewed in Table 2; here we can see the most prevalent housing length and width ratios. In the residential architecture built near Kaunas can be observed the influence of a number of innovative and stylish architectural types, farther away from the capital such examples can be seen less.

Kauno technologijos universitetas, Architektūros ir statybos institutas, Tunelio g. 60, LT-44405 Kaunas,
el. p. stasyscep@yahoo.com, rasaberta@gmail.com

Gauta 2012-08-25, įteikta spaudai 2013-03-12

Lietuviškų prijuosčių rinkinys Krokuvos Seweryno Udzielos etnografijos muziejuje

Miglė LEBEDNYKAITĖ

Šio straipsnio objektas yra muziejiniai lietuviškų prijuosčių rinkiniai. Tikslas – pirmą kartą pristatyti Lenkijoje, Krokuvos etnografijos muziejuje, saugomą lietuviškos etnografinės tekstilės – prijuosčių – rinkinį, jo kaupimo istoriją, meninę raidą, pateikti techniką, medžiagų ir datavimo analizę. Siekiant šio tikslo sprendžiami tokie uždaviniai: a) trumpai aptartos svarbiausios socialinės ir kultūrinės aplinkybės, nulėmusios prijuostės tapimą etninių tradicijų savitumo bei tautinės savimonės raiškos simboliu; b) surinkti nauji duomenys apie XIX–XX a. pradžios lietuviškų prijuosčių rinkinį Krokuvos etnografijos muziejuje; c) apžvelgta lietuviškų prijuosčių rinkinio Krokuvos etnografijos muziejuje kaupimo istorija, bandyta išsiaiškinti jų įgijimo laiką ir eksponatus surinkusius asmenis; d) identifikuotas ir susistemintas lietuviškų prijuosčių rinkinys Krokuvos etnografijos muziejuje; e) lyginant su Lietuvos muziejuose saugomais prijuosčių rinkiniais išanalizuota Krokuvos etnografijos muziejuje saugomų lietuviškų prijuosčių meninė raiška. Svarbiausieji duomenys surinkti mokslinės stažuotės Krokuvoje (2010-03-01 – 04-30) metu.[1] Metodai: istorinis chronologinis, aprašomasis analitinis, formaliosios analizės ir lyginamasis. Išvados: XIX a. pabaigoje Rytų ir Vidurio Europoje pažintis su liaudies kūryba vyko per etnografines ekspedicijas, fiksuojant, renkant ir tyrinėjant tautodailę ne tik savo, bet ir gretimose bei tolimose šalyse. Kilęs susidomėjimas liaudies meno tradicijomis, tradicinių kaimo tekstilės amatų pavyzdžių tyrinėjimu, rinkimu, populiarinimu sudarė svarų pagrindą steigti muziejus, formuoti etnografinius tekstilės rinkinius. Lietuviškų prijuosčių kolekcionavimo istorija artimai susijusi su gyvenamojo laiko ir aplinkos kontekstu, žymiais visuomenės veikėjais, rinkusiais etnografinius eksponatus asmeninėms ir muziejinėms kolekcijoms. Tiriant išryškėjo, kad Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškų prijuosčių rinkinių identifikavimas ir detalus aprašymas suteikia naujų duomenų įvairiems etnografinės tekstilės vertinimams, leidžia nustatyti reprezentacinį jų pritaikymo pobūdį tautinio kultūrinio tapatumo raiškoje. Publikuojama medžiaga yra svarbus šaltinis tolesniems Lietuvos kultūros tyrinėjimams, plėtojant Lietuvos ir kaimyninių šalių kultūrinius ryšius.

Prasminiai žodžiai: tradicinis liaudies kostiumas, prijuostė, Krokuvos etnografijos muziejus (Muzeum Etnograficzne imeni Seweryna Udzieli w Krakowie).

Įžanga

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje kilęs nacionalinis sąjūdis tautinės atspirties ieškojo liaudies meno tradicijose. Pasak anglų istoriko Erico Hobsbawmo, 1870–1914 m. Europoje – tai laikotarpis, kai šio žemyno valstybėse buvo masiškai kuriamos tradicijos. Nacionalizmo pakilimą ir tautinių valstybių kūrimąsi lydėjo „tradicijų atradimo“ reiškinys. Aiškindamas šią sąvoką, autorius pažymėjo, kad tai – derinys, sukurtas ritualinės ar simbolinės prigimties veiksmų. Jis siekė apimti konkrečias vertybes ir normas bei implikavo sąsają su praeitimi.[2] Lietuvoje prie „tradicijų atradimo“ ir tautinės dailės plėtojimo prisidėjo nacionalinio sąjūdžio dalyviai ir menininkai: Jonas Basanavičius, Antanas Jaroševičius, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Tadas Daugirdas ir kiti. Vienu iš lietuviškosios „atrastos tradicijos“ pavyzdžių galima laikyti tautiškąjį stilių. Lietuvių tautinio atgimimo veikėjai pradėjo intensyviau rinkti sodietiškus dirbinius, pasirodė pirmieji tautodailės klausimams skirti straipsniai ir leidiniai. Tai labai skatino etnografinių eksponatų rinkimą ir sisteminimą, propagavimą, muziejinių kolekcijų formavimą. Austrų muzeologas Friedrichas Waidacheris teigė, kad *„muziejų rinkiniai aksiologiškai reikšmingi ne patys savaime. Tokią reikšmę reikia jiems priskirti. (...) Kraštotyros muziejai savo eksponatais turi padėti „grynajam tautiškumui“ išlikti ir plėtotis*“.[3] Šiuo atveju autorius, apžvelgdamas muzealumo sąvokos raidą, atkreipė dėmesį į socialinio gyvenimo realijas, įtakojančias muziejinių rinkinių kūrimo ir jų ideologinės sklaidos nuostatas.

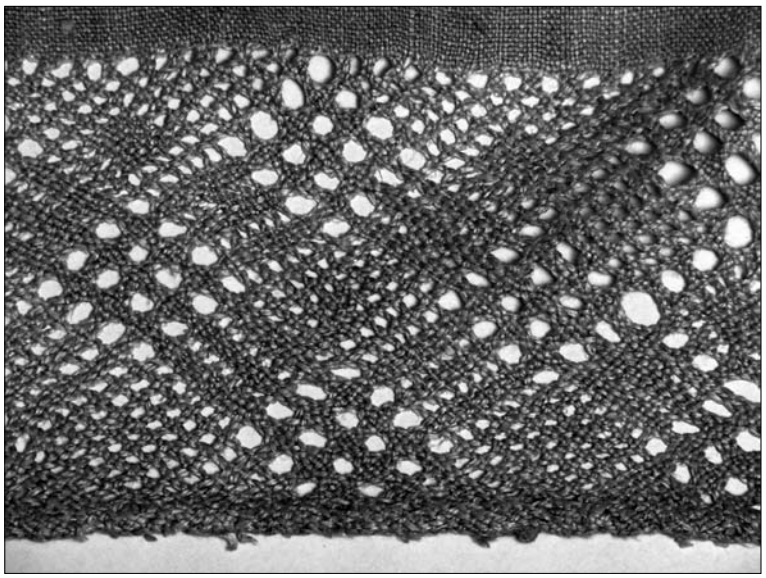
Vertėtų pabrėžti, kad etnografiniais dirbiniais ir jų tyrinėjimu mūsų šviesuomenė susidomėjo gana vėlai,

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje.[4] Tuo metu, kaimuose baigiant nykti tradiciniams liaudies drabužiams, jau retai kada pavykdavo įsigyti visą aprangos komplektą. Tiesa, kai kurios drabužių dalys – prijuostės, juostos, skaros – kaimuose dar buvo gaminamos ir dėvimos ilgesnį laiką, todėl jų pavyko surinkti didesnius kiekius, lėmusius eksponatų pasiskirstymą muziejų rinkiniuose. Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo tradicinių kaimo meistrų dirbinių rinkimu daugiausia rūpinosi visuomeninės organizacijos – Lietuvių mokslo draugija ir Lietuvių dailės draugija. Tarpukariu šį darbą toliau vykdė M. K. Čiurlionio galerija (etnografiniai eksponatai rinkti per mokslines ir menines ekspedicijas), Meno mokykla, Lietuvių meno kūrėjų draugija, privatūs rinkėjai. Pradėtų kaupti kolekcijų likimai įvairūs, vieni rinkiniai buvo išblaškyti politinių suiručių metais, kiti keliavo per muziejus. Deja, ne visada kolekciją pavyksta nustatyti dėl pasimetusių dokumentų ar sunkiai įskaitomų įrašų. Moksliniams tyrimams sunkumų kelia trumpi neinformatyvūs prijuosčių aprašai (kartais jos ir visai neaprašytos) ar juose pasitaikančios klaidos nurodant medžiagą ir techniką; dėl nepakankamo rūpesčio ar aplaidumo gerokai nukentėję ir sunykę tekstilės eksponatai. Tikėkimės, – ateityje dauguma jų sulauks restauratorių ir artefaktams bus grąžinta pirminė išvaizda (išsaugant amžių ir istoriškumą), kad bus rimčiau atsižvelgta į eksponatų saugojimo sąlygas.

1. Prijuostė. XIX a. Prūčių k., Novoaleksandrovsko (Zarasų) aps., Kauno gub. Įsigyta 1877. Dovanojo Antonina Biegańska. Krokuvos nacionalinio muziejaus depozitas, 1939. Iš Technikos ir pramonės muziejaus rinkinio. MEK 10764.

2. Prijuostė. XIX a. Prūčių k., Novoaleksandrovsko (Zarasų) aps., Kauno gub. Detalė. MEK 10764.

Lietuviškų prijuosčių rinkinys Krokuvos Seweryno Udzielos etnografijos muziejuje

Lietuviškos etnografinės tekstilės rinkiniai Lenkijos muziejuose iki šiol nėra atidžiau tyrinėti. Žinoma etnologo Vacio Miliaus publikacija, kurioje pateikta informacija apie lietuviškuosius eksponatus Lenkijos muziejuose.[5] Autorius atkreipė dėmesį į Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškų drabužių rinkinį, tačiau plačiau jo neanalizavo, o šiuo straipsniu siekiama tai padaryti. Atlikto tyrimo metu surinkti ir apibendrinti nauji duomenys apie XIX–XX a. pradžios lietuviškų prijuosčių rinkinį, saugomą Krokuvos etnografijos muziejuje.

XIX a. pabaigoje Rytų ir Vidurio Europoje pažintis su liaudies kūryba vyko rengiant etnografines ekspedicijas – fiksuojant, renkant ir tyrinėjant tautodailę ne tik savo, bet ir gretimose bei tolimose šalyse. Austrijos–Vengrijos imperijai tuo metu priklausiusioje Krokuvoje 1868 m. buvo įkurtas Krokuvos Technikos ir pramonės muziejus (*Muzeum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie*). Tai buvo vienas pirmųjų taikomosios dailės muziejų Europoje, kaupęs ne tik Galicijos regiono tautodailę, bet ir užsienio šalių liaudies meną.[6] 1879 m. veiklą pradėjo Krokuvos nacionalinis muziejus (*Muzeum Narodowe w Krakowie*), ilgainiui perėmęs Technikos ir pramonės muziejaus rinkinius. Profilio neatitinkančius etnografinius eksponatus šis muziejus deponavo Krokuvos etnografijos muziejuje (*Muzeum Etnograficzne imeni Seweryna Udzieli w Krakowie*, įkurtas 1911 m.).[7]

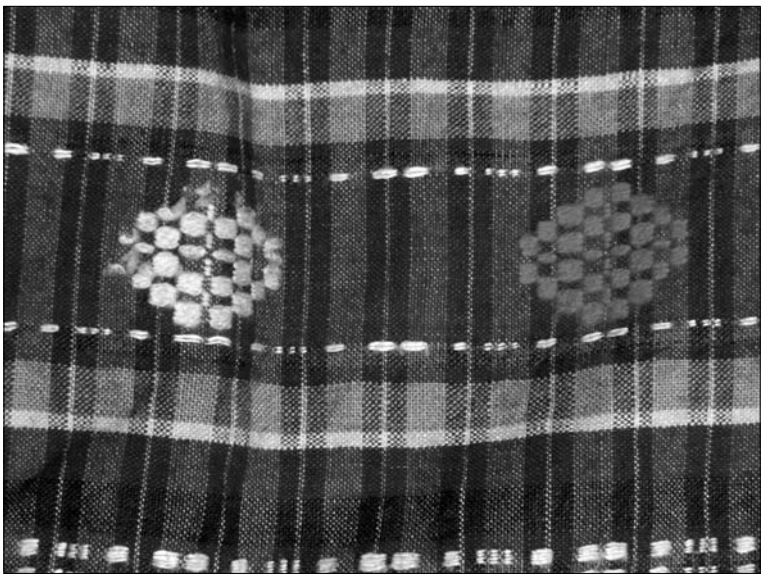
Į Krokuvos etnografijos muziejaus saugyklas patys pirmieji rinkiniai pateko iš Krokuvos nacionalinio muziejaus Etnografijos skyriaus. Iš šio skyriaus rinkinių priešistorės matyti, kad Krokuvos nacionaliniam muziejui eksponatus iš įvairių kraštų surinko (dovanojo arba deponavo) Sewerynas Udziela, Lietuvos bajorų palikuonis, Zakopanės stiliaus kūrėjas, Stanisławas Witkiewiczius, Ludwikas Pugeta, Tadeuszas Estreicheras ir kiti privatūs asmenys. Gausūs to laikmečio rinkiniai buvo suklasifikuoti pagal regionus: Krokuvos, Zakopanės (Tatrų apylinkės), rytinės Galicijos, Lenkijos Kongreso karalystės ir kt., tarp šių regionų išskirta ir Lietuva.[8] 1904 m. Krokuvos senamiesčio centre – Sukenicose (*Sukiennice*), renesansinio stiliaus pastate, pirmą kartą buvo atidaryta Krokuvos nacionalinio muziejaus Etnografijos skyriaus ekspozicija. Antro aukšto salėje buvo eksponuojami lietuviški audiniai, turtinga etnografinių dirbinių kolekcija.[9] 1904 m. Krokuvos nacionalinis muziejus išleido katalogą, kuriame suregistruoti Etnografijos skyriuje saugomi eksponatai.[10] Tyrinėjimams svarbus sąrašas, kuriame buvo įvardyti lietuviški etnografiniai eksponatai (nr. 221–243). Kai kuriose pozicijose nurodytas daugiau negu vienas eksponatas. Sąrašo nr. 236, nr. 242 ir nr. 243 pozicijose yra aprašytos 3 lietuviškos prijuostės. Baltos drobės prijuostę deponavo Anna Trzebińska, kitas dvi prijuostes iš Vladislavovo (Naumiesčio, vėliau Kudirkos Naumiesčio) apskrities, Suvalkų gubernijos – baltą siuvinėtą ir „austą lietuvišku būdu“ – deponavo Lenkijos taikomosios dailės draugija (*Towarzystwo Polska Sztuka Stosowana*, įkurta 1901 m.). Šias dvi prijuostes iš Suvalkų gubernijos draugijai padovanojo Alina Talko-Hryncewicz (Rymkiewicz), Ilguvos dvaro (dabar Šakių rajonas) paveldėtojo Henryko Talko-Hryncewicziaus žmona.[11] Šiuokart tik trumpai paminėsiu, kad Lietuvos dvarininkų Talko-Hryncewiczių pavardė aptinkama ne viename dokumente, susijusiame su Krokuvos etnografijos muziejaus istorija ir jame saugoma lietuviškų etnografinių eksponatų kolekcija.

Krokuvos nacionalinis muziejus Krokuvos etnografijos muziejuje 1939 m. deponavo dvi prijuostes. Viena prijuostė (MEK 10764) iš Prūčių kaimo, Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrities, Kauno gubernijos Antoninos Biegańskos 1877 m. buvo padovanota Krokuvos Technikos ir pramonės muziejui (inv. nr. 21836 IV L. L. dz. 3001/c).[12] Aukštaitiška prijuostė MEK 10764 yra balta lininė vienpalė (*1 il.*). Austa dvinytai, metmenų tankumas – 12 s/cm. Pagrindinis kompozicinis akcentas – prijuostės apačioje raudonais siūlais įausta 5 cm pločio juosta, kurią sudaro dryželių grupė.[13] Ornamento ritmas išgaunamas skirtingomis dryželių proporcijomis: viršuje du platesni, o po jais – trys palaipsniui į apačią siaurėjantys. Ties juosmeniu, abiejuose šonuose smulkiai paraukta. Viršuje užsiūtas to paties lininio audinio 1 cm pločio juosmuo su atlapėliais, prie kurių pridurtos iš lininių siūlų išpintos virvelės, siekiančios pažemes. Prijuostės ilgis – 83 cm, plotis: juosmuo –

3. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Suvalkų gub. (?). Krokuvos nacionalinio muziejaus depozitas, 1939. Iš Lenkijos taikomosios dailės draugijos rinkinio (?). Įsigyta 1904. (?) Dovanojo Alina Talko-Hryncewicz (Rymkiewicz) (?). MEK 10790.

4. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Suvalkų gub. (?). Detalė. MEK 10790.

5. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Dzūkija, Lietuva. Įsigyta 1913. Dovanojo Kauno gyventojas. MEK 2346.

6. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Suvalkija (?), Lietuva. Įsigyta 1913. Dovanojo Kauno gyventojas. MEK 2296.

40 cm, pažemė – 73 cm. Pažemė puošta 10 cm pločio pintiniais nėriniais (pinikais). Skersinės krypties pinikai iš paliktų neužaustų audinio metmenų galų išpinti rankomis. Išilgai kiauraraščio išsidėstęs raštas sujungtas į geometrinį tinklą, sudarytą iš rombų / pasuktų kvadratų (*2 il.*). Puošnumo prijuostei suteikia plonas audinys, dekoratyvus raudonų žičkų užaudimas ir ažūriniai nėriniai.[14] Iš Krokuvos etnografijos muziejuje saugomos prijuostės (MEK 10764) analizės matyti, kad prijuostės medžiagos ypatumai, technologinis atlikimas ir ornamento forma yra būdingi XIX a. vidurio Aukštaitijos etnografinio regiono kostiumo meninei raidai.[15]

Kita lietuviška prijuostė (MEK 10790) (inv. nr. 120568) – be metrikų. Prijuostė MEK 10790 – neryškiai languota vienpalė, skersiniai dryžiai išryškėję (*3 il.*). Austa dvinytai, metmenys medvilniniai – balti ir raudoni, metmenų tankumas 18 s/cm, ataudai – raudona, violetinė, geltona, žalia, balta vilna. Prie juosmens 3 cm pločio juosta atausta ruda vilna. Skersai prijuostės lygiais tarpais įausti keturnyčiai baltos, geltonos, rausvos, violetinės spalvos diminiai skaistgijų ruoželiai; apačioje labiau puošta: įausta platesnių ruoželių (ornamentas – 12 cm pločio), tarp jų skaistgijomis iškaišyta rožinių, geltonų, mėlynų saulučių arba langučių (2,5x3,2) eilė (*4 il.*). Ties juosmeniu smulkiai paraukta. Viršuje užsiūtas kito audinio 2 cm pločio juosmuo su atlapėliais, prie kurių pridurtos iš lininių siūlų išpintos virvelės. Ilgis – 82 cm, plotis: juosmuo – 34 cm, pažemė – 76 cm. Apačia palenkta paslėptu dygsniu. Trūkstant duomenų apie prijuostės MEK 10790 kilmę gana keblu nustatyti, ar prijuostė priklauso Dzūkijos, ar Suvalkijos etnografinei sričiai.[16]

A. Biegańskos dovanoti eksponatai turi tiksliai fiksuotas kilmės vietas. Todėl teigti, kad A. Biegańska padovanojo abi prijuostes, neturime pagrindo. Tačiau Krokuvos etnografijos muziejaus inventoriaus knygoje neužfiksuota, kad prijuostę (MEK 10790) padovanojo A. Trzebińska arba A. Talko-Hryncewicz (Rymkiewicz). Galima prielaida, kad prijuostė MEK 10790 yra viena iš A. Talko-Hryncewicz (Rymkiewicz) dovanotų. Galimybė, kad A. Talko-Hryncewicz (Rymkiewicz) dovanota prijuostė („austa lietuvišku būdu“) iš Suvalkų gubernijos buvo perduota Krokuvos etnografijos muziejui, tikėtina tokiu atveju, jei Lenkijos taikomosios dailės draugija deponuotų eksponatų neatsiėmė ir paliko juos saugoti Krokuvos nacionalinio muziejaus Etnografijos skyriuje.[17]

Didžioji Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškos etnografijos eksponatų dalis buvo sukaupta iki Pirmojo pasaulinio karo. 1912–1936 m. laikotarpiu iš Lietuvos įgytų eksponatų sąraše nurodomi 189 eksponatai, tačiau vienas kitas daiktas yra iš Baltarusijos.[18] Vertingiausią Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškų eksponatų dalį sudaro tradicinių lietuvių drabužių rinkinys: marškiniai, prijuostės, liemenės, sijonai, skaros, skarelės, kepurėlės. Pastarosios pasiūtos iš baltų pintinių nėrinių (raštuotos), naminės plonos drobės, brangių fabrikinių spalvotų medžiagų, priekinis kraštas puoštas šilko kaspinėliais.

Aptariamą Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškų prijuosčių rinkinį sudaro 10 eksponatų.[19] Kaip jau minėta, dvi prijuostes (MEK 10764 ir MEK 10790) deponavo Krokuvos nacionalinis muziejus. Kitas padovanojo Lietuvos dvarininkai, Kauno gyventojų grupė, būsimasis tarpukario Lietuvos prezidentas daktaras Kazys Grinius (*Grinevičius*, *Kazimierz Grzyniewicz*), Lenkijos kraštotyros draugijos (*Polskie Towarzystwo Krajoznawcze*, įkurta 1906 m.) narė Cecylia Śniegocka.

Rinkinio eksponatų dovanojimo aktai, inventoriniai įrašai ir analogiški Lietuvos muziejų pavyzdžiai prijuostes leidžia datuoti XIX–XX a. pradžia.[20] Tikslų audimo ir dėvėjimo laiką sunku nustatyti, nes inventorinant eksponatus dažniausiai įrašyti tik įsigijimo metai bei nurodytas pateikėjas, perdavęs prijuostę muziejui. Pagal turimus duomenis, vienas seniausių eksponatų – jau aptarta aukštaitiška prijuostė MEK 10764, įsigyta 1877 m., galėjo būti dėvėta prieš ketvirtį amžiaus ar dar anksčiau, vadinasi, gali būti austa apie 1840–1850 m. Itin visą gyvenimą saugomos prijuostės iš kartos į kartą būdavo perduodamos kaip relikvinis drabužis; kartais jis susiedavęs net keturias moterų kartas.[21]

Pagrindinė aptariamojo Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškų prijuosčių eksponatų dalis (įsigyta iki Pirmojo pasaulinio karo) turi metrikas, kuriose nurodytas carinės Rusijos įvestas Lietuvos (Šiaurės vakarų krašto) administracinis-teritorinis suskirstymas į gubernijas ir apskritis. Prijuosčių kilmės ir įsigijimo vietos duomenys, siekiant išvengti painiavos, straipsnyje pateikiami pagal minėtą suskirstymą.[22] Dauguma muziejuje saugomų prijuosčių gana tiksliai metrikuotos (nurodyta gubernija, apskritis). Tačiau yra ir tokių metrikų: Lietuva, Suvalkija (turima omenyje jos lietuviškoji dalis), Augustavo serija. Trys prijuostės turi įrašus, kad jas dovanojo Kauno gyventojai. Suvalkijos lietuviškoji dalis apėmė daugiau ar mažiau apibrėžtą etnografinę sritį. Tačiau dėl artimo kapsių ir zanavykių sąlyčio su dzūkėmis nubrėžti tikslią ribą etnografinių sričių paribiuose gana sunku. Būtų gana sunku eksponatus iš šių vietovių panaudoti kilmės tyrinėjimams. Kelios prijuostės galėjo būti išaustos tiek Suvalkijoje, tiek Dzūkijoje. Remiantis pačių daiktų tipologija ir stilistika bei Lietuvos muziejuose saugomų prijuosčių analogais šiame tyrime nustatyta, kad yra dvi prijuostės iš Dzūkijos (MEK 2295, MEK 2346), keturios iš Suvalkijos (MEK 2394, MEK 2437, MEK 2460, MEK 6822), po vieną prijuostę – iš Žemaitijos (MEK 2467)[23] ir Aukštaitijos (MEK 10764), likusių dviejų prijuosčių kilmė nėra aiški, kadangi pagal požymius jos panašios tiek į dzūkiškas, tiek į suvalkietiškas prijuostes – MEK 2296 (?) ir MEK 10790 (?). Trys prijuostės turi konkrečią nuorodą į vietovę (kaimą, miestą), kurioje buvo austos ar dėvėtos. Sukauptame prijuosčių rinkinyje

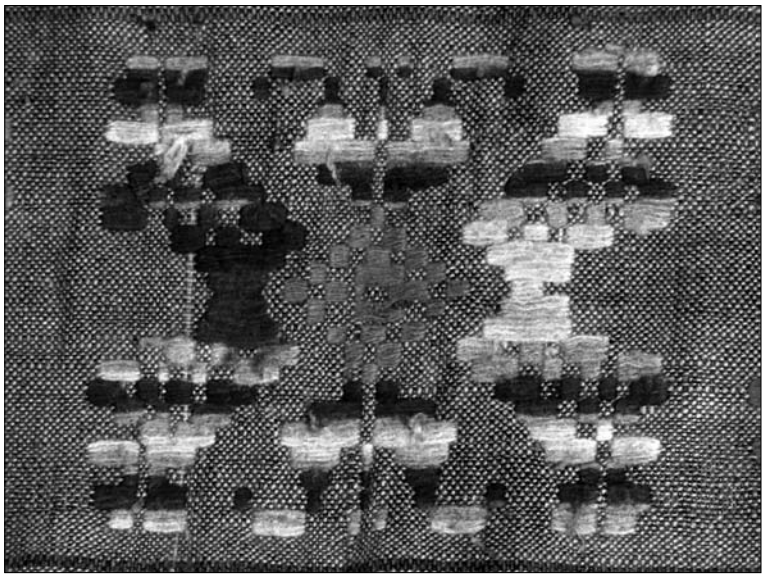
7. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Dzūkija, Lietuva. Įsigyta 1913. Dovanojo Kauno gyventojas. MEK 2295.

8. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Pilviškių mstl., Marijampolės aps., Suvalkų gub. Įsigyta 1912. Dovanojo dr. Kazys Grinius. MEK 2437.

užfiksuota tik viena išsami metrika (MEK 2394). Joje nurodyta gubernija, apskritis, kaimas, audėja (deja, pavardė sunkiai įskaitoma), eksponatą perdavęs asmuo. Pagal šiuos duomenis matyti, kad įsigyjant eksponatus retai buvo klausinėjama: kokiais būdais ir kokioje vietovėje austa? kuriais metais ji buvo išausta? kam prijuostė priklausė? kokias funkcijas ji atlieka? kokią reikšmę turėjo papročiuose ir tikėjimuose? Belieka apgailestauti, kad atskiriant objektą nuo jo kultūrinės aplinkos savalaikė informacija nebuvo užfiksuota. Kita vertus, tai skatina tyrinėtojus tęsti pirminės informacijos atkūrimo iš menkų šaltinių procesą.

Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškų prijuosčių rinkinys labai gerai prižiūrėtas. Rinkinio vertę sudaro eksponatų meninės savybės ir fizinė būklė. Tiriant prijuosčių rinkinį remtasi informacija, gauta tiesiogiai iš Krokuvos Etnografijos muziejaus archyvo: dovanų knygos (*Księga Darów MEK*), inventoriaus knygos (*Księga Inwentarzowa MEK*), eksponatų etikečių ir katalogo kartotekų (muziejaus bendradarbių ir tvarkytojų darytų rinkinio objektų aprašų). Duomenys, susiję su įsigytų eksponatų registracija, peržiūrėti Krokuvos etnografijos muziejaus draugijos ataskaitose (1911, 1912, 1913 ir 1920 m.).

9, 10. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Suvalkų gub. Detalės. MEK 6822.

11. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Suvalkų gub. Įsigyta 1911 (?). Dovanojo Anna Bystramowa (?). MEK 6822.

Dirbant pastebėta, kad bendrajame prijuosčių rinkinio dokumentavimo procese – įsigijimo aktuose, inventoriaus knygose, eksponatų etiketėse ir publikuotose ataskaitose apie įsigytus eksponatus – esama informacijos, kuri nesutampa. Pirminiu šaltiniu nuspręsta naudoti Krokuvos etnografijos muziejaus dovanų knygos įrašus, kadangi jie dar kartą buvo publikuojami metinėse muziejaus draugijos ataskaitose. Todėl tikėtina, kad taip išvengta didesnių klaidų. Atliktas tyrimas leidžia atsižvelgti ir į kitus faktus (turima informacija, kokiame rinkinyje objektas buvo anksčiau; įrašyti įsigijimo metai; nurodytas prijuostę perdavęs asmuo), kurie nėra fiksuoti dovanojimo knygoje. Remiantis jais siekta kuo tiksliau nustatyti eksponatų skaičių, įsigijimo būdą, datą, nuosavybės kilmę, su objektu susijusį asmenį ir įvykius.

Dovanų knygoje įrašyta, kad Kauno dvarininkų būrelis p. Władysławo Przybytniowskio[24] (Kaune

gyvenusio ir vitražo dirbtuvę „Marija“ turėjusio dailininko) rūpesčiu už 100 rublių nupirko ir Krokuvos etnografijos muziejui 1913 m. gegužės 25 d. padovanojo: 67 moteriškas vilnones rankų darbo juostas, 17 senoviškų moteriškų kepurėlių, 6 vilnones prijuostes, 3 rankšluosčius, 1 vilnonį sijoną ir 28 margučius – viską iš Lietuvos.[25] Krokuvos etnografijos muziejaus draugijos ataskaitoje apie 1913 m. įsigytus eksponatus – identiška informacija. Kyla klausimas, kodėl ant prijuosčių etikečių, katalogo kortelių ir inventorinėje knygoje yra nurodyta, kad Kauno gyventojai prijuostes padovanojo 1912 m.? Antra, pagal turimą archyvinę medžiagą, Kauno gyventojų grupė padovanojo 6 prijuostes. Tačiau pagal inventorinius įrašus muziejaus fonde yra tik trys iš šešių prijuosčių – MEK 2295, MEK 2296, MEK 2346. Tolesnis likusių trijų lietuviškų prijuosčių likimas nėra aiškus. Ar tik šiuo atveju nebus įsivėlusi klaida įrašant dovanotų prijuosčių skaičių?

Kauno gyventojų grupės Krokuvos etnografijos muziejui dovanotų prijuosčių metrikos labai skurdžios. Prie kiekvienos prijuostės etiketėje greta inventorinio numerio nurodyta: prijuostė (lenk. *zapaska*), dovanota Kauno gyventojo 1913 m., Lietuva. Katalogo kortelėse muziejaus bendradarbių / rinkinio tvarkytojų trumpai apibūdinta audimo technika, nurodyta medžiaga ir išmatavimai. Nuorodų, kokiai Lietuvos etnografinei sričiai priklauso šios prijuostės, nėra. Prijuostę MEK 2295 (vienpalė dvinytė, apačioje įvairiaspalvėmis skaistgijomis iškaišytas geometrinis raštas) ir prijuostę MEK 2346 (vienpalė languota, skersai prijuostės įausti siauri diminiai ruoželiai) galima priskirti dzūkiškoms (*5, 7 il.*), prijuostę MEK 2296 (dvipalė skersadryžė diminė, platūs ruožai austi grupėmis dvinytai ir keturnyčiais dimais) – suvalkietiškoms (kapsių) (*6 il.*). Nors pastarosios prijuostės regioninės priklausomybės klausimas yra ginčytinas. Pagal požymius šios rūšies prijuostė yra tapati ir dzūkiškoms spalvotoms skersadryžėms prijuostėms.

Tarp aptariamų prijuosčių plastiniu sprendimu išsiskiria dzūkiška prijuostė MEK 2295 (*7 il.*). Vienpalė lininė prijuostė austa dvinytai, metmenys ir ataudai – juodi, metmenų tankumas – 16 s/cm. Ties juosmeniu ataustas 3,5 cm pločio nebalinto lino ruožas. Savitai interpretuotas dugno raštas: išilgai prijuostės iškaišytos žalių, geltonų, baltų langučių eilės (jų raštas primena smulkias gėlytes). Apačioje prijuostė labiau puošta: žaliomis, rausvomis, mėlynomis, baltomis, raudonomis skaistgijomis iškaišytos rombų, trikampėlių eilės, įaustas keturnyčių dimų ruoželis. Prijuostės apačioje įkomponuoto ornamento plotis – 8,5 cm. Žalios spalvos ruoželis liečiasi su raudonomis ir mėlynomis skaistgijomis iškaišyta trikampėlių (1,5x2,5) eile. Ši grupė sudaryta iš 28 trikampėlių, kurie tarpusavyje sujungti, jų viršūnės – nukreiptos žemyn. Viršutinėje ruoželio pusėje rausvomis skaistgijomis iškaišyti atskiri 7 rombai (2x2). Virš jų, tarpuose, kas 6,5 cm iškaišyti 8 rombai (4x4), kurių kiekvienas sudarytas iš 9 langučių grupių. Komponuojant didžiuosius rombus išlaikytas spalvinis prijuostės dugno ir smulkaus rašto ritmas. Pavyzdžiui, išilgai prijuostės iškaišyta žalių langučių eilė apačioje užbaigiama žaliu rombu (centre – rožinis langutis), o geltonų langučių eilė – geltonai baltu rombu, kurio centre įkomponuotas mėlynas langutis (stilizuotas gėlės žiedelis) ir panašiai. Prijuostė viršuje laisvai palenkta 1 cm ir atsiūta, sutraukiama virvele, susukta iš 4 lininių siūlų. Prie pažemės prisiūti 3 cm ilgio geltonos spalvos vilnoniai austiniai kuteliai, kurie nuo apačios į pakraščius kyla 14 cm. Prijuostės ilgis – 86 cm, plotis – 82 cm.

Keletą moteriškų drabužių dalių (liemenę, prijuostę, galvos apdangalą) Krokuvos etnografijos muziejui iš Marijampolės apskrities padovanojo dr. K. Grinius. Prijuostė MEK 2437 – kaišytinė, skersadryžė, vienpalė (*8 il.*), sutraukiama dvigubu lininiu raišteliu. Metmenys lininiai, mėlyni, tankumas 18 s/cm, ataudai – medvilnė, vilna. Ties juosmeniu medvilne atausta mėlynos, raudonos ir baltos spalvos ruoželių juosta (plotis 11,5 cm). Dugnas ataustas žalios, geltonos, raudonai rudos, baltos, raudonos, violetinės, juodos spalvos ruoželių

12. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Suvalkija, Lietuva. Įsigyta 1920. Dovanojo Cecylia Šniegocka. MEK 2460.

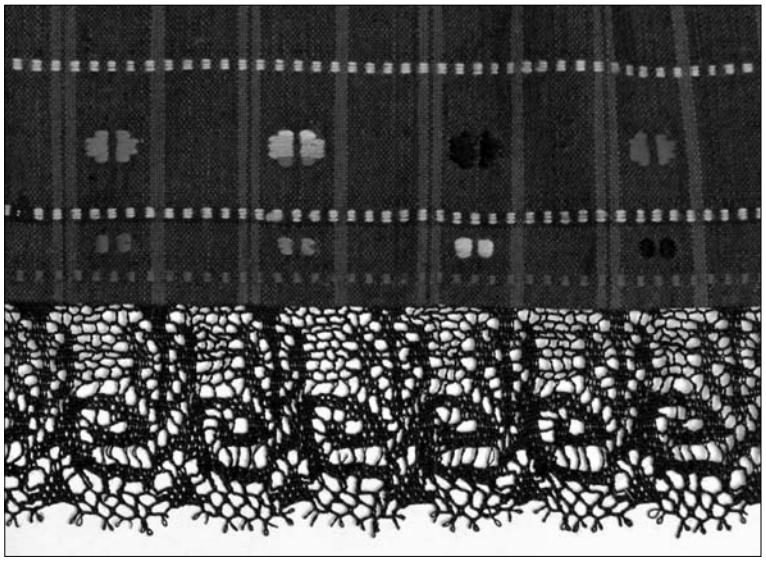

grupėmis su skersai įaustais keturnyčiais diminiais fabrikinės baltos vilnos dryželiais. Tarp ruoželių grupių – raudonomis, geltonomis, mėlynomis skaistgijomis iškaišytos žvaigždutės (4,5x5). Prijuostės ilgis – 85 cm, plotis – 74 cm. Katalogo kortelės apraše prijuostė (*zurftas*) MEK 2437 iš Pilviškių, Marijampolės apskrities, Suvalkų gubernijos įvardyta kaip dr. K. Griniaus (*Dr. Kazimierz Grzyniewicz,* kitur – *Gryniewicz*) 1912 m. dovana. Toks pat įrašas yra inventorinėje knygoje ir ant eksponato etiketės. Iš šios informacijos sužinome, kad dr. K. Grinius 1912 m. muziejui padovanojo prijuostę. Tačiau kituose archyviniuose dokumentuose nepavyko aptikti įrašų apie dr. K. Griniaus dovanotą prijuostę. Pagal MEK dovanų knygą 1912 m. rugpjūčio 25 d. dr. Grinius (*Dr. Gryniewicz*) padovanojo senovinę moterišką liemenę iš Lietuvos.[26] Krokuvos etnografijos muziejaus draugijos 1912 m. ataskaitoje prie pavardės yra nurodytas vardas, tik ne Kazys (*Kazimierz*), o Adolfas (*Dr. Gryniewicz Adolf*).[27] Detalaus įrašo apie prijuostę nėra. MEK dovanų knygoje dr. K. Grinius (*Kazimierz Gryniewicz*) vėl minimas 1913 m. rugsėjo 7 d. – dovanojęs lietuviškų velykinių margučių fotografiją.[28] Remiantis inventorine knyga, tais metais padovanotas ir galvos apdangalas MEK 2433.

13. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Jurgežerių k., Kalvarijos aps., Suvalkų gub. Įsigyta 1920. Dovanojo Cecylia Śniegocka. MEK 2394.

14. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Jurgežerių k., Kalvarijos aps., Suvalkų gub. Detalė. MEK 2394.

Greičiausiai aprašomojo Krokuvos etnografijos muziejaus rinkinio eksponatas – žvaigždutėmis iškaišyta prijuostė MEK 2437 – yra susijusi su dr. K. Griniaus privačia prijuosčių kolekcija. Tikėtina, kad išlikę keli detalūs archyviniai įrašai turi teisingą nuorodą į eksponatą dovanojusį asmenį. Paminėtina, kad prieš kuriam laikui išvykdamas gyventi į Pilviškius dr. K. Grinius jau turėjo sukaupęs nemažai etnografinių dirbinių Marijampolėje.[29] 1898–1902 m. Pilviškiuose kartu su žmona Joana Pavalkyte-Griniuviene privačiai kolekcijai jis rinko vietinių moterų išaustas meniškas prijuostes.[30]

Tęsiant Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškų prijuosčių rinkinio apžvalgą paminėtinas dar vienas eksponatas iš Suvalkijos. Prijuostės MEK 6822 metrikoje nurodyta, kad prijuostė yra iš Augustavo serijos (*9 il.*). Daugiau duomenų apie prijuostės kilmę nei etiketėje, nei katalogo kartotekoje nėra. Gali būti, kad prijuostė išausta XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje Pilviškiuose, Marijampolės apskrityje. Prijuostė MEK 6822 – kaišytinė skersadryžė, viena pala buvusios dvipalės, austa dvinytai. Metmenys – juodas linas, tankumas 18 s/cm, ataudai – balta, žalia, violetine vilna. Skersai prijuostės ritmiškai ataustos siaurų dryželių grupės, tarp kurių įkomponuotos augalinio ornamento juostos. Pagrindinis rašto elementas – lelijos motyvas. Komponavimo tipas – keturios lelijos aplink rombą. Dvi poros didelių lelijų, simetriškai sugrupuotos apie rombą; vertikalioje ašyje – rombo viršūnėse – išdėstyta po vieną tulpės žiedą (*10 il.*); kaišyta įvairių atspalvių geltonomis, bijūno (*rasalinėmis*) ir baltomis, oranžinėmis, raudonomis, violetinėmis, žaliomis, mėlynomis skaistgijomis. Stilizuoto augalinio ornamento juostose kaitaliojamos dėstomų motyvų spalvos: priešpriešiniai žiedai iškaišyti vienos spalvos arba įvairių atspalvių

siūlais (7,8x9). Įstrižai prijuostės išryškėja aplink raudoną rombą išdėstyti mėlynos spalvos lelijų ir tulpių žiedai. Viršutinė prijuostės dalis, kurią dengia liemenė, nekaišyta. Juosmuo nukirptas. Prie pažemės pridurta suraukiant snapeliais 18 cm pločio to paties audinio (*11 il.*). Prijuostės ilgis – 87 cm, plotis – 55 cm.

MEK dovanų knygoje įrašyta, kad 1911 m. balandžio 19 d. Anna Bystramowa iš Pilviškių, Marijampolės apskrities, Suvalkų gubernijos padovanojo vyriškų batų porą, moterišką galvos apdangalą, prijuostę ir juostą.[31] Kasmetinėje etnografijos muziejaus draugijos ataskaitoje išvardyti 1911 m. A. Bystramowos dovanoti eksponatai, bet tame sąraše prijuostė jau nepaminėta.[32] Tačiau iš to, kas parašyta ataskaitoje, nereikėtų daryti išvados, kad visiškai neaišku, kada ir kaip prijuostė MEK 6822 pateko į Krokuvos etnografijos muziejų. Atvirkščiai, MEK dovanų knygoje esantis įrašas, kad A. Bystramowa dovanojo prijuostę, gana įtikinantis. Taip pat abejonių nekelia, kad prijuostė MEK 6822 pagal formą, atlikimo techniką, spalvų derinius ir ornamentikos motyvus priskirtina Suvalkijos etnografinei sričiai. Greičiausiai šį eksponatą galima identifikuoti kaip prijuostę, įrašytą MEK dovanų knygoje. Įdomus sutapimas, kad po vienerių metų, 1912 m., dvarininkas Julianas Talko-Hryncewiczius padovanojo ne tik etninių tipų atvirukų/kortelių rinkinį, bet ir avalynės – dvi poras batų iš Pilviškių, Suvalkų gubernijos.[33] A. Bystramowa ne kartą svečiavosi pas J. Talko-Hryncewiczių, kuris buvo vedęs jos seserį Krystyną Szabuniewicz. Garsus lenkų antropologas, gydytojas J. Talko-Hryncewiczius yra kilęs iš Suvalkijos. Jis gimė 1850 m. viename iš Ilguvos dvarui priklausiusių palivarkų – dešiniajame Nemuno krante įsikūrusiame Riukšionių dvare.[34]

15. Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Palanga, Gruobinos aps., Kuršo gub. Įsigyta 1920. Dovanojo Cecylia Śniegocka. MEK 2467. Autorės nuotraukos, 2010.

16. Žemaitė Joana Vainorienė senoviškais drabužiais. Palanga, Gruobinos aps., Kuršo gub. Iš: *Senoji Lietuva: paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje, 2009-09-17–2009-11-30*: Katalogas, Lietuvos nacionalinis muziejus, Rusijos etnografijos muziejus, Vilnius–Sankt Peterburgas, 2009, p. 197. REMF Nr. 2984-1. Iš Eduardo Volterio ekspedicijos, 1910. Igno Končiaus nuotrauka, 1906.

1920 m. Cecylia Śniegocka Krokuvos etnografijos muziejui padovanojo lenkų, rusų ir lietuvių liaudies meno eksponatų (259 vienetus).[35] Kolekciją sudarė namų apyvokos daiktai, darbo įrankiai, interjero ir buities audiniai, drabužiai bei jų elementai. Aptariamame lietuviškų prijuosčių rinkinyje yra dvi prijuostės iš Suvalkijos – MEK 2460 ir MEK 2394 bei viena prijuostė iš Žemaitijos – MEK 2467, kurias padovanojo C. Śniegocka.[36] Prijuostė MEK 2460 – kaišytinė išilgadryžė, siūta iš skerso audinio (šonai palenkti paslėptu dygsniu),

austa dvinytai ir atlasiniu pynimu (*12 il.*). Ties juosmeniu smulkiai paraukta, viršuje prisiūtas kito audinio 1 cm pločio juosmuo prailgintais raišteliais. Metmenys – juodi lininiai, tankumas 18 s/cm, ataudai – violetinės spalvos vilna. Prijuostė MEK 2460 pirmiausia įdomi paviršiaus faktūra (derinti keli audimo būdai) ir savitu puošybos sprendimu. Motyvai ryškūs, šiek tiek iškilę, jiems išgauti naudota raudona, balta, geltona ir violetinė fabrikinė vilna. Vienas motyvas iškaišytas įvairių atspalvių žaliomis skaistgijomis. Aiškaus silueto stilizuoti augaliniai motyvai išrikiuoti išilginėmis eilėmis. Stambūs lelijų žiedai nėra išsiskleidę iš vieno centro ir nesudaro apskritimo arba kvadratinio silueto grupės („žvaigždės“), taip pat žiedai nėra išdėstyti aplink rombą. Šios suvalkietiškos prijuostės ornamento tipas retai aptinkamas – jis sudarytas iš keturių stambių lelijų žiedų, tarpusavyje sujungtų viršūnėmis (dviejų V raidžių pavidalo – X – kryžiuko raštas, aukštis 17 cm, plotis 10 cm). Jų koteliai nukreipti į priešingas puses. Išilgai prijuostės gretimų žiedų poros koteliais sujungtos taip, kad susidaro fono raštai – rombo pavidalo siluetai. Tačiau dekorą kuria ornamentas, kuris vyrauja fono atžvilgiu ir ženkliškai, ir vizualiai. Spalvinė asimetrija puošiamam objektui suteikė dekoratyvumo ir egzotiškumo, padėjo išryškinti svarbiausias kompozicines ornamento vietas. Prijuostės ilgis 88 cm, plotis: juosmuo 42 cm, pažemė 107 cm.

Prijuostė MEK 2394 – vienpalė languota, austa dvinytai (*13 il.*). Metmenys – raudona, juoda medvilnė, tankumas 18 s/cm, ataudai – mėlyni vilnoniai, viršutinėje dalyje 0,5 cm pločio ruoželis – žalios vilnos. Ties juosmeniu paraukta, viršuje prisiūtas kito audinio (smulkiai languoto rombais), 1 cm pločio juosmuo prailgintais raišteliais. Skersai prijuostės raudonomis (apačioje dar ir geltonomis) skaistgijomis įausta keturnyčių diminių ruoželių. Susidariusiuose langeliuose (kas ketvirtame) išilgai prijuostės oranžinėmis ir juodomis skaistgijomis iškaišyti katpėdėlių raštai (0,8x1,5). Prijuostė labiau puošta apačioje. Stilizuotas augalinis ornamentas komponuojamas horizontalia juosta – katpėdėlės išdėstomos kas antrame langelyje. Motyvai žaismingai iškaišyti įvairių atspalvių žaliomis, bijūno (*rasalinėmis*) ir juodomis, oranžinėmis, raudonomis, šviesiai žaliomis skaistgijomis. Prie pažemės prisiūti itin puošnaus ažūro 6 cm pločio juodi vilnoniai fabrikiniai mezginiai (*14 il.*). Ilgis 79 cm, plotis: juosmuo 49 cm, pažemė 84 cm. Prijuostės MEK 2394 estetinę vertę lemia ne tik vizualiųjų elementų parinkimas, jų komponavimas ir ritmas, bet ir spalvinių derinių sąskambis. Šios prijuostės dekorui būdingas gilus mėlynas fonas, neryškus languotumas ir šachmatine tvarka išdėstyti oranžinės ir juodos spalvos smulkūs stilizuoti žiedeliai.

Prijuostė MEK 2467 – išilgadryžė, pasiūta iš skerso audinio, smulkiai paraukta (*15 il.*). Viršuje prisiūtas kito audinio 1 cm pločio juosmuo prailgintais raišteliais. Žemaitės juosmeniui dažniausiai naudojo namuose austas arba pirktines siauras fabrikines juosteles (apie 130 cm ilgumo). Metmenys – lininiai, metmenų tankumas 18 s/cm, ataudai – lininiai ir medvilniniai. Baltame dvinytai austame dugne – medvilniniai raudoni, platesni (6 cm pločio) ir siauresni ruoželiai, austi ataudų ripsu (sumuštine technika) ir dimais – vyrauja raudona spalva. Ritmiškai besikartojantys diminiai siauri ruoželiai išausti smulkių langučių, rombelių ir vingelių raštu. Prijuostės MEK 2467 šonai ir apačia palenkti paslėptu dygsniu. Ilgis 84 cm, plotis: juosmuo 46 cm, pažemė 94 cm.[37] 1906 m. Ignas Končius fotografijoje yra užfiksavęs panašų senovišką kostiumą, kurį dėvėjo žemaitė Joana Vainorienė iš Palangos (*16 il.*). Pažymėtina, kad žemaitiška prijuostė (MEK 2467), beje, kaip ir anksčiau minėta aukštaitiška prijuostė (MEK 10764) iš Prūčių kaimo, į Krokuvos etnografijos muziejaus lietuviškų prijuosčių rinkinį pateko kaip sudedamoji sukomplektuoto kostiumo dalis.[38] Tai yra svarbus šaltinis, kurį galima pritaikyti autentiško liaudies kostiumo rekonstravimo darbams.

Išvados

Krokuvos etnografijos muziejuje pavienių asmenų ir draugijų pastangomis sukauptas vertingas lietuviškų prijuosčių rinkinys. Šio rinkinio analizė leidžia geriau pažinti XIX–XX a. pradžios Lietuvos etnografinių regionų (Žemaitijos, Dzūkijos, Aukštaitijos ir Suvalkijos) prijuosčių meninę raišką, socialinius ir kultūrinius jų funkcionavimo visuomenėje aspektus tiek Lietuvos, tiek kaimyninių šalių kontekste. Prijuostės atspindi lietuvių audėjų racionalumą ir kūrybiškumą, estetinį skonį, meninę raišką ir meistriškumą. Analizuojant prijuostę kaip taikomosios kūrybos objektą pirmiausia atsižvelgta į medžiagos ypatumus ir atlikimo technologijas. Priklausomai nuo spalvinių derinių, faktūrų santykio, rašto proporcijų ir ritmo, ji formuoja viso apdaro pobūdį – šviesų, ryškų, įmantrų arba santūrų charakterį. Prijuostė kaip dekoratyvus akcentas dengia didelę kostiumo dalį (buvo siuvama gana plati, dažniausiai stačiakampė, suraukta ties liemeniu). Šventadienės prijuostės formos ir plastinės struktūros ypatybės lemia viso kostiumo meninės išraiškos užbaigtumą

ir estetinę vertę. Krokuvoje surinkta ir patikslinta medžiaga papildo Lietuvos prijuosčių (ir tautinio kostiumo) istoriografiją, sudaro prielaidas giliau ir visapusiškiau analizuoti lietuviškas prijuostes.

SANTRUMPOS:

GŽ – Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerija „Židinys“; AT – šios galerijos eksponato numeris.

LDM – Lietuvos dailės muziejus; LA, LD – šio muziejaus eksponato numeris.

MKM – Marijampolės kraštotyros muziejus.

MEK – Krokuvos Seweryno Udzielos etnografijos muziejus (*Muzeum Etnograficzne imeni Seweryna Udzieli w Krakowie*).

NUORODOS:

1. Už suteiktą pagalbą renkant medžiagą tiriamajam darbui širdingai dėkoju Krokuvos etnografijos muziejaus darbuotojoms Elžbietai Pobiegły ir Ewai Rossal, taip pat A. ir A. Tamošaičių galerijos „Židinys“ darbuotojai Ramutei Raciūtei ir Lietuvos dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus darbuotojai, liaudies kostiumo tyrinėtojai Daliai Bernotaitei-Beliauskienei.

2. HOBSBAWM, Eric. Introduction: Inventing traditions. Iš: Eric Hobsbawm and Ranger Terence (eds), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983a, p. 1–3, p. 13; *Idem*, Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914. Iš: Eric Hobsbawm and Ranger Terence (eds). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983b, p. 263–307.

3. WAIDACHER, Friedrich. *Bendrosios muzeologijos metmenys*. Iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2007, p. 92.

4. Daug anksčiau negu patys lietuviai tradicinius liaudies drabužius rinkti ir tyrinėti pradėjo žymūs vokiečių mokslininkai (istorikai, etnografai), Mažosios Lietuvos kultūros tyrinėtojai, Rusijos geografų draugijos (*Русское географическое общество*, įkurta 1845 m.) nariai, lenkų, ukrainiečių kolekcininkai bei užsienio šalių liaudies meno mėgėjai. Užsienio šalių muziejų fonduose lietuviški etnografiniai rinkiniai buvo komplektuojami iš eksponatų, įsigytų iš privačių kolekcininkų, dovanotojų ir aukotojų. Vienas iš didžiausių užsienio šalyse esančių lietuvių liaudies drabužių rinkinių saugomas Sankt Peterburge, Rusijos etnografijos muziejaus Šiaurės vakarų ir Baltijos šalių skyriuje. Žr. *Senoji Lietuva: paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje, 2009-09-17–2009-11-30*: Katalogas. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Rusijos etnografijos muziejus. Koncepcijos autoriai Olga Fišman, Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė. Vilnius–Sankt Peterburgas [i. e. Vilnius]: LNM, 2009; ЗАСЕЦКАЯ, Марина Львовна. Передники у народов Прибалтики. Особенности бытования. Iš: *Мода и дизайн: исторический опыт – новые технологии:* Материалы 12-й международной научной конференции / под ред. Н. М. Калашниковой [Наталья Моисеевна Калашникова]. Санкт-Петербург, 2009, p. 166.

5. MILIUS, Vacys. Lietuviškųjų etnografinių eksponatų Lenkijos muziejuose apžvalga. Iš: *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1968 ir 1969 metais*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, 1970, p. 126–135. Pastaba: Lietuvos literatūros ir meno archyve (toliau – LLMA) saugomi Halinos Kairiūkštytės-Jacinienės užrašai apie lietuvių apdarą (yra pavyzdžių piešiniai) iš Krokuvos Etnografijos muziejaus, 1938 m. (LLMA, f. 397, ap. 1, b. 322).

6. LAUČKAITĖ, Laima. *Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 65.

7. 1910 m. etnografo Seweryno Udzielos, istoriko Franciszeko Bujako ir antropologo Juliano Talko-Hryncewicziaus iniciatyva buvo įsteigta Krokuvos etnografijos muziejaus draugija. Jos tikslas buvo tęsti etnografinių eksponatų rinkimą, kaupti biblioteką ir įkurti Etnografijos muziejų Krokuvoje (S. Udzielos dovanoti rinkiniai tapo muziejaus kolekcijos pagrindu). Į draugijos gretas įsitraukė Krokuvos Jogailos universiteto profesoriai, Lenkijos Mokslų akademijos nariai, gimnazijų mokytojai, dvarininkai, dailininkai, advokatai, gydytojai, dvasininkai. Susiklosčius palankioms aplinkybėms draugija perėmė Krokuvos nacionalinio muziejaus Etnografijos skyriaus rinkinius. Krokuvos etnografijos muziejus oficialiai buvo atidarytas 1911 m. vasario 19 d. Gyvavimo pradžioje (1911–1913 m.) muziejus glaudėsi trijuose mažuose nuomojamo namo kambariuose Studentų g. 9. Vėliau perkeltas į Vavelį, kur muziejinę veiklą vykdė iki Antrojo pasaulinio karo. Nuo 1949 m. Krokuvos etnografijos muziejus veikė buvusioje Kazimiero rotušėje, o nuo 1984 m. – įsikūręs vadinamuosiuose Esteros namuose (*Dom Esterki*). Žr. JACHER-TYSZKOWA, Aleksandra. Zbiory Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Iš: *Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, t. 2, Kraków, 1967, p. 214.

8. *Ibid*., p. 213.

9. *Muzeum Narodowe w Krakowie: Dział Etnograficzny*, Kraków: Odbito w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1905, p. 4.

10. *Muzeum Narodowe w Krakowie: Katalog Tymczasowy Działu Etnograficzniego*, Kraków: Odbito w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, 1904.

11. *Ibid*., p. 22–23.

12. 1877 m. Antonina Biegańska Technikos ir pramonės muziejui padovanojo tradicinį lietuvių liaudies kostiumą (aukštaitišką) iš Prūčių kaimo, Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrities, Kauno gubernijos: marškinius (MEK 10735), liemenę (MEK 10760), sijoną (MEK 10781), prijuostę (MEK 10764), skarelę (MEK 10815) ir kepurėlę (MEK 10770). Autentiškus senuosius drabužius iš Prūčių kaimo Krokuvos etnografijos muziejui depozitu perdavė 1939 m. Krokuvos nacionalinis muziejus (tokio tipo eksponatų negausu Lietuvos muziejuose).

13. XIX–XX a. pradžioje ryškiaspalviai raudoni (rečiau mėlyni) neblunkantys medvilniniai siūlai ir jų raštai vadinti žičkais (*lenk*. życzka, *brus*. жычка). Jais buvo puošiami balti lininiai ir medvilniniai audiniai. Lietuvoje žičkus dažniausiai įausdavo, daug rečiau siuvinėdavo (skirtingai nei Lenkijoje ar Baltarusijoje).

14. XIX a. tradiciniams lietuvių moterų drabužiams puošti naudotos kelios nėrinių rūšys (pintiniai, mazgytiniai), turėjusios pynimo technikos ypatumų. Visuose regionuose buvo paplitę pintiniai nėriniai, kurie neriami balana perpinant ant rėmelio įtemptus siūlus. Nėrinius mėgta pinti ir ant velenėlio, naudojant šeiveles, ant kurių vyniojami siūlai. Išilginis nėrinys išpinamas ant minkšto pagrindo adatėlėmis pasižymėjus rašto kontūrus. Jais dažniausiai buvo puošiamos prijuosčių pažemės, taip pat drobulių, nuometų kraštai. Kitokia pynimo technika pagaminti pinikai, pavyzdžiui, rankomis supinti iš paliktų audinio gale metmenų (kartais užbaigtų kuteliais), prijuostėse rečiau aptinkami. XIX ir XX a. sandūroje tekstilės pramonėje imta plačiai gaminti nebrangius pramoninius pinikus. Jie stebino kokybe ir panašumu į rankomis atliktuosius, taigi valstietės vis dažniau pirko fabrikinius nėrinius. Taip pamažu namie nustota gaminti pintinius pinikus.

15. XIX a. vidurio Aukštaitijoje būdinga prijuosčių puošyba: 1) apačioje įausta raudona arba raudona ir mėlyna geometrinio ornamento juosta, arba skersinių ruoželių grupė (tuo pačiu raštu, kaip ir visa prijuostė – dvinytai, diminiais langučiais, atlasiniu ar rinktiniu audimu); 2) pažemė paprastai puošta baltais pinikais; jų kraštuose ar per vidurį buvo įpinami siauri raudoni arba raudoni ir mėlyni ruoželiai, geometrinių formų motyvai. Taip pat mėgti austiniai kuteliai, kuriuose dažniausiai ritmiškai kartojasi 1–2 cm pločio laiptuoti arba tiesūs dviejų–trijų spalvų (balti ir raudoni arba balti, raudoni ir mėlyni) ruoželiai. Retai aptinkama vienos spalvos (raudonos) kutelių.
16. Prijuostė MEK 10790 artimesnė XIX a. antrosios pusės dzūkiškoms prijuostėms. Dzūkijoje (apie Alytų, Varėną, Lazdijus) dėvėtos vienspalvės (žalio, rudo, vyšninio, raudono, rečiau mėlyno dugno), nežymiai languotos ar dryžuotos siaurais šviesesniais už dugną ruoželiais prijuostės. Prijuosčių apačioje skaistgijomis dzūkės iškaišydavo įvairiaspalvių langučių, saulučių, trikampėlių, rombelių eilę arba įausdavo keturnyčius diminius arba neraštuotus lygius ruoželius. Prijuosčių pažemes kartais puošdavo juodais (rečiau baltais) medvilniniais ar vilnoniais fabrikiniais mezginiais. XIX a. pabaigoje kapsės, kaip ir dzūkės, mėgo prijuosčių pažemes iškaišyti smulkių geometrinių motyvų eile. Tik tokių prijuosčių dugnas daugiausia vienspalvis, rečiau – nežymiai languotas ar dryžuotas. Suvalkijoje itin mėgtos vienspalvio dugno prijuostės, ištisai ar išilgai sudryžuotos įvairių raštų diminiais ruoželiais (Žr. BERNOTIENĖ, Stasė. *Lietuvių valstiečių išeiginės prijuostės. XIX a. – XX a. pradžia*: Katalogas, sudarytoja Dalia Bernotaitė-Beliauskienė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2007, p. 14–15).
17. *Muzeum Narodowe w Krakowie: Katalog Tymczasowy Działu Etnograficzniego*, *op. cit*., p. 23.
18. Archiwum MEK. Litwa. Inwentarz przedmiotów znajdujących się w Muzeum Etnograficznym w Krakowie.
19. MEK 2295, MEK 2296, MEK 2346, MEK 2394, MEK 2437, MEK 2460, MEK 2467, MEK 6822, MEK 10764, MEK 10790.
20. Anastazijos ir Antano Tamošaičių galerijoje „Židinys“ (toliau – GŽ; AT – šios galerijos eksponato inventorinis numeris) Vilniuje saugomas unikalus XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių liaudies drabužių ir jų dalių (skiaučių – audinių pavyzdžių) rinkinys. Ypač vertingą ir gausią rinkinio dalį sudaro tradicinės prijuostės iš Aukštaitijos, Žemaitijos, Dzūkijos, Suvalkijos ir Klaipėdos krašto – jų yra 161.
21. Ritualinis tekstilės dirbinių aukojimas/dovanojimas tradicinėje kaimo bendruomenės pasaulėžiūroje susijęs su svarbiausiais žmogaus gyvenimo įvykiais ir kalendorinių švenčių apeigomis. Socialinį ir kultūrinį prijuostės reikšmingumą patvirtina jos funkcijų įvairovė. Lietuvos muziejinių eksponatų metrikų įrašai liudija audinių ir relikvinių drabužių perdavimo iš kartos į kartą tradiciją. Marijampolės kraštotyros muziejaus (toliau – MKM) išleistame kataloge prie eksponato MKM 2768 yra toks įrašas: „*Žiurstas – išaustas 1810 m. Šį žiurstą nupirko Kudriavcienė iš senutės, kuri jį buvo gavusi iš motinos paveldėjimo keliu. Šis žiurstas buvo tos moters senelės*“ (Žr. *Marijampolės kraštotyros muziejus. Suvalkiečių prijuostės:* Katalogas, sudarytojos Danutė Katkuvienė, Asta Vandytė. Marijampolė: Piko valanda, 2008, p. 24). Daugiau pavyzdžių randame GŽ saugomų prijuosčių metrikose: GŽ AT 96 (Telšių apskritis, Telšių valsčius, Lieplaukės miestelis) etiketėje įrašytas paaiškinimas: „*Tetos palikimas, turi ne mažiau nei 100 metų, kvartukas cvilkiškai austas*“, prie kitos prijuostės GŽ AT 164 (Seinų apskritis, Punsko valsčius, Kreivėnų kaimas) pažymėta: „*Grigutienė iš Kreivėnų kaimo neprisimena jos senumo. Dar jos močiutės austa, o ta senelė 80 metų*“. Prijuostės GŽ AT 101 (Raseinių apskritis, Nemakščių valsčius, Paežerio kaimas) metrikoje nurodytas apytikris eksponato amžius ir jo funkcija, glaudžiai susijusi su etikos ir padorumo reikalavimais: „*Kvartukas turi apie 50 metų. Seniau su tokiais eidavo bažnyčion*“. Panaši pastaba ir prie prijuostės GŽ AT 106 (Raseinių apskritis, Raseinių valsčius, Dumšiškio kaimas): „*Balti kvartukai buvo išeiginiai, 80–90 metų*“.
22. Tarpukario laikotarpiu surinktų prijuosčių kilmės ir įsigijimo vietos duomenys sutikslinti pagal pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenis (apskritis, valsčius, kaimas). Žr. *Lietuvos apgyventos vietos*: Pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 metų surašymo duomenys. Kaunas: Centralinis Statistikos biuras, Finansų ministerija, [A. Bako spaustuvė], 1925.
23. XX a. 3–4 dešimtmečiais panašių žemaičių prijuosčių surinko dailininkas Antanas Tamošaitis (1906–2005): GŽ AT 97 (vietovė nenurodyta), GŽ AT 99 (Raseinių apskritis, Raseinių valsčius, Gabšių k.), GŽ AT 100 (vietovė nenurodyta), GŽ AT 107 (Kretingos apskritis, Mosėdžio valsčius, Mosėdis), GŽ AT 110 (Kretingos apskritis, Kulių valsčius, Kulių k.), GŽ AT 113 (Mosėdis), GŽ AT 114 (Raseinių apskritis, Raseinių valsčius, Gabšių k.), GŽ AT 116 (Mosėdis).
24. 1912 ir 1913 m. rugsėjo 7 d. Władysławas Przybytniowskis dovanojo 33 juostas iš Marijampolės apskrities ir 27 margučius. Žr. Archiwum MEK. P. Przybytniowski Władysław z Wilna, r. 1912, Księga Darów MEK 1912/62, l. 21; Archiwum MEK. P. Władysław Przybytniowski z Kowna, r. 1913, Księga Darów MEK 1913/50, l. 31. Tais pačiais 1913 m. archeologas, Lietuvos praeities tyrinėtojas Wandalinas Szukiewiczius dovanojo 61 eksponatą (moteriškų drabužių dalių, rakandų) iš lietuvių ir baltarusių etninio paribio. Dovanojimų knygoje minimi eksponatai iš Praudos kaimo (Trakų apskr., Vilniaus gub.), tačiau tarp jų nėra prijuosčių. Wandalinas Szukiewiczius savo dvare Nočioje, Lydos apskrityje, buvo surinkęs turtingą senovinių daiktų, archeologinių dirbinių kolekciją, kurios didžiąją dalį perdavė į Vilniaus lenkų mokslo draugijos muziejų. Žr. Archiwum MEK. Dar Wandalina Szukiewicza z Naczy, r. 1913, Księga Darów MEK 1913/72, l.34; TARASENKA, Petras. *Lietuvos archeologijos medžiaga/ Materialien für litauishe Archeologie*. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys, 1928, nr. 147, p. 24.
25. Archiwum MEK. Grono Obywateli w Kownie (za staraniem p. Władysława Przybytniowskiego), r. 1913, Księga Darów MEK 1913/28, l. 28; *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie za rok 1913*, t. 3, Krakow: Nakładem Towarzystwo Muzeum Etnograficznego w Krakowie i czcionkami drukarni literackiej pod zarządem L. K. Górskiego, 1914, p. 9.
26. Archiwum MEK. Dr. Gryniewicz, r. 1912, Księga Darów MEK 1912/63, l. 21.
27. *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie za rok 1912*, t. 2, Krakow: Nakładem Towarzystwo Muzeum Etnograficznego w Krakowie i czcionkami drukarni literackiej pod zarządem L. K. Górskiego, 1913, p. 5.
28. Archiwum MEK. Dr. Kazimierz Gryniewicz, r. 1913, Księga Darów MEK 1913/51, l. 31.
29. TARASENKA, Petras, *op. cit.*, p. 33–34.
30. KARGAUDIENĖ, Aušra. Joanos ir Kazio Grinių prijuostės ir aprėdai. Iš: *Kauno diena*, 1997 02 11, nr. 34, p. 24.
31. Archiwum MEK. Pani Bystramowa Anna w Pilwiszkach, pow. Maryampolskim, gub. Suwalskiej, r. 1911. Księga Darów MEK 1911/9, l. 2.
32. *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie za rok 1911*. Krakow: Nakładem Towarzystwo

Muzeum Etnograficznego w Krakowie i czcionkami drukarni literackiej pod zarządem L. K. Górskiego, 1912, p. 8.

33. *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie za rok 1912*, p. 5–6.
34. VAIČIŪNAS, Albinas. Suvalkijos dvarai: Ilguvos dvaras. Iš: *Suvalkija*: Etnokultūros žurnalas, 2009, nr. 2 (41), p. 40; ČESNYS, Gintautas. Lenkų antropologas Julijonas Talko-Grincevičius ir Lietuva / Julian Talko-Hryncewicz, a Polish anthropologist, and Lithuania. Iš: *Lietuvos archeologija*, t. 22, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002, p. 275–286.
35. Archiwum MEK. Zbiory Cecylii Śniegockiej ze Lwowa, r. 1920, Księga Darów MEK 1920/8, l. 65; *Sprawozdanie Wydziału Towarzystwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie za rok 1920 (dziesiąty rok istnienia muzeum)*, t. 9, Krakow: Nakładem Towarzystwo Muzeum Etnograficznego w Krakowie i czcionkami drukarni literackiej pod zarządem L. K. Górskiego, 1921, p. 6; JACHER-TYSZKOWA, Aleksandra, *op. cit*., p. 217.
36. Archiwum MEK. Zbiory Cecylii Śniegockiej ze Lwowa, r. 1920, Księga Darów MEK 1920/8, l. 65.
37. XIX a. pirmosios pusės žemaičių prijuostės daug platesnės – jų plotis kartais būdavo iki 240 cm. GŽ saugomų prijuosčių rinkinyje yra panašių eksponatų. Pavyzdžiui, prijuostės: GŽ AT 88 (Raseinių apskritis, Viduklės valsčius, Jukainių k.; prijuostės ilgis 88 cm, plotis: juosmuo 53 cm, pažemė – 236,5 cm), GŽ AT 99 (Raseinių apskritis, Raseinių valsčius, Gabšių k.; prijuostės (*kvartuko*) ilgis 77,5 cm, plotis: juosmuo 44,5 cm, pažemė 197 cm), GŽ AT 108 (Raseinių apskritis, Raseinių valsčius, Dumšiškio k.; prijuostės ilgis 85 cm, plotis: juosmuo 48 cm, pažemė 235 cm), GŽ AT 109 (Raseinių apskritis, Raseiniai; prijuostės (*kvartuko*) ilgis 83 cm, plotis: juosmuo 50 cm, pažemė 203 cm), GŽ AT 111 (Tauragės apskritis, Tauragės valsčius, Murdelių k.; prijuostės ilgis 87 cm, plotis: juosmuo 52 cm, pažemė 186 cm), GŽ AT 114 (Raseinių apskritis, Raseinių valsčius, Gabšių k.; prijuostės (*kvartuko*) ilgis 84 cm, plotis 186 cm). Jų pažemėje nėra jokių mezginių, kutelių ar priedurų (tik kitoje prijuostės pusėje pasitaiko, kad prie apačios užsiūta dekoratyvinė juostelė). XIX a. vidurio išilgadryžių prijuosčių baltame dvinytame dugne dimais išausti arba išrinkti raudoni raštai ganėtinai įvairūs: smulkūs dobiliukų, katpėdėlių, rombelių, vingelių. Baltas fonas užima didesnį plotą. Tačiau vizualiai jis beženklis – tai tik foninė plokštuma. Fono atžvilgiu vyrauja ornamentas. Rečiau baltame dugne aptinkami mėlyni arba mėlyni ir violetiniai, arba mėlyni, žali ir violetiniai rašto ruožai. Pietų Žemaitijoje mėlynais, žaliais arba neryškiais raštais puoštas prijuostes dėvėdavo gavėnios metu. Pateikėjų pasakojimai patvirtina, kad tokios tradicijos būta: „*Gavėnios metu vengdavo užsirišti prijuostę ryškiai raudonos spalvos raštais, tam laikui išsiausdavo prijuostes neryškiomis spalvomis*“ (A. ir A. Tamošaičių kolekcijos senovinių rūbų, juostų, prijuosčių sąrašai ir katalogo rengimo medžiaga [rankraštis, be datos], byla nr. 103, l. 158. GŽ archyvas). Prijuostės GŽ AT 108 etiketėje yra ranka įrašyta pastaba: „*balta su mėlyna, žalia buvo gavėnioje nešiojama*“ (Raseinių apskritis, Raseinių valsčius, Dumšiškio k.).
38. 1920 m. Cecylia Śniegocka Krokuvos etnografijos muziejui padovanojo sukomplektuotą tradicinį liaudies kostiumą iš Palangos, Gruobinos apskrities, Kuršo (Kurliandijos) gubernijos: marškinius (MEK 2465), sijoną (MEK 2466), prijuostę (MEK 2467), liemenę (MEK 2468), švarkelį (MEK 2469), dvi siaučiamas ant pečių skraistes – MEK 2471 (austa namuose) ir MEK 2519, dvi skareles, ryšėtas ant galvos – MEK 2518 (balta siuvinėta) ir MEK 2470 (raudona spausdintinio rašto), apavą (odines nagines, pirktas Palangoje iš latvės) – MEK 2473.

Collection of Lithuanian Aprons at the Krakow Seweryn Udziela Ethnography Museum

Miglė LEBEDNYKAITĖ

The aim of this article–for the first time to introduce the Krakow ethnographic museum in Poland, which stores a collection of Lithuanian ethnographic textiles–aprons–the history of the collecting process, artistic development, analysis of their technique, materials, and dating is provided. Key data was collected during a scientific internship in Krakow (1 March–30 April 2010). The most important source became Krakow's ethnographic museum's archives and this museum's collection of Lithuanian aprons. For assistance in collecting data for this research work, I would like to sincerely thank the staff of the Museum of Ethnography in Krakow, Elżbieta Pobiegły and Ewai Rossal.

At the end of the 19th century, Eastern and Central Europe acquainted itself with folk art by organizing ethnographic expeditions, gathering, collecting and studying not only their own folk art, but also in neighbouring and far-off countries. The rise of the interest in folk art traditions, exploration of traditional rural textile craft samples, their collecting, promotion, was a solid basis for the establishment of museums, development of ethnographic textile collections. Museum collections of Lithuanian aprons have a clear historical and cultural value. An apron as a cultural object embodies historical memory, represents the characteristics of life, customs, and religion. It is closely related to the context of the living time period and environment, historical persons (well-known public figures, political personalities, and so on) that helped in the collection of ethnographic artefacts–aprons–for Lithuanian and foreign museum collections. A large part of the Lithuanian ethnographic collection was accumulated up to the World War I. The apron collection under discussion is made up of 10 exhibits. Most of the aprons at Krakow Ethnographic Museum were collected in various ways: they were gifted by Lithuanian landlords, the population of Kaunas, the future president of inter-war Lithuania, Dr Kazys Grinius (Kazimierz Grzyniewicz), and a member of the Polish Society of Heritage Studies (Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, founded in 1906.), Cecilia Śniegocka. Two of the aprons in the collection appeared in 1939, when they were taken over from the National Museum in Krakow; one apron (donated by Antonina Biegańska) came from the Krakow Technology and Industry Museum. Exhibit gifting deeds, inventory records and similar examples at Lithuanian museums, allow us to date the aprons to the 19–20th c. According to available data, one of the oldest exhibits is the apron MEK 10764, obtained in 1877. It was maybe worn a quarter of a century ago, or even earlier, meaning that it could have been woven around 1840–1850. Having come to the museum as valuable examples of Lithuanian ethnographic textiles, aprons reflect the Lithuanian weavers' rationality and creativity, express their views, aesthetic taste and skill. Analysis of this set allows for better understanding of the 19–20th c. ethnographic regions of Lithuania (Samogitia, Dzūkija, Highland and Suvalkija) and their artistic expression, social and cultural aspects of the functioning of society, both in the context of Lithuania and neighbouring countries, as seen through aprons. The material collected and revised in Krakow will complement Lithuania's apron's (and the national costume's) historiography, and allow a deeper and more comprehensive analysis of Lithuanian aprons.

Vilniaus dailės akademija, Maironio 6, LT-01203, Vilnius, el. p. lebednykaite_migle@yahoo.com

Gauta 2012-10-18, įteikta spaudai 2013-03-12

Norberto Vėliaus palikimas

Šiais metais senosios lietuvių pasaulėžiūros ir mitologijos tyrinėtojas Norbertas VĖLIUS (1938–1996) būtų minėjęs 75-erių metų jubiliejų. Iki šiol jis dažniausiai prisimenamas kaip nepailstantis kraštotyros sąjūdžio organizatorius, etninės kultūros teisių gynėjas, charizmatiškas paskaitininkas. Rečiau viešai kalbama apie jo knygas, straipsnius, idėjas. Nuo pirmosios N. VĖLIAUS studijos „Mitinės lietuvių sakmių būtybės" (1977) pasirodymo prabėgo jau 35-eri metai, vėliau buvo išleistos dar dvi knygos – „Senovės baltų pasaulėžiūra" (1983) ir „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis" (1987). Be šių trijų monografijų, paskelbta daugybė straipsnių, parengta medžiaga „Baltų religijos ir mitologijos šaltinių" keturtomiui (1995–2005) ir lietuvių mitologijos tyrimų chrestomatijai „Lietuvių mitologija" (1995 –2004).[1]

Pasidalyti mintimis apie N. VĖLIAUS tyrinėjimus, knygas, idėjas bei jų poveikį tuometiniam ir šiuolaikiniam mokslui pakvietėme keturis pokalbininkus – lietuvių religijos ir mitologijos tyrinėtojus Nijolę LAURINKIENĘ ir Dainių RAZAUSKĄ, etnomuzikologę Daivą RAČIŪNAITĘ-VYČINIENĘ bei kultūros istoriką Vytautą ALIŠAUSKĄ – ir pasiūlėmė pasvarstyti keletą klausimų:

Ką lietuvių religijos ir mitologijos tyrinėjimų kraštovaizdyje iš esmės pakeičia N. Vėliaus darbų pasirodymas? Kaip N. Vėliaus studijos veikė to meto skaitytoją, kokios idėjos labiausiai įkvepia šiandien, ką galbūt reikėtų permąstyti?

Naujausią N. Vėliaus dviejų monografijų leidimą („Chtoniškoji lietuvių mitologija", Aidai, 2012) palydėdamas, filosofas Naglis Kardelis pabrėžia ypatingą, „velnišką" N. Vėliaus įžvalgumą, o beveik prieš porą dešimtmečių N. Vėliaus mokytojas, tautosakininkas, literatūrologas Donatas Sauka yra prasitaręs, kad jo teorijas mieliau vadintų hipotezėmis, kurioms kartais pritrūksta elegantiško pagrindimo... Tad apie įžvalgas ir hipotezes.

Ar galime kalbėti apie N. Vėliaus mokyklą – ar šiandieniniai tyrinėtojai jaučiasi jos mokiniais? Ar būtų galima pratęsti jo pradėtus darbus (kalendorinių švenčių semantikos tyrimus, Aušrinės mito rekonstrukciją), kokios naujos lietuvių religijos, mitologijos, pasaulėvaizdžio tyrimų perspektyvos atsiveria šiandien?

O pradžiai norėtųsi pasidalyti keletu grafikės Ramunės VĖLIUVIENĖS minčių, pasakytų N. VĖLIAUS atminimui skirtame jubiliejiniame vakare Vilniaus rotušėje 2013 m. sausį:

„N. Vėlius labai daug nuveikė savo neįtikėtino darbštumo, užsispyrimo ir kūrybiškumo dėka, bet mane labai nustebino ir šiek tiek nuliūdino, kai jisai, turėdamas ant stalo trijų lietuvių mitologijos chrestomatijos ir keturių baltų religijos ir mitologijos šaltinių tomų rankraščius, pasakė: „Kaip aš norėčiau pradėti mokslininko darbą dabar, kai viskas surinkta į vieną vietą, kai galima tiktai kelti drąsias hipotezes ir kurti naujas idėjas. Aš, sakė, būsiu trąša lietuvių mitologijos tyrimams."

Ir iš tiesų, tragiškai nutrūkęs gyvenimas paliko tokią situaciją. Laimei, šios knygos yra patekę į akademinę apyvartą ir mūsų kultūrą. Po 17 metų labiausiai noriu padėkoti draugams, bendraminčiams, mokslininkams ir ypač leidėjams, kad šios knygos išvydo dienos šviesą. Kartu su jomis išėjo ir kiti Norberto nuveikti darbai – iš viso 14 knygų. Tai įrodo, kad žmogus nepamirštas, kad jo darbai yra reikalingi".

Nijolė LAURINKIENĖ: *Norbertas Vėlius sukūrė mitologijos tyrinėjimo mokyklą, visų pirma besiremiančią tautosaka.*

Su Norbertu Vėliumi kaip mokslininku susidūriau nusipirkusi pirmąją jo studiją „Mitinės lietuvių sakmių būtybės" 1977 metais. Aš jau buvau baigusi Vilniaus universitetą ir gilinausi į tuos dalykus. 1980-aisiais mano disertacijos vadovas Donatas Sauka nunešė Norbertui ir Kaziui Grigui recenzuoti mano pirmąjį straipsnį „Archainio pasaulėvaizdžio reliktai kalendorinėse dainose" (paskelbta „Literatūroje", 1981, 23/1), kuriame

1. Visa N. Vėliaus bibliografija yra paskelbta atsiminimų knygoje *Norbertas Vėlius*, sud. I.Seliukaitė, P.Vitkuvienė, Vilnius: Mintis, 1999.

išdėsčiau savo pirmąsias įžvalgas apie minėtų dainų prasmę. Norbertas labai entuziastingai jį įvertino, tad ir toliau rašiau su pakylėjimu, o 1985 metais Taline apsigyniau disertaciją, kurios pagrindu tik 1990 m. išėjo knyga „Mito atspindžiai lietuvių kalendorinėse dainose“. Jaunam mokslininkui prasiskinti kelią iki leidėjų tuomet nebuvo paprasta.

Apsigynusi disertaciją, 1985 m. pradėjau dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros institute, ir Norbertas tapo mano kolega. Solidžiausi skyriaus vyrai tautosakininkai – Kazys Grigas, Leonardas Sauka, Vėlius ir Kostas Aleksynas – dirbo atsiskyrę viename anuometinio Tautosakos skyriaus kabinetų. Mes visuomet turėdavome galimybę į tą mums tikrų autoritetų kambarį užeiti ir būdavome dėmesingai išklausomi, o ne kartą ir padrąsinami bei paskatinami. Institute mačiau Norbertą įvairiausiose situacijose – jis buvo didžiulis savo darbo entuziastas ir fanatikas – ne tik rašė mokslinius veikalus, bet ir organizavo ekspedicijas, rengė lokalines monografijas, inicijavo daugelį kitų darbų. Ne viskas anuomet buvo paprasta ir lengva. Organizuojant ekspedicijas nuolatos tęsdavosi nematomas kontroliuojančios įstaigos šleifas. Atsimenu, kai 1971 m. jis rengė Pelesos ekspediciją, užsirašiau joje dalyvauti ir aš, tuomet trečiakursė studentė. Važiuoti į Pelesą susirinko daugybė žmonių, ir staiga ankstyvą rytą sužinome, kad į lietuvišką salą vykti uždrausta, važiuojame į netoliese esančius Dubičius. Ten gyvenome mokykloje, miegojome tiesiog ant grindų, rytais būdavome kviečiami į kiemą daryti mankštos, o prieš darbo pradžią susėsdavome visas didžiulis būrys lauke ant žolės, o ekspedicijos vadovas Norbertas stovėdavo viduryje ir dėstydavo, kokie mūsų lauko tyrimų užmojai ir užduotys. Beje, sumanesni ekspedicijos dalyviai kirsdavo Baltarusijos sieną ir nueidavo į Baltarusijoje esančius lietuviškus kaimus…

Norbertas Vėlius. 1970 m.

Daug energijos iš Vėliaus pareikalavo ir konfrontacija su pozityvistiškai nusiteikusiais mokslininkais, ganėtinai kritiškai vertinusiais mitologiją ir jos skrajas, hipotetines interpretacijas. Kai kurie jų, kaip pats Norbertas yra rašęs, netgi neigė lietuvius turėjus šventyklas, dievus. Kad ir Perkūnas, ar Vėjopatis, jų požiūriu, buvo ne dievybės, o vien tik gamtos jėgų personifikacijos. Vėliui reikėjo tai pozicijai pasipriešinti ir atsikirsti: kai institute vykusiuose posėdžiuose susidurdavo skirtingų pažiūrų atstovai, ginčai būdavo audringi, vykdavo labai griausmingai.

Nekyla abejonių, jog XX a. atliekant mitologijos tyrimus Norbertas buvo lyderis tikrąja žodžio prasme. Pradėjus dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros institute, folkloras jam atsiskleidė visa savo pilnatve ir tapo esminiu mitologijos aiškinimo ir rekonstravimo šaltiniu. Puikiai suvokė tautosakos vertę ir jos kaip šaltinio svarbą, tad jo moksliniai tyrimai pasuko ta linkme. Visa mūsų mitologija daugiausia remiasi tautosaka, ir, ačiū dievui, mūsų tautosaka iki šiol yra neblogai išlikusi… Net ir trečiojoje knygoje – „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis“ – rašytiniai šaltiniai apžvelgiami labai trumpai, iš esmės remiamasi folkloru, šiek tiek kalbos duomenimis. Tad jis sukūrė tam tikrą mūsų mitologijos tyrinėjimo mokyklą, visų pirma besiremiančią tautosaka. Viena didžiausių jo darbų vertybių – šaltinių gausumas, jų susisteminimas ir analizavimas. Mitinių personažų prasmė, kilmė aiškinama plačiame – indoeuropiečių ir kitų tautų – kultūros kontekste.

Nuo pirmos iki paskutinės Norberto Vėliaus monografijos pasirodymo praėjo vos dešimtmetis, kuris kūrybiniu atžvilgiu buvo labai intensyvus. Jis pats sakydavo, jog visas organizacinis darbas jam nėra tiek svarbus, kiek baltų religijos ir mitologijos tyrimai – šioje srityje jis buvo numatęs daug nuveikti. O vertingiausios Vėliaus knygos, mano manymu, yra „Mitinės lietuvių sakmių būtybės“ ir „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis“ – patikimiausios ir tvirtai pagrįstos faktine medžiaga.

N. Vėlius teigė, kad jo tyrimų metodas yra istorinis lyginamasis, tad jis atstovavo tradicinei mokyklai, bet naudojo ir struktūralizmo, semiotikos metodus, buvo gerai susipažinęs su garsių Maskvos mokslininkų – V. Ivanovo, V. Toporovo darbais, buvo jų kviečiamas rašyti straipsnius į „Балто-славянские исследования“ („Baltų – slavų tyrinėjimai“) rinktines. Ši mokykla akivaizdžiai darė jam įtaką. Su Algirdu Juliumi Greimu jis diskutavo – vertino jo tyrimus ir kai ką pripažino, bet kai kuriais dalykais, ypač lietuvių dievų panteono rekonstravimo teisingumu abejojo – tai išdėstyta viename jo straipsnių, paskelbtame 1993 m. „Tautosakos darbuose“ (t. II (IX)). Greimas vis dėlto neturėjo po ranka tiek šaltinių, kiek Vėlius. Savo monografijomis, jau pirmąja knyga, Vėlius parodė pavyzdį, kaip moksliškai gali būti tyrinėjama mitologija, ir, žinoma, jo darbai, jo monografijos mums darė labai didelę įtaką. Daro įtaką ne tik idėjos, bet ir mokslo darbų lygis: visus prašokantis, aukštesnio lygio, novatoriškesnis darbas kilsteli kartelę visiems tos srities mokslininkams, reikalauja lygiuotis į jį ar net pralenkti, o tai ir skatina mokslo pažangą. Mes iš esmės išaugome toje dirvoje ir Vėliaus naudoti metodai mums atrodė priimtini.

Didžiulis Norberto Vėliaus nuopelnas – jo parengti „Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai“. Tai – jo gyvenimo knyga, prie kurios jis darbavosi 18 metų, sutelkė visą kolektyvą bendradarbių, tuo pat metu dirbdamas ir daugelį kitų darbų. Jis matė lietuvių religiją ir mitologiją kaip didžiulę sistemą, kuri atkuriama remiantis rašytiniais šaltiniais, žodine tradicija, kalba, archeologija ir kt. Ir, kaip tikras šeimininkas, jis ėmė kurti pagrindus, įgalinančius ją atkurti. Vėliaus parengti „Šaltiniai“ suteikė galimybę kokybiniam mitologijos tyrimų šuoliui. Iki jų buvo dirbama tikrai lėtai, sklaidant W. Mannhardtą, kitus šaltinius ir daug jų pražiopsant – šaltinius reikėjo ne tik susirasti, bet ir pačiam išsiversti, o tai buvo milžiniškas darbas…

Aišku, kai kurie mokslininkai įžvelgė ir tam tikrų šio keturtomio trūkumų – vertimuose ar komentaruose, jų yra, pats Norbertas pripažino, kad per menkai pristatomi latvių šaltiniai, o Įvade jis išsakė viltį, jog kada nors išeis naujas „Šaltinių“ leidimas su papildymais – jau dabar atrandama naujų, lig šiol nenaudotų rašytinių šaltinių. Vis dėlto buvo padarytas fundamentalus, pasiaukojamas darbas.

Prie fundamentaliųjų darbų, klojusių pamatus baltų religijos ir mitologijos tyrimams, reikia priskirti ir „Lietuvių mitologijos“ tritomį. Nors XIX a. tekstai mums šiandien atrodo naivūs ir diletantiški, tačiau nuolat prie jų grįžtant paaiškėja, jog kai kurie jų spėjimai turėjo racijos… Ir Vėliaus darbuose ne taip maža hipotetinių dalykų, vienais mes labiau pasikliauname, kitais abejojame, bet tokius dalykus patikrina ir laikas, ir tolesni tyrinėjimai. Kai kurie dalykai jau patikrinti, kiti laukia savo eilės, bet, šiaip ar taip, mitologija, kaip rašė Greimas, ir yra hipotezių kūrimas, be to mes negalime apsieiti. Svarbiausias dalykas, kuo ir ar patikimai hipotezė grindžiama, ar tikrai ji verta visuotinio dėmesio. Šiaip ar taip, hipotezės skatina mus mąstyti ir ieškoti tiesos.

Svarbu priminti, jog N. Vėlius buvo šviesulys – jo mitologiniai tyrinėjimai nebuvo kabinetiniai, jie buvo integruoti į mūsų tuometinį gana sudėtingą gyvenimą, ir tai geras priminimas, kad ir mes, dabartiniai tyrinėtojai, neturime užsisklęsti.

Dainius RAZAUSKAS: *N. Vėliaus sudaryti rinkiniai – „Šaltinių“ keturtomis ir chrestomatijos tritomis – tai mūsų „minčių kamienas“.*

Iš tikrųjų Norbertas Vėlius įvairiuose baruose nuveikė labai daug darbų. Bet klausiate apie jo mokslines idėjas, mintis. Išsyk reikia pamąstyti ir apie tai, kas gi yra mintis. Mintis niekada nėra kažkas visai nauja, išdygęs tuščioje vietoje; mintį, kaip augalą, sudaro kamienas ir šakos, atžalos. Kai yra kamienas, tuomet matome: o, atžalą davė! O be kamieno visos atžalos pakibtų ore, išvis nebūtų galėjusios atsirasti. Panašiai ir mintys: visos naujos mintys užauga ant kokio nors seno drūto kamieno. Vėlius mūsų srityje užaugino patį šitą minčių kamieną.

Tie Vėliaus sudaryti rinkiniai – „Šaltinių“ keturtomis ir chrestomatijos tritomis – ir yra toks „minčių kamienas“, iš kurio dabar ir tegali visos naujos mintys išsprogti. Visų mūsų mintims šis kamienas buvo žūtbūt reikalingas, būtinas. Įsivaizduokime dabar mąstymą apie lietuvių religiją ir mitologiją be šitų atraminių veikalų ir pamatysime, kad be jų mes beveik neturime apie ką mąstyti! Čia kaip to ledkalnio višūnė ir apačia: ledkalnis kažkiek iškilęs, bet ir tas matyti tik nugrimzdusios dalies dėka bei sąskaita. Jei nesuvokiame, jog ir šie Vėliaus darbai, t.y., minėtieji rinkiniai, yra iškiliausios mokslinės minties ar net giliausios išminties apraiška, tai tik mūsų trūkumas. Jie sudaro pamatus, o pamatai, kai jie jau pakloti, laiko mus visus, ir mes prie jų taip įprantame, kad kitąsyk jau ir nebepastebime… Į Vėliaus paklotus pamatus atsiremdami mes jau kitaip mąstome ir patys jau kitokie esame, taigi šis Vėliaus nuveiktas darbas nejučia pakeitė net mūsų mintis…

Toks tarsi nematomas poveikis kitų mintims ir mena giliausią išmintį. Buda bene yra kažkur pasakęs, kad ne tiek svarbu yra kitą pamokyti, kiek sudaryti sąlygas, kuriomis žmogus imtų mokytis ir pasimokytų. Išmintingas

Ekspedicijoje Dubičiuose 1971 metais. Iš kairės: Norbertas Vėlius, dailininkas Vytautas Ciplijauskas, studentės lituanistės Nijolė Šimelionytė-Laurinkienė ir Marytė Kuncevičiūtė bei kalbininkas Aloyzas Vidugiris.

ne didaktiškai iš aukšto rėžia pamokymus, bet sudaro aplinkybes, kurios savaime nuteikia ar net priverčia mokytis. Argi ne taip atsitiko ir mums? Vėliaus pastangomis atsirado, ar bent jau buvo gerokai išplėsta toji erdvė, kurioje mes dabar galime nardyti, spėlioti, kelti prielaidas ir jas griauti, įrodinėti ir neigti, žodžiu, mokytis ir mąstyti. Net kol tą erdvę aprėpi – kol perskaitai tuos 4 + 3 = 7 šaltinių ir chrestomatijos tomus, dar nė nekalbant apie Vėliaus monografijas…

O ir tai, ką įprasta vadinti mokslinėmis idėjomis, kurios kaip tik ir dėstomos trijose jo autorinėse monografijose bei daugybėje straipsnių, šiaip jau yra stebėtinai patikima. Perskaitai, įsisavini ir kyla klausimas – o kurgi tos mintys, kodėl aš jų nematau? Ogi todėl, kad jas įsisavinau, suviršinau ir jos virto manimi. Mes jų nepastebime todėl, kad ant jų, iš jų išaugome. Lyg stovėtume ant piliakalnio ir klaustume, o kur gi tas aukštasis kalnas? Tatai jis mus ir iškėlė, užtat jo po kojomis nematome. O tai irgi tylios pamatinės išminties požymis – tokios kaip pati žemė.

Pirmoji Vėliaus studija „Lietuvių mitinės sakmių būtybės“ irgi priklausytų prie pamatų, nors joje yra ir autorinių minčių, ir bandymų išsakyti hipotezes. Pamėginkite iš naujo peržiūrėti ir rasite nebent vieną kitą šaltinį apie vieną ar kitą mitinę būtybę, kuris jo nebūtų paminėtas ir atsižvelgtas. Dažnai Vėlių papildyti tėra įmanoma vieninteliu būdu: imti jo nuorodas ir jas išskleisti, iš rankraštyno išrašyti ištisus tekstus, nes Vėlius šaltinius paprastai sutraukia, persako savais žodžiais. Tačiau struktūriškai ten beveik nebėra ką pridurti. Pats buvau susidūręs su aitvaro ir kauko atvejais: nors kiekvienas, žinoma, viską sudėlios savaip, tačiau šaltiniuose Vėlius beveik nepaliko plyšių, beveik nieko neišleido iš akių. Jo pramintu keliu gali eiti drąsiai, o ko daugiau reikia keleiviui! Ir A. J. Greimas labai daug yra nuveikęs, bet šaltinių atžvilgiu jo situacija visai kita…

„Senovės baltų pasaulėžiūra“ buvo ypač pagirta Vladimiro Toporovo, kaip knyga, kurioje ne tik sukaupta ir klasifikuota gausi patikima medžiaga, bet žengtas dar vienas žingsnis pirmyn – imtasi interpretuoti.

Dabar mes ieškome Vėliaus minčių ir norime jas pagirti. Bet reikia turėti omeny, kad mintis turi vieną tokią ypatybę: mintį suvokti reiškia ją permąstyti. Jeigu priimi mintį nepermąstęs, tai ji tau jau nebe mintis, tada ją priimi kaip įsakymą, dogmą. O kad ji tavy išliktų mintis, turi ją pats permąstyti. O tuomet neišvengiamai atsiranda ir kritinis santykis. Čia ne vieno ar kito asmens, bet paties mąstymo, minčių gyvenimo dėsnis. Ankstesnės mintys virsta dirva naujoms, o ji tik purenama duoda vaisių. Jei nepurensi – kritiškai neperkasi, vaisių ji nebeduos. Galima būtų pasakyti dar grubiau: mintys virsta trąša naujoms – kaip pernykščiai lapai, kurie patręšia tą patį medį, juos pernai užauginusį ir rudenį numetusį.

Asmeniškai man mintis apie gulintį Pasaulio medį atrodo dviprasmiška: viena vertus, ji manęs visiškai neįtikina, o kita vertus, nepalieka galimybės išsisukti – tiesiog neturi kur dėtis, priremtas galybės labai rimtų argumentų. Bandai ieškoti, kaip kitaip juos interpretuoti, į kokią savo lentyną juos padėti… Man, tarkim, nepriimtina, kad žyniai yra patalpinti požemyje. Niekaip jie

man ten netelpa, pagal jokias simbolines klasifikacijas. Man žinojimas, o kartu ir žynių luomas vis tiek atsiduria viršuje, kariai – viduryje, žemdirbiai – apačioje…

O štai dėl Aukštaitijos ir Žemaitijos, net patys žodžiai nurodo – aukštai ir žemai. Turime juk tokį fundamentalų tipologinį pavyzdį kaip Aukštutinis ir Žemutinis Egiptas, kuris net ir vadintas kaip ,,Abi karalystės“, t.y., Aukštutinė ir Žemutinė. Kuo ne Aukštaitija ir Žemaitija, kurių vienybę kryžiuočiams dar Vytautas panašiai aiškino? Tai pavyzdys, kurį mes per mažai esame permąstę, o kalbamasis Vėliaus darbas yra bene pirmas vektorius šia kryptimi, su labai gausia ir rimta medžiaga, įgalinančia šias Lietuvos dalis išvysti ne tik kaip upių vagų ar topografijos santykį, bet ir kaip to santykio dvasinę interpretaciją. Juoba kad ir pati topografija gali būti tik antrinis dalykas, būtent pirminės simbolinės sampratos projekcija į kraštovaizdį… Čia galima prisiminti ir ne vieno tyrinėtojo pabrėžtą ,,dvyniška“ Lietuvos valdovų pobūdį…

Mano manymu, ko trūksta antrajai Vėliaus knygai – tai būtent mūsų gilesnio permąstymo. Mes neatliekame iki galo būtino bet kuriai gilesnei minčiai veiksmo – jos permąstymo, sustojame prie abejonių, ties neišvengiamos, tačiau nepakankamos kritikos slenksčiu, bet neįžengiame dar vieno ar kelių privalomų žingsnių, kad sugebėtume dorai ją suvokti, ,,suviršinti“, galbūt su naujais argumentais, nauja medžiaga ir naujomis asociacijomis. Mūsų pajėgos šioje srityje, deja, skystokos… Yra padarytas labai rimtas įdirbis, kuris galbūt šiek tiek viršija mūsų gebėjimus – permąstyti jį taip, kaip jis vertas būti permąstytas, kad iš ,,pernykščių lapų“ užaugtų naujas derlius.

Skiriamasis Vėliaus, kaip tyrinėtojo, bruožas – tai ypatinga prieiga prie medžiagos, suvokimas, kaip turi būti tyrinėjama religija ir mitologija. Vėlius buvo bene vienintelis ar bent ryškiausias vadinamosios Maskvos–Tartu semiotinės mokyklos atstovas Lietuvoje. Gali kilti klausimas, kodėl ne prancūzų semiotikos mokyklos? Bet mes juk gyvenome tokiame uždarume, kad nelabai ir buvo iš ko rinktis. O Maskvos–Tartu semiotinė mokykla su V. Toporovu, V. Ivanovu, J. Lotmanu priešakyje buvo savotiška anga, pro kurią tuomet dvelkė laisvės vėjas, kurio primityvūs saugumiečiai dažniausiai nė neužuodė. Per minėtų autorių ir jų kolegų tekstus mus pasiekdavo ir Vakarų mąstymas, nes jiems buvo prieinama visa literatūra, juos pasiekdavo viso pasaulio vedamieji darbai: C. Lévi-Straussas, G. Diumézilis, M. Eliade ir kt. Vėlius labai jautriai pagavo šį gaivaus oro gūsį ir, tiesą sakant, visas buvo atsigręžęs į jį. Jis ir savo darbus skelbė Maskvos akademiniuose leidiniuose, kas tuo metu prilygo šiandieninėms publikacijoms, tarkim, Kembridžo akademiniuose leidiniuose. Tai irgi rodo ir jo lygį, ir pripažinimą – jis jau tuomet buvo ne tik Lietuvoje žinomas mokslininkas, bet ir užsienyje. Tais laikais mes visi norom nenorom mokėjome rusiškai, bet dažnas vis dėlto ar ne per Vėlių bus aptikęs tokio mąstymo galimybę. Galbūt dabar mes nebegalime to įvertinti, nors man atrodo, kad ši mokykla iki šiol nėra praradusi savo reikšmės. Tiesa, dabar santykis su informacija visiškai pasikeitęs, turime internetą ir t.t.

Mokyklų gyvavimas ir jų tarpusavio santykis yra objektyvi teorinė problema. Viena vertus, į mokyklą, kaip į tam tikrą savavertį organizmą, kuris siekia pats save pratęsti, aš žiūriu gana skeptiškai. Tiesą sakant, netikiu tuo iš širdies gelmių. Net pats noras įtraukti gyvą sielą į kokią nors sistemą, kad ji savo gyvybe ją pratęstų, mano galva, yra ydingas. Kai tik taip nutinka, tam ima pasiduoti visai kito plauko žmonės, kurie savo neįgalumu tą sistemą galiausiai ir sužlugdo… Kita vertus, vidine prasme mokykla yra niekaip neišvengiama – juk mes net gimtąją kalbą išmokstame iš mamos ir tėvo, nė vienas jos žodis nėra mūsų pačių sukurtas, mes viską tik išmokstame ir perimame. Ir tik išmokę tais žodžiais dorai naudotis, įgyjame galią išreikšti save. Taip ir su mokyklomis: jeigu nesimokai, išvis neturi kuo mąstyti. Tik mokydamasis žmogus ir atranda, kas geriausiai jam padeda mąstyti, atrasti ir išsakyti ,,savo“ mintis. Tai ir yra tikroji mokykla, giliausia ir geriausia žodžio prasme.

Asmeniškai aš su Vėliumi nespėjau susipažinti, nors esu klausęs jo viešų paskaitų. Ir tik vieną mano rašinį Dalia Rastenienė jam buvo davusi recenzuoti, ir jis recenzavo, dabartine mano nuomone, per gerai. Iš to tik matyti, kad jis buvo labai geranoriškas. Tačiau, neturėjęs tiesioginio kontakto, ar galiu save vadinti jo mokiniu? Kita vertus, ne vieną savo autoritetą esu pažinęs tik iš knygų, tam jos galiausiai ir rašomos…

Dar – Vėliaus ,,folklorinio velnio“ studija. Yra dalykų, dėl kurių ginčyčiausi – pavyzdžiui, manau, kad Velnias buvo gerokai pervertintas Dievo atžvilgiu… Bet tai galima ir paaiškinti. Visų pirma, lietuvių Dievas jau prieš 600 metų krikščionybės tapo ,,nusavintas“, jį atgauti dabar labai sunku; antra, tarybiniais laikas Dievas buvo išvis uždraustas kaip toks, ir jei būtum rašęs apie Dievą, būtum neišvengiamai pasmerkęs save vakuumui, visokeriopam pogrindžiui. Nereikia užmiršti šių aplinkybių, jos buvo mūsų gyvenimo dalis.

Kita vertus, reikia nepamiršti, jog ir pats mąstymas yra gyvas dalykas, ir mąstantis žmogus. Labai tikėtina, kad kai kurios Vėliaus mintys bei nuostatos, jeigu jis turėtų galimybę pats jas iš naujo permąstyti bei įvertinti, jau būtų daugiau ar mažiau pasikeitusios. Be to, mano nuojauta, jeigu dabar turėčiau galimybę su Vėliumi rimtai pasikalbėti, kai kurios nesutinkančios mintys neišvengiamai pasikeistų – arba mano, arba jo. Mąstymas

nėra vien subjektyvus dalykas, grindžiamas vien nuostatomis ir polinkiais, o būdamas mąstantis tyrinėtojas, manau, ir Vėlius ne visų jų aklai laikytųsi. Pervertus jo parengtus šaltinius, manau, būtų galima su Vėliumi labai produktyviai pasikalbėti ir apie Dievo ir Velnio reikšmę lietuvių religijoje. O gal jis ir pats apie tai jau mąstytų kitaip? Tad nepritarimas kokiai 20–30 metų amžiaus jo minčiai anaiptol nereiškia, jog tai yra nepritarimas jo mąstymui. Manau, kad jis tikrai nebuvo koks užsispyręs dogmatikas, žūtbūt įsitvėręs savo paties pasidirbtų stabų, todėl šia prasme visai juo pasitikiu. Svarbiausia, Vėlius mąstė, o jei taip, tai jei tik deramu lygiu mąstytum pats, tikrai, manau, su juo rastum bendrą kalbą.

Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ:
N. Vėlius padėjo sukurti naują etnomuzikologijos kryptį.

Pradėsiu kalbą nuo paprastų dalykų – kokį poveikį man asmeniškai ir folkloriniam judėjimui padarė N. Vėliaus knyga „Senovės baltų pasaulėžiūra“. Tuo metu dar buvome pakankamai žali folkloro ansamblių vadovai, rengdavome daugiausia temines koncertines programas – vestuvių apeigos ir dainos, karinės dainos, rugiapjūtės dainos – ir mėgindavome apipinti jas kažkokiais papročiais ar apeigomis, bet niekas per daug nesigilino į kokius nors giluminius dalykus.

Kai pasirodė ši knyga, ir aš, ir visi to meto mano draugai, dar studentai, puolėme ją skaityti. Norberto Vėliaus knygos buvo ne tik perskaitytos – dėl jų nuolatos buvo ginčijamasi. Atsimenu, atvyko į Vilnių Marija Gimbutienė (berods 1983 ar 1984 m.), ir pasigirdo kalbos, kad ji suabejojo Vėliaus per visą Lietuvą „paguldytu“ pasaulio medžiu... Mes suklusome, nes tuo metu labai tikėjome jo įžvalgomis, be to, ir patys matėme ryškius skirtumus tarp aukštaičių ir žemaičių (skirtingi skaičiai, spalvos ir kita liaudies dainų tekstų simbolika, dainavimo stiliaus skirtumai ir pan.). Tiesa, pastebėjome ir kai kurių šios teorijos nelogiškumų, tačiau dar buvome „per žali“ dėl jų su autoriumi ginčytis... Tuo metu Vėliaus paskleistos idėjos mums buvo labai svarbios, mes tiesiog virėme jo minčių kontekste, jos žadino mūsų mąstymą. Tad Vėliaus knyga mums atvėrė visą paslaptingą dainų pasaulį – jei yra marios, tai neatsitiktinai jų viduryje akmenėlis ir kažkas ant to akmenėlio, ar kodėl gale lauko yra klėtelė, o joje sėdi mergelė ir plaukus šukuoja... Pasirodo, čia esama reliktinių pasaulėkūros vaizdinių. Pradėjome

Ekspedicijoje Dubičiuose. 1971 m. Danieliaus Šemetulskio nuotraukos.

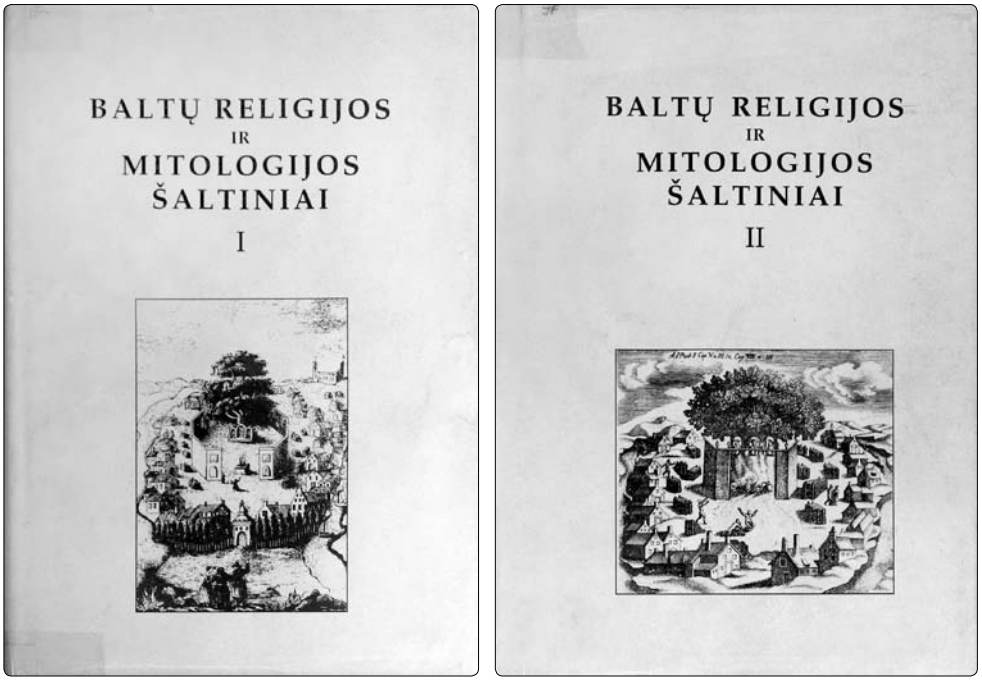
visiškai kitaip žiūrėti į dainas. Atsimenu, su Evaldu Vyčinu labai ilgai diskutavome, kol pasirodė ansamblio VISI programa apie Aušrinę (1989 m.) – tai vėl buvo N. Vėliaus, A. J. Greimo minčių interpretacija (prisimenu ir pokalbį apie Aušrinę, vykusį Ramunės Vėliuvienės dirbtuvėse per Vėliaus gimtadienį) ir mūsų pačių apmąstymai, ką dar galėtume atrasti dainose. Tąkart pirmą kartą pabandėme jungti dainas ir kantičkines giesmes, kas daugeliui atrodė nepriimtina – ko gi senosios pasaulėžiūros propaguotojai įtraukia į savo programą katalikiškas giesmes? Pirmą kartą mėginome atskleisti kelių pasaulėvaizdžių sandūrą, atkreipti dėmesį į senųjų mitinių simbolių perprasminimą giesmėse (Aušrinė – Marija).

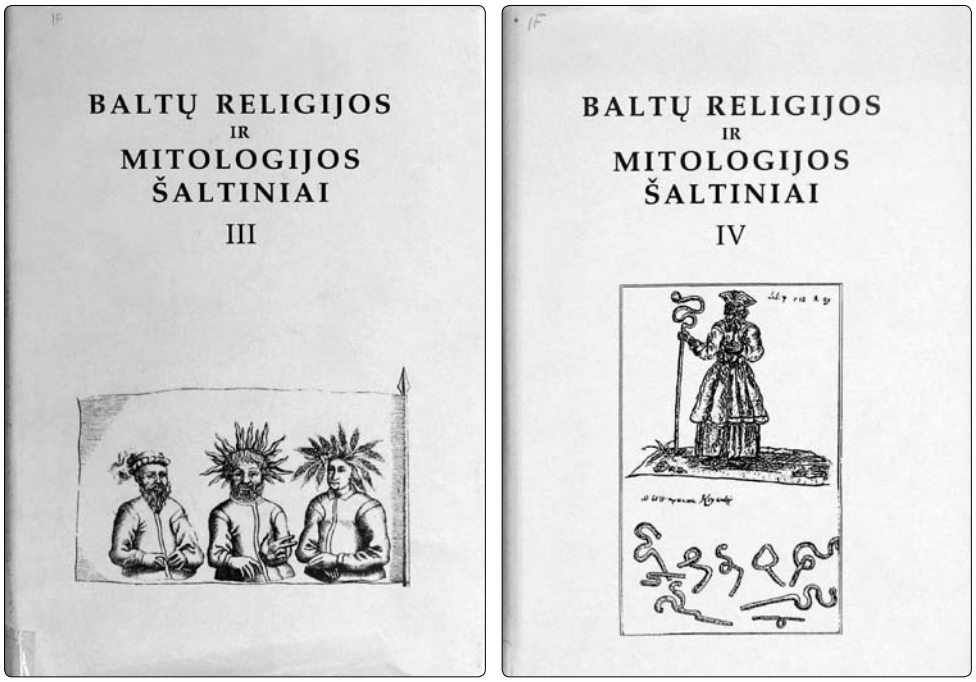
Pabandėme dainų mitinius įvaizdžius atskleisti ir drauge su kolegomis iš Peterburgo. Tuo metu draugavome su Leningrado Nikolajaus Rimskio-Korsakovo konservatorijos folkloro ansambliu, vadovaujamu Anatolijaus Mechnecovo, surengėme keletą bendrų koncertų – ir Leningrado konservatorijoje, ir Vilniuje, VU M. K.Čiurlionio auloje (1984–1985 m.). Tai buvo pirmosios programos, kuriose dainos buvo grupuojamos pagal mitinius įvaizdžius. Teko koncertuoti ir Vilniaus universitete, dalyvaujant Norbertui: jis, žinodamas mūsų programą, klausytojams aiškino dainų mitinius įvaizdžius.

Vėlius buvo kviečiamas į folkloro ansamblių peržiūras, tuo metu jų komisijoje būdavo ir tautosakininkas Stasys Skrodenis, etnomuzikologė Laima Burkšaitienė, etnologė Angelė Vyšniauskaitė ir kiti. Mes, ansamblių vadovai, nekantriai laukdavome jų įvertinimo. Labai gerai prisimenu vieną peržiūrą, kurioje VISI folkloro ansamblis dainavo žemaitišką šienapjūtės dainą ,,Valioj mano dalgelis, valioj, valioj“. Ji galingo skambesio, vyriška, bet intonacijos liūdnos, graudžios. Vėlius visada atkreipdavo dėmesį į dainavimo kokybę, intonacijas, o apie tą dainą jis perskaitė kone visą paskaitą: kodėl daina liūdna – nes šienapjūtė. Ankstyvieji žemdirbiai bet kokią pjūtį tapatinę su mirtimi, po kurios seks atgimimas. Tada aš pirmą kartą išgirdau ir apie mirštančias ir atgimstančias dievybes. Kiekvienas jo pasisakymas buvo mažytė paskaita – taip jis pasidalydavo savo įžvalgomis. Jis mėgo dalytis savo mintimis, mielai skaitydavo paskaitas įvairiausioms auditorijoms, kur tik buvo kviečiamas, man atrodo, kad dabar esame daug labiau užsidarę, o Norbertas tokiu būdu tarsi pasitikrindavo ir savo naujas idėjas.

Stebino Vėliaus nepaprastas darbštumas, reiklumas sau (ir kitiems). Jam užtekdavo 5–6 val. miego, visa likusi paros dalis būdavo darbinga. Tuo galėjome įsitikinti 1988 m. tuometinės Konservatorijos folkloro ekspedicijoje Kėdainių r. Mudu su Vyčinu, važiuodami dviračiais Šlapaberžės link, ant vieškelio netikėtai susitikome Vėlių – pasirodo, Šlapaberžėje tuo pat metu vyko Literatūros ir kalbos instituto tautosakininkų ekspedicija. Pasigyrėme, kad užrašėme labai keistą dainą apie oželį, kurią dainininkė ne tik dainavo, bet dar ir visaip šnarpštė, ,,kriuksėjo“, be to – beldė alkūnėmis į duris. Be galo susidomėjęs, Norbertas pažadėjo kitą rytą atvykti pas mus (Konservatorijos ekspedicijos dalyviai buvo apsistoję Dotnuvoje) ir paklausyti to įrašo. Jis pasirodė iš pat ryto, šiek tiek po 8 val. – atkeliavęs keletą kilometrų pėsčiomis, žvalus ir nusiteikęs darbui. Iškart paprašė paklausyti tos dainos. Po to išgirdome ilgus ir

vertingus komentarus apie simbolinę ožio prasmę vestuvių apeigose, jo reikšmę kituose senuosiuose ritualuose ir pan. Po šios nedidelės paskaitos Vėlius žvaliai nužingsniavo savais keliais, palikdamas mus dar ilgai kalbėtis apie tai, ką išgirdome...

Vėlius man ir daugeliui etnomuzikologų padėjo sukurti naują etnomuzikologijos kryptį, kuri iki šiol nėra įvardyta. Tarkim, Romualdas Apanavičius yra surūšiavęs etnomuzikologiją į dvi kryptis – etnologinę, kuri nagrinėja liaudies instrumentus, dainininkus, muzikantus, jų konteksto dalykus, ir muzikologinę, kuriai rūpi tik muzikinės struktūros, formos ir t.t. Ta kryptis, kurią paskatino Vėliaus darbai, lieka neįvardyta, gal tai semantinė, gal hermeneutinė etnomuzikologija. Aš pati nuolat grįžtu prie to giluminio, mitinio santykio su dainomis ir jų kontekstu, pavyzdžiui, man įdomu, kodėl mūsų tautosakoje tokie svarbūs linai, rūpi sutartinių giedotojų statusas, visai netikėtai gimė „Liaudies kultūroje“ (2012, Nr. 2) paskelbtas straipsnis apie botagą, jo simboliką ir panaudojimo kontekstus, ir pan. Be daugelio šių dalykų, manau, mūsų dainos ir instrumentinė muzika nebūtų iki galo atskleista. Atlikęs išsamius lyginamuosius tyrimus, etnoinstrumentologas Evaldas Vyčinas išryškino lietuvių tautosakoje slypinčius senosios pasaulėžiūros reliktus (straipsniai „Skambančių kaulų“ motyvo apraiškos lietuvių tautosakoje“ ir „Būgnas Lietuvoje“ („Lietuvos muzikologija“, 5, 2004 ir 2, 2001)). Be abejonės, greta Vėliaus yra daugybė kitų tautosakos ir mitologijos žinovų, kuriais ne kartą remtasi. Vis dėlto Vėliaus „Senovės baltų pasaulėžiūra“ ir „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis“, ko gero, laikytinos knygomis, davusiomis pirminį postūmį panašių etnomuzikologinių tyrimų link.

Dar vienas svarbus dalykas – kai 1989 m. Konservatorijoje (dabar Lietuvos muzikos ir teatro akademija – D.R.-V.) kūrėsi Etnomuzikologijos katedra, mes, jausdami mitologinio, etnologinio, kalbinio (dialektologinio) konteksto poreikį, išsikovojome, kad Vėlius ateitų dėstyti į Konservatoriją – iki tol jis niekur nebuvo dėstęs, tad pirmoji mūsų etnomuzikologų karta buvo išklausiusi Vėliaus paskaitų. Gaila Kirdienė, kurios darbuose gvildenama mitinė muzikanto ir smuiko samprata, ir Rūta Žarskienė, kuri skudučiavimo papročiuose įžvelgė įvairių toteminių dalykų, – buvo ta pirmoji, laimingoji karta, kuriai dar teko mokytis iš Vėliaus. Kita vertus, etnomuzikologinių tyrimų derinimas su mitinėmis interpretacijomis – slidus kelias, galima gerokai nuklysti į lankas.

Dabar Vėlių atsimename kaip mitologą, bet jis išaugo tautosakos dirvoje. Išleista daugybė jo sudarytų tautosakos rinkinių, dainininkų monografijų: Petro Zalansko „Čiulba ulba sakalas“, Rožės Sabaliauskienės „Atbėga elnias devyniaragis“, pasakų, sakmių rinktinių ir t.t. Būtina paminėti jo sudarytą vestuvinių dainų tomą (*Lietuvių liaudies dainynas,* t. XI, *Vestuvinės dainos*, kn. 5: Sugrįžimo iš jungtuvių – jaunosios apdovanojimo dainos, LLTI, 1996), kurį Vėlius rengė jau būdamas pripažintas mitologas. Šis dainynas buvo parengtas visiškai kitu principu, parašytas visiškai kitoks jo įvadas, su mitinėmis dainų, susijusių su Aušrinės mitu, interpretacijomis. Žinome, kad dėl tokio naujo požiūrio į tautosaką kilo labai daug ginčų.

Folkloras buvo pagrindinė visų Vėliaus mitologijos tyrimų atrama. To aš pasigesdavau kito mūsų mitologijos ir religijos tyrimų meistro Gintaro Beresnevičiaus darbuose – mintys nepaprastai naujos, interpretacijos pritrenkiančios, bet skaitai ir matai, kad, jeigu jis žinotų kokią dainą ar raudą, galėtų papildyti, pratęsti savo interpretaciją. Beresnevičiui dažnai trūko tautosakos išmanymo, o Vėlius šiuo požiūriu buvo asas.

Vytautas ALIŠAUSKAS: *N. Vėlius pradeda visiškai naują archajinio baltiško pasaulėvaizdžio tyrimų etapą.*

Ar lietuvių religijos ir mitologijos tyrinėjimų kraštovaizdį pakeičia N. Vėliaus pasirodymas? Sakyčiau daug radikaliau – jis ne pakeičia, o tiesiog pradeda visiškai naują etapą. Man mitologijos, religijos sąvokos šiame kontekste atrodo ne visiškai adekvačios, tad kalbėčiau apie archajinį baltišką pasaulėvaizdį. Iki Vėliaus nebuvo jokių tikrų archajinio baltiško pasaulėvaizdžio tyrinėjimų, pagrįstų tokia gausia, pirmiausia, tautosakos medžiaga. Vėlius iki šiol, mano įsitikinimu, yra nepralenktas kaip individas, kuris sugebėjo visomis temomis ir visais klausimais sutelkti tiek informacijos, įsigilinti į tiek folkloro medžiagos, pamėginti ją susisteminti. Po šiai dienai turime puikių teminių, regioninių specialistų, bet Vėliaus gebėjimas aprėpti tokį neįtikėtiną kiekį medžiagos – tai ne tik darbštumo ar atsidavimo empirinei medžiagai požymis, bet ir gebėjimas suvokti, kad atėjo laikas operuoti jau antras šimtmetis kaupiamų šaltinių visuma.

Tarkim, Jonas Balys taip pat buvo nuostabus medžiagos žinovas, pats jos nepaprastai daug surinkęs, teoriniu pagrindu gal net lenkęs Vėlių, bet ir Balys žinojo tik dalį Vėliaus aprėptos medžiagos.

Vėliaus darbai ir iškėlė naujų klausimų: ar iš tikrųjų visa ta medžiaga gali būti traktuojama kaip lygiavertė, ar neturėtume jos perleisti per tam tikrą filtrą ir atsakyti, kiek folkloras išsaugo tikrai archajinio pasaulėvaizdžio.

Kitas klausimas – gal Vėlius ir dabartiniai tyrimai pernelyg sureikšmina vadinamąjį archajinį klodą, tarsi tai, kas buvo po XIV–XV a., nebūtų vertinga arba prasminga. Kai pernelyg akcentuojama vadinamoji senoji baltų religija, tai atrodo, kad prasidėjus tos religijos destrukcijai, ar, kaip kalbėjo Gintaras Beresnevičius, degradacijai, iš baltiškojo paveldo neliko nieko.Tačiau senoji religija – tik dalis to, ką vadintume pasaulėvaizdžiu, nes pasaulėvaizdžio tęstinumas yra daug platesnis dalykas, daug gyvybingesnis negu konkretūs ritualai arba religiniai įsitikinimai. Sakyčiau, būtent pasaulėvaizdis yra ta erdvė, kurioje veikia žmogus, ir jis įprasmina tą pasaulėvaizdį įvairiais ritualais, veiksmais, mitais. Ir tai, kad senasis ikikrikščioniškasis religinis sluoksnis nuėjo į praeitį, nereiškia, kad į praeitį nuėjo pasaulėvaizdis, tiesiog jis tapo atviras krikščioniškam įprasminimui, permąstymui, ir tai nėra sinkretizmas, kažkoks jovalas suplaktas iš pagonybės, krikščionybės ir neaišku ko... Tas fundamentalus pasaulio matymas yra erdvė, kurią mes vis iš naujo įprasminame net ir šiandien.

Vėlius pasaulėvaizdžio sampratai suteikė tam tikras atramas, kalbėdamas apie mitologinių elementų išsidriekimą nuo rytų į vakarus. Galima šią viziją ir kritikuoti, bet jisai suvokė, kad tai – ne vien ritualai ar kokių dievybių garbinimas, tai – kiek fundamentalesni dalykai.

Vieni jo veikalai – tai iš esmės bandymas sintetinti, sutvarkyti šaltinius. Po šiai dienai jo knygos yra be galo vertingos, nes jau nebereikia grįžti į archyvą ir kiekvieną šaltinį imti savo rankomis. Štai neseniai, šiek tiek turėdamas naujos archyvinės medžiagos, rašiau straipsnį apie deives. Vieninteliai du žmonės, kurie apie tai iki šiol kažką reikšmingo yra pasakę – tai Balys ir Vėlius (Vėlius su Baliu tai sutiko, tai nesutiko...) Kitų tyrinėtojų net nepastebėta, jog egzistuoja toks savarankiškas reiškinys – deivės kaip tam tikra konkreti mitologinių būtybių kategorija, o ne deivės kaip apskritai moteriškos mitinės būtybės.

Vėlius davė labai daug orientyrų, o dėl jo koncepcinių tekstų – jei kalbėsime atvirai, ką apie savo didžiuosius jau galime sau leisti, – jis stokojo rimtos religijotyrinės bazės. Tai labai lengva suprasti ir pateisinti, nes tais laikais net kalbėti apie tuos dalykus buvo keblu, o prieiti prie kokios literatūros, ją skaityti, net ir kokią senesnę, apskritai buvo sudėtinga.

Be to, jis buvo tikras lituanistas, gal net lituanocentristas, ne baltocentristas. Kaip aš suprantu, jam centras buvo istorinė Lietuva – *Lituania Propria,* ir galbūt tai teisinga. Tiesiog jo kaip mokslininko akiratis buvo taip sukonstruotas, todėl jis mažiau domėjosi teorine

medžiaga, teorinėmis galimybėmis. Jo tyrimams trūksta ir religijos sociologijos, bet tokie dalykai buvo labai sunkiai prieinami sovietų laikais. Religijos sociologija buvo suvokiama labai primityviai, marksistine ją vadinti būtų net per didelis komplimentas, tai buvo tik vulgariojo XIX amžiaus materializmo ataugos. Bet koks platesnis požiūris į religiją buvo suprantamas kaip religijos apologetika, net jei tebūtų kalbama apie kokią senovinę išnykusią religiją. Kitas dalykas, Vėlius pats matė kaimo tikrovę, daug metų organizavo ekspedicijas ir jose dalyvavo. Šia prasme, matyt, tik Beresnevičius pralaužė grynai etnografinį požiūrį į mitologiją, į pasaulėvaizdį, ir pabandė užgriebti kai kuriuos istorinės analizės momentus, ko po šiai dienai labai trūksta. Mes atkuriame tam tikrus archetipinius vaizdinius, bet neatkuriame apibrėžtų istorinių realios epochos, neblogai fiksuojamos daugelyje šaltinių, pjūvių.

Kitas dalykas – Vėliaus baltų religijos ir mitologijos šaltinių iniciatyva. Tai gal nebuvo proveržio darbas, veikiau bandymas sutelkti tai, kas buvo po ranka, apibendrinantis darbas. Galima rasti daugybę jo trūkumų, ir pati koncepcija buvo skaitytojų kritiškai vertinama (nuosekliai jis iš tiesų dirbo tik prie vieno tomo, kiti tomai išleisti po jo mirties), bet įvyko tai, kas įvyko, ir staiga paaiškėjo, kad išėjus tam keturtomiui, jis tapo atraminiu, ir, nepaisant visų trūkumų, suteikė milžinišką postūmį tirti toliau. Jaunoji karta toli gražu ne visada turi šaltinių paieškos, darbo su šaltiniais įgūdžių (nors internetiniai ištekliai suteikia daug naujų galimybių), o šiuo keturtomiu labai patogu naudotis – viskas sudėta iš eilės, atsiverti rodyklę ir žiūri...

Svarbu, kad „Šaltiniai“ atsirado ant nepriklausomybės slenksčio, kai moksliniai tyrimai tapo visiškai laisvi. Tas darbas, net nepaisant visų esamų ir faktinių, ir koncepcinių netobulumų, jau davė milžiniškus rezultatus, nereikia bijoti to pasakyti. Nebūtinai darbas turi būti visiškai tobulas, kad duotų rezultatų. Taip pat reikia pripažinti, kad Vėlius sugebėjo sutelkti didžiulį bendradarbių būrį iš labai skurdžių išteklių – stokojame senųjų kalbų žinovų, turime būrelį, bet visi užsiėmę, visi pavargę... „Šaltiniai“ radosi iš asmeninio įsitikinimo, asmeninės pastangos ir gebėjimo kitus žmones įtikinti, kad tai svarbu. Kai matome tuos keturis šaltinių tomus, turime pripažinti, jog atliktas didžiulis darbas, juolab kad Vėlius ir neturėjo galimybės išties sisteminiam jų rinkimui. Vėlius kaip koks Kazimieras Būga – tiesiog atsisėdo ir padarė. Be abejonės, tai instituto darbas, bet didingi dalykai dažniausiai kyla iš didingų sielų, o kolektyvinis darbas jas tik paremia. Šia prasme Vėlius ir buvo tokia figūra, todėl mes jį dabar ir prisimename, ne tiek daug turime asmenybių, kurias minėtume kaip aktualius tyrinėtojus.

Vis pamąstau ir apie ryšį tarp Vėliaus ir Algirdo Juliaus Greimo. Greimas, be abejonės, mokėjo meistriškai kurti tokį savitą, kartais ir fiktyvų kaimo pasaulėvaizdį, atkurti keistus ritualus ir būtybes: daugeliui skaičiusiųjų Greimas gal padarė didesnį įspūdį nei Vėlius. Bet jeigu kas rimtai atsisėstų ir patikrintų Greimo šaltinius ir kai kurias jo metodines prielaidas, tai rastų daug abejotinų dalykų. Žinoma, Greimo žavesys dėl to nedingtų. O Vėlius davė visai kitokį impulsą. Jo gebėjimas iškelti į viešumą šaltinių bazę yra neprilygstamas, taip pat įgūdžiai

formuoti koherentišką vaizdą – gal mažiau fantazijos, mažiau tapybinių mostų, ar, atvirkščiai, gražių miniatiūrų, kurios veikiau yra vaizduotės, ne mokslo padaras. Esu tikras, kad būtent Vėlius buvo tas žmogus, kuris ir Beresnevičiui, ir dabartiniams vidurinės kartos tyrinėtojams davė tikrumą, kad apskritai įmanoma baltų pasaulėvaizdį tyrinėti. Daugelis suprato, kad liaudies dainos, pasakos yra šis tas daugiau negu tiktai poezija. Kaip pats prisimenu, buvo puikių dėstytojų ir puikių žmonių, pavyzdžiui, Donatas Sauka, kurie pirmiausia žiūrėjo į šiuos tekstus iš literatūrinės pusės. Tai teisėtas požiūris, labai vertingas, be jo mes taip pat daug ko stokotume, bet tai buvo pirmiausia estetinis žvilgsnis. O Vėlius sugebėjo parodyti ir kitą turinį. Be šito jo žvilgsnio būtų buvę sunku įsivaizduoti, kaip naudotis folkloru, ką su juo daryti, vargu, ar daug kas dainose ryžtusi įžvelgti kažką daugiau nei lyrinius bernelių ir mergelių santykius – čia jau kalbu ironiškai.

Vėliaus darbai vienalaikiai su Tartu – Maskvos semiotikos mokykla....

Žinoma, ji turėjo didelę įtaką, bet drįstu sakyti, kad galbūt būtent todėl, kad nebuvo didelis teoretikas, Vėlius dalies jos keliamų pagundų išvengė. Ta semiotikos mokykla savo indoeuropeizmu buvo labai hipnotizuojanti, atrodė, kad viską gali išaiškinti, kildindamas iš kokios vienos šaknies, kad viskas su viskuo susiję. Tai teisėtas, gražus ir, aišku, labai įkvepiantis požiūris. Gerbiu žmones, kurie tęsia šią tradiciją, bet pats asmeniškai į tai žiūriu labai atsargiai. Visa tai turi vertę. Bet ar įmanoma vien iš etimologijos, iš labai skirtingų laikų ir epochų medžiagos iškasti kažką vientisa? Jeigu ir taip – vis vien turi būti žiūrima labai kritiškai, labai atsargiai, tos sąsajos neturi būti visiškai bravūriškos.

Sakyčiau, kad ėjimas į gelmę mums labiau reikalingas tam, kad paaiškintume mūsų apčiuopiamą laikotarpį, nei tam, kad neva bandytume surasti kažkokias to mūsų apčiuopiamo laikotarpio progelmes, kuriose ir glūdi tikrasis mitas. Man atrodo, kad daug svarbiau tirti mitinio pasaulio reliktų ryšius su žmogaus tikrove, negu imtis spekuliatyvios rekonstrukcijos.

Vėlius suteikė tokiems tyrimams medžiagos, parodė, jog tai egzistuoja, bet jį traukė ir noras surasti kažką tokio, kas buvo labai seniai, kai dar mūsų pačių nebuvo...

Dėl D. Saukos pastebėjimo, jog Vėliaus hipotezėms pristigo elegantiškos argumentacijos, galėčiau pasakyti, jog aš gal kaip tik džiaugiuosi, kad Vėliui elegantiškos argumentacijos pristigo, nes jeigu jis būtų jos nepristigęs, būtų, juokais sakau, primelavęs daug daugiau. Manau, Vėlius pats suprato, kad jo didžiosios konstrukcijos yra hipotetinės, aš jo knygų neskaitau kaip šventraščių, man atrodo, kad ten yra labai daug aiškaus klaidžiojimo ir netikrumo, bet nėra bandymo primesti savo idėjų kitiems. Man atrodo, kad jis rašė tas knygas labiau sau nei kitiems. Kita vertus, atsiskirdamas nuo literatūrinės lietuvių foklorinės mokyklos, Vėlius tikrai praturtino ir ją.

Noriu pabrėžti, kad Vėlius turėjo pakankamai aiškų hipotetiškumo pojūtį. Ką apskritai tokiame moksle galime pasakyti aiškaus? Tai trupinių ir skeveldrų rinkimas, jei dvi skeveldros suglunda, tai būna labai gražu, o jei dar pavyksta ir daugiau...

Manau, kad elegantiška argumentacija labiau būdinga Tartu arba Toporovo mokyklai, kartais ji tokia elegantiška, jog tampa apgaulinga, pristinga drąsos žvelgti į ją kritiškai, norisi ją nusirašinėti. Šia prasme Vėlius buvo daug paprastesnis ir ėjo daug aiškesniu keliu.

Lietuvių religijos, mitologijos tyrimuose esama tylaus susitarimo vieniems kitų nekritikuoti. Vis dėlto klausčiau apie „Chtoniškąjį lietuvių mitologijos pasaulį“ – ar išties lietuvių foklorinis velnias turėjo tiek daug funkcijų?

Dabar apie folklorinį velnią turbūt niekas taip nebemano. Grįžtant prie esminių klausimų – kritikos problema labai sunki, ypač kai tyrinėtojų tiek mažai, ištekliai tokie kuklūs, o kritikos tradicija tokia skurdi, kai kiekviena kritika suprantama kaip susidorojimas – tai labai didelė mūsų diskurso problema, ne visada sugebame kalbėti dialogiškai kritiškai. Reikia labai aiškiai atskirti mokslinę kritiką ir šarlatanizmo demaskavimą. Viena yra kalbėti apie J. Statkutę Rosales, kita, pavyzdžiui, apie D. Razauską. Jei susiduria skirtingi moksliniai žvilgsniai, tokia kritika yra labai produktyvi, naudinga ir kritikuojamajam, ir pačiam kritikui. Kitas dalykas – kai turi būti aiškiai įvardytas šarlatanizmas, dalykai, kurie tikrai netelpa į jokį mokslą, bet Lietuvoje šiandien kažkodėl manoma, kad kritika yra vienoda, matosi žmonių, kurie kritikuoja kitą ne siekdami toliau pastūmėti tyrimą, bet pirmiausia įtvirtinti save.

Ir kritika, ir ypač pervertinimas, permąstymas yra ypač svarbūs. O prisimenant Vėliaus teiginius apie velnią, šiandien, aišku, labai daug kas atrodo kitaip, bet Vėlius aiškiai iškėlė mitologinę velnio figūrą. Ji tarsi ir savaime šmėžavo, juk Lietuvos krikštytojai ne iš lubų paišė, jie susidūrė su realia tikrove ir žinojo, ką pasirenka įvardyti būtybei, kuri geriausiai atitinka tam tikrą krikščioniško mąstymo įvaizdį. Tai nereiškia, kad, kaip kai kas naiviai įsivaizduoja, Lietuvos krikščionintojai tiesiog demonizavo kažkokį simpatišką padarėlį ir nežinia kodėl pavertė jį galingu požemio valdovu. Tikrai ne, niekas jų nebūtų supratęs, kažkodėl ne bilduku jie pavadino piktąjį, nors turime visokios smulkiosios faunos. Įdomu, kad šioje knygoje Vėlius bandė iš senųjų raštų surinkti ir krikščionišką leksiką, pavyzdžius, kaip ji buvo

Dubičiai, 1971 m. Danieliaus Šemetulskio nuotrauka.

vartojama. Tik galbūt kiek dirbtinai jis sukonstravo ikikrikščioniškąjį dualizmą – Dievas/Velnias. Aišku, ir Dievo įvaizdis dar turi būti rimtai permąstytas, pasitelkus daug daugiau empirinės medžiagos.

Yra likę pora N. Vėliaus užduotų darbų: šventės semantikos tyrimai, Aušrinės mitikos rekonstrukcija. Buvo sumanytos tokios studijos, bet spėta paskelbti tik straipsnių.

Tai du skirtingi pjūviai. Vienas – tai bandymas surasti neva tikrą senąją religiją, o šventės semantika, pamenu Vėliaus straipsnį apie Naujųjų metų simboliką, susijusi su archajinio pasaulėvaizdžio suvokimu, tai, man atrodo, daug toliau vedantis uždavinys. Ten, man atrodo, juntama ir M. Eliadės įtaka, bandoma išplėsti akiratį. Tai neužbaigti dalykai. Viena iš visų mūsų tyrimų bėdų – tai, kad mes įsivaizduojame, jog senoji baltų religija turi būti koherentiška, kad tai vientisi mitai, kad jei viename kaime manoma vienaip, taip pat buvo manoma ir kitame kaime... Apeliuodamas į tą daugiakaimiškumą, aš sąmoningai vartoju žodį pagonybė... Sąvoka ,,baltų religija“ patogi kaip klasifikatorius, bet tai yra fikcija. Pagoniškame lygyje ji nėra kaip krikščionybė, islamas ar judaizmas – ji ir neturi būti suvokiama pagal krikščionišką modelį, o tie žmonės, kurie laiko save labai artimais tam mąstymui ir religijai, kartais ją įsivaizduoja kaip tik pagal krikščionišką modelį. Naivu įsivaizduoti, kad prosenovėje buvo vienas mitologinis darinys kaip Vedos – net ir Vedos yra iš skirtingų epochų, yra ten ir eklektikos, neturime vientisos sistemos. Ir nebūtina surasti visišką koherenciją...

Siūlytumėte daugiau dėmesio skirti lokaliesiems tikėjimams?

Gali būti ir labai bendri dalykai, rekonstruojami, tarkim, kaip proindoeuropietiški, bet jeigu duomenys apie tą pačią dievybę vienur užrašomi vienokie, kitur – kitokie, tai ji ir galėjo būti suvokiama skirtingai, nors kai kurie jos požymiai gal paplitę visoje Lietuvoje. Kita vertus, ir folklorinė medžiaga neatsiranda visur vienu metu. Neturime įtikinančio tyrimo, kuris parodytų, kaip nuo mito pereinama prie folkloro. Vėl grįžtu prie religijos sociologijos, istorinės sociologijos. Šias sąvokas vartoju atsargiai, nesame mes jų specialistai, bet kalbėkime apie tai, kad yra realus kaimo gyvenimas su savais konkrečiais procesais. Didžiulis sunkus tyrimas – kaip Valakų reforma keičia ir pasaulėvaizdį, ir pagoniškosios religijos likučius, kaip juos keičia net vytautinis įbaudžiavinimas, kas įvyksta, kai keičiasi ežerų, miškų nuosavybės formos, kaip drauge keičiasi jų mitologinis įprasminimas. Pasikartosiu – mitologija, kad ir kaip ją pavadintume, pirmiausia įprasmina mūsų realųjį pasaulį, ir tas įprasminimas kinta kartu su pasaulio kaita, jei atsiranda naujas reiškinys, naujos gyvenimo formos, kinta ir idėjos. Reikia tirti, kaip vyksta reali kristianizacija, ką ji atneša, kaip tas pasaulis palaipsniui kinta... Nereikia įsivaizduoti, kad krikščionybė yra kažkoks pagonybės substitutas, pakaitalas – ne, krikščionybė siūlo naujas įprasminimo formas tiems gyvenimo reiškiniams, kurie buvo, ar tiems naujiems reiškiniams, kurie atsiranda. Vėlius, kalbėdamas apie Dievą ir Velnią, užčiuopė kai ką ir iš to.

Parengė Saulė MATULEVIČIENĖ

MEMORY

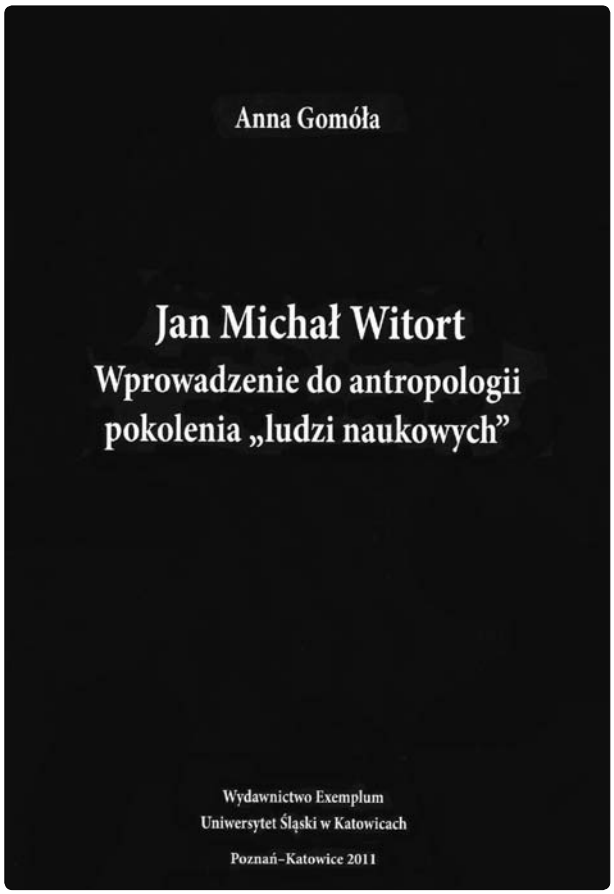
The Legacy of Norbertas Vėlius

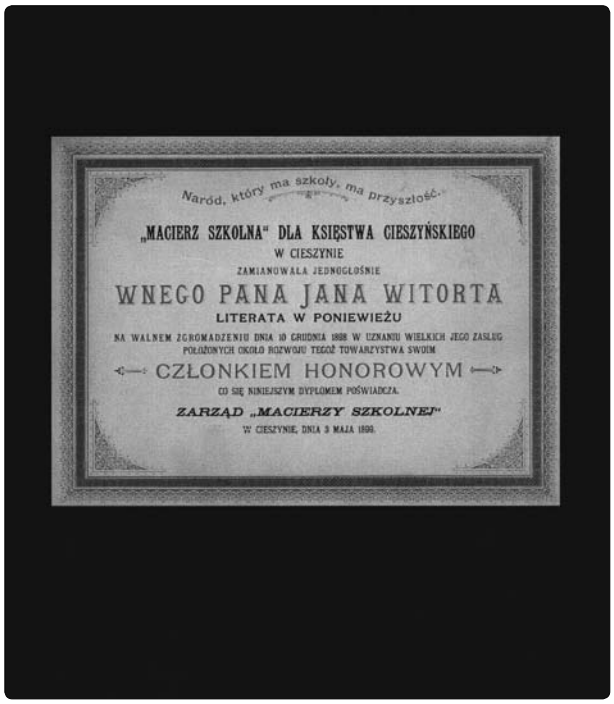
The 75th anniversary of Professor Norbertas Vėlius (1938-1996), scholar of ancient Lithuanian worldview and mythology, is commemorated by a publication dedicated to the ideas from his books: the monographs *Mitinės lietuvių sakmių būtybės* (*Mythical Beings from Lithuanian Legends*, 1977), *Senovės baltų pasaulėžiūra* (*The World Outlook of the Ancient Balts*, 1983), *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis* (*World of Chthonic Mythology*, 1987), *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* 1–4 t. (*Sources of Baltic Religion and Mythology*, 1995–2005), and the reader *Lietuvių mitologija* 1–3 t. (*Lithuanian Mythology*, 1995–2004). Also sharing their ideas are modern scholars, such as the researchers of ancient Baltic religion and mythology Nijolė Laurinkienė and Dainius Razauskas, ethnomusicologist Daiva Račiūnaitė-Vyčinienė, cultural historian Vytautas Ališauskas. They claim that N. Vėlius, in the second half of the 20th century, essentially began a new stage in the research of Lithuanian mythology; his work is characterized by special attention to folkloric sources which before no one had reviewed, organized, or analysed as carefully. The majority of scientific hypotheses formulated by the scholar are plausible, some of them promote scientific discussion. N. Vėlius' merit has recently been named his life's work–a four volume collection of Baltic religious and mythological sources, which has become a reference book for other generations of scholars. Another notable initiative–preparation of a 19th–early 20th century Lithuanian mythology and religion studies reader. The ideas of N. Vėlius influenced also Lithuanian ethnomusicological research, because of it a new school of ethnomusicology formed, with a lot of attention being paid to the semantic issues of traditional music. In the conversations, his other works are remembered as well, the professor's impressive social activities–leadership of folklore expeditions, public lectures, supporting of novice researchers in this field, folklore ensemble creators, and others.

Discussion of the ideas of Norbertas Vėlius encourages debate on more general questions–guidelines, themes, and techniques of further research today of the old Lithuanian (Baltic) religion and mythology or ancient worldview.

Kaip tapti lenkų etnografu Lietuvoje?

GOMÓŁA, Anna. *Jan Michał Witort: Wprowadzenie do antropologii pokolenia „ludzi naukowych“.* Poznań-Katowice, 2011, 336 p., ISBN 978-83-62690-02-2.

Vienas pirmųjų Lietuvos etnologų Jonas Vitartas (Jonas Vytartas, Jan Michał Witort) nėra užmirštas. Jo biografiją ir veiklą trumpai primena lietuviškos enciklopedijos, išsamų straipsnį šiam mokslininkui skyrė Vacys Milius, kuris valstiečių paprotinės teisės tyrinėjimų srityje panaudotos medžiagos gausumu, požiūrio platumu bei metodikos nuoseklumu J. Vitartą laikė nepralenktu mokslininku. Akademikas Vytautas Merkys išanalizavo jo veiklą nelegaliame Vilniaus jaunimo būrelyje XIX a. aštuntajame dešimtmetyje.[1] Skaičiusiam šias publikacijas labai smalsu paimti į rankas Silezijos universiteto Katovicuose (Lenkija) Kultūros mokslų instituto darbuotojos dr. Anos Gomulos (Anna Gomóła) istorinės antropologijos tyrimą „Jonas Mykolas Vitartas: įvadas į „mokslo žmonių“ kartos antropologiją“, žadantį į J. Vitartą pažvelgti nauju, netikėtu rakursu, tikintis naujų žinių apie šį mokslininką, plataus požiūrio į jo veiklą Lenkijos ir Lietuvos kontekste.

Logiška recenziją pradėti nuo J. Vitarto biografijos, nes ši asmenybė yra viso tyrimo šerdis. Studijos autorė nurodė pagrindinius J. Vitarto gyvenimo ir veiklos etapus. Gimė 1853 m. Pauslajo dvare, Aukštadvario parapijoje, dabartinėje Truskavos seniūnijoje, Kėdainių rajono savivaldybėje. Tėvai buvo bežemiai bajorai. Būdamas trejų metų, J. Vitartas neteko motinos, o septynerių – ir tėvo, todėl buvo išaugintas ir išauklėtas globėjų, kilusių iš tos pačios smulkiųjų bajorų terpės. 1866 m. jis įstojo į Polocko gimnaziją, kurios nebaigęs 1871 m. persikėlė į Vilnių, kur mokėsi savarankiškai, o kitais metais eksternu išlaikęs Vilniaus realinės mokyklos egzaminus gavo jos baigimo diplomą. Gyvendamas Vilniuje pradėjo dalyvauti nelegalioje veikloje. 1872 m. ėmė studijuoti Rygos politechnikos mokykloje, turėjusioje aukštosios mokyklos statusą. Jos nebaigęs, 1874 m. buvo priimtas į Peterburgo technologijos instituto trečiąjį kursą, bet 1875 m. vasarą Vilniuje suimtas ir už nelegalią veiklą ištremtas į Archangelsko guberniją. 1879 m. paleistas iš tremties apsigyveno Varšuvoje, bet po kelių mėnesių vėl buvo suimtas su įkalčiais – revolveriu bei šifruotais laiškais. Apie metus iškalėjo Varšuvos tvirtovėje ir 1880 m. buvo

ištremtas į Tomsko guberniją. 1883 m. vasarą sunkiai susirgo, buvo iš dalies paralyžuotas, drebėjo rankos, susilpnėjo regėjimas. Sveikatos sutrikimai persekiojo iki mirties, vėliau, norėdamas dirbti mokslinį darbą, buvo priverstas samdytis sekretorę. 1884 m. buvo perkeltas į pietų Sibirą. 1887 m. iš tremties buvo paleistas, vėliau gyveno Panevėžyje ir jo apylinkėse. Nuo pirmųjų laisvės metų priklausė Cešino švietimo draugijai Silezijoje, kuri organizavo ir išlaikė „Motinos mokyklą“. Šiai draugijai J. Vitartas aktyvai rinko aukas, buvo jos atstovu Lietuvoje, už nuopelnus išrinktas draugijos garbės nariu. Kurį laiką privačiai mokytojavo, bet įskustas šią veiklą nutraukė ir atsidėjo tik moksliniam darbui. Mirė 1903 m. Po pirmojo stipraus ligos priepuolio, tremties bičiulių paskatintas, ėmė rengtis kitokiam gyvenimo keliui. Pirmoji jo publikacija pasirodė 1889 m., nuo 1893 m. nuolat skelbė etnologinius tyrinėjimus, išleido tris monografijas. Be jų, studijos autorė priskaičiavo dar 56 įvairaus pobūdžio J. Vitarto publikacijas (keturias po mirties). Kai kurios jo publikacijos labai ilgos, spausdintos dešimtyje ir daugiau laikraščių numerių. Rašė ne tik etnologijos klausimais, lenkiškoje spaudoje pristatė to meto kraštо ir Lietuvos aktualijas, polemizavo su įvairių leidinių autoriais.

Monografija sudaryta iš įvado, pirmosios dalies „Autobiografijos antropologija“ (72 p.), antrosios dalies „Antropologijos misija“ (85 p.), trečiosios dalies „Antropologijos mokslo šalyje“ (41 p.), pabaigos, priedų, santraukų anglų bei rusų kalbomis, bibliografijos bei pavardžių rodyklės.

Įvade A. Gomula suformavo pagrindinę tyrimo problemą: kokius reikalavimus turėjo atitikti XIX a. antrosios pusės tyrinėtojas ir kokias kvalifikacijas jis privalėjo turėti, kad būtų laikomas mokslininku. Iš tokios pozicijos pažvelgus į J. Vitarto biografiją ir veiklą, jos tampa svarbios ne tik kaip konkretaus asmens likimas, bet ir kaip reikšminga informacija bandant suvokti tuometinio mokslininko karjerą ir statusą. Autorė siekė palyginti J. Vitarto ir kitų humanitarinės krypties mokslininkų likimus, užčiuopti jų dėsningumus ir savitumus, drąsiai ėmėsi ir tikėjosi sukonstruoti teorinį XIX a. antrosios pusės lenkų mokslininko modelį ir įvaizdį. Šiame kontekste J. Vitartu kaip asmeniu ir asmenybe norima reprezentuoti daugelį XIX a. antrojoje pusėje periferijoje dirbusių mokslininkų ir siekiama, kad jis taptų plačių apibendrinimų pagrindu.

J. Vitarto likimo studijoms naudojami šaltiniai yra gana siauri. Pirmiausia tai yra jo 1898 m. parašyta 40 puslapių apimties „Autobiografija“, kurios rankraštis saugomas Lenkijos tautotyros draugijos archyve Vroclave, o ji publikuota 1997 m. žurnale „Lud“.[2] Dvigubai didesnis yra keletą metų anksčiau parašytas dienoraštis „Nuo Baltosios jūros krantų“, kuriame esti autobiografinių žinių, bei keturiasdešimt du laiškai, 1896–1899 m. rašyti Antonui Kalinai[1] (Antoni Kalina). Visi šie šaltiniai buvo sukurti paties tyrimų objekto, todėl yra subjektyvūs. Bene plačiausiai naudojama „Autobiografija“ buvo parašyta Tautotyros draugijos prašymu tuo metu, kai autorius buvo įsitikinęs, kad netrukus mirs, todėl manė, jog būtent šis dokumentas ateities kartoms išsaugos jo portretą. Taigi monografijoje J. Vitartas turėjo galimybę pats formuoti nuomonę apie save, o monografijos autorės instrumentai jai patikrinti, papildyti, išplėtoti buvo riboti. Kita vertus, užsibrėžtas tikslas bendresniu žvilgsniu tyrinėti XIX a. antrosios pusės mokslininko statusą reikalavo nepalyginamai platesnių ir įvairesnių šaltinių apimčių. Šis poreikis sprendžiamas įjungiant plačią Lenkijos istoriografijos panoramą: kaip antriniai šaltiniai naudojama daug įvairių kultūros, švietimo, mokslo istorijos tyrimų, palyginimams pasitelkiama daug lenkų ir kitų tautų mokslininkų biografijų.

Pirmoji knygos dalis yra skirta šaltinių apžvalgai, egodokumentinių šaltinių panaudojimo problematikai ir J. Vitarto biografijai aptarti. A. Gomula gilinosi į autobiografijos ir dienoraščio rašymo motyvus bei ypatybes, atkreipė dėmesį į tiksliai aprašomas detales, pastebėjo, kad pagal užuominas laiškuose ir kituose tekstuose galima iš dalies atkurti J. Vitarto artimųjų ratą. Jos nuomone, vienas iš pagrindinių autobiografijos rašymo tikslų buvo informuoti kitų padalintos valstybės dalių visuomenę apie gyvenimo sąlygas Rusijos imperijoje, taip pat, kad J. Vitarto publikacijos yra bandymas įveikti lenkų visuomenės geografinį, politinį ir intelektualinį atskirumą, bandymas išsaugoti bendrą buvusios Abiejų Tautų Respublikos kultūrinę erdvę. Autorė dėjo daug pastangų bandydama labai detaliai atkurti J. Vitarto biografiją, ypač mokslo ir studijų metus, kai formavosi jo pasaulėžiūra. J. Vitartas trumpai mokėsi keliose mokyklose, todėl kartais sunku nustatyti jų eiliškumą ir mokslo trukmę. Šia tema autorės naudotus šaltinius galėjo papildyti Vilniaus policmeisterio informacija, esanti Lietuvos valstybės istorijos archyve. Jo žiniomis, J. Vitartas iš Polocko gimnazijos ne išstojo, o buvo pašalintas už „kenksmingas mintis“, 1872 m. rugpjūtį įstojo į Peterburgo technologijos institutą ir tuo pačiu metu klausė

1. Antonas Kalina (1846–1906), slavistas, etnologas, nuo 1877 m. dirbo Lvovo universitete, nuo 1904 m. jo rektorius, Mokslų akademijos narys, Lenkijos tautotyros draugijos pirmininkas

paskaitų Medicinos-chirurgijos akademijoje, 1873 m. perėjo į Rygos politechnikos mokyklą, o kitais metais vėl grįžo į Technologijos institutą.[3]

Egodokumentuose J. Vitartas buvo labai lakoniškas artimųjų atžvilgiu, taip ir nesužinome jį užauginusių globėjų pavardės, nors jie jį išauklėjo, išmokslino, pas juos jis grįžo po tremties, neminimas net globėjos (tėvo sesers) vardas, nors būtent ji sudarė buitines sąlygas ligotam mokslininkui dirbti.[2] Jaunesnysis brolis Cezaris, kuris 1875 m. suvaidino svarbų vaidmenį J. Vitarto byloje, „Autobiografijoje“ minimas tik epizodiškai. Monografijos autorė konstatavo, kad toks šaltumas artimų giminaičių atžvilgiu buvo nebūdingas tų laikų atsiminimams, bet nedėjo pastangų šias spragas užpildyti. Tuo tarpu kiti šaltiniai liudija, kad giminaičių vaidmuo J. Vitarto biografijoje buvo labai svarbus. Nelegalios organizacijos, kurioje dalyvavo J. Vitartas, biblioteka buvo slepiama jo dėdės Konstantino Vitarto bei jo sūnaus, gydytojo Emeriko Vitarto bute Vilniuje. Kaip įtariamieji buvo įvardyti ir dėdės Konstantino sūnus Adolfas bei dukros Jadvyga, Maria, Juzefa ir net keturiolikmetė Izabelė. Įtartinas policijai atrodė ir J. Vitarto vyresnysis brolis, vertęsis advokato praktika Šeduvoje.[4] Su vienu iš pusbrolių, irgi tremtiniu Jozefu Hlasko (Józef Hłasko) jis susitiko Tiumenėje. Artimi santykiai su giminaičiais išliko ir po tremties. 1899 m. laiškus į Panevėžį J. Vitartas prašė rašyti Leonijos Vitartienės (Leonia Witortowa) adresu. Jos vyras, Panevėžyje praktikuojantis gydytojas Aleksandras Vitartas (Aleksander Witort) buvo Jono antros kartos pusbrolis. Žinant aqpie mokslininko sveikatos būklę, neabejotina, kad šis žmogus jo kasdienybėje buvo ypač svarbus. Taigi J. Vitartas visada jautė emocinį artimų žmonių palaikymą, po tremties jie tikriausiai jį rėmė ir materialiai, sudarė sąlygas moksliniam darbui. Manyčiau, kad tyrinėjant asmenybės ir mokslininko formavimąsi, biografiją bei veiklą negalima ignoruoti artimiausios aplinkos, kuri tuos procesus stipriai veikė, todėl akivaizdu, kad autorei reikėjo ieškoti šaltinių, kurie nušviestų analizuojamo mokslininko santykius su giminaičiais. Tai būtų atskleidę intymesnius J. Vitarto biografijos aspektus ir konstruojamą kolektyvinį XIX a. mokslininko portretą būtų leidę papildyti naujais bruožais.

Antroji knygos dalis skirta J. Vitarto pažiūrų formavimuisi jaunystėje, jo ankstyvajai veiklai lenkų nacionaliniame judėjime ir tremtims. Jo pasaulėžiūrai suprasti svarbu žinoti, kad, nors kilęs iš bajorų šeimos, J. Vitartas šio luomo neromantizavo, smerkė bajorų išdidumą ir arogranciją, egoistinį individualizmą. Antra vertus, vertino bajorijos paveldą, etines nuostatas ir etiketą. A. Gomula pabrėžė, kad vėlesnėje veikloje jis siekė nuo bajorijos atsiriboti.

Autorė konstatavo, kad J. Vitartas, kitaip nei dauguma autorių, teigiamai atsiliepė apie rusų mokytojus, aukštai vertino Polocko gimnazijos kultūrą, akcentavo jos vadovo nešališkumą įvairių tautybių mokinių atžvilgiu. Tuo metu tai buvo aštrus kontrastas su lenkiškoje spaudoje dažnai sukarikatūrintai ir labai vienpusiškai tapomais rusų mokytojų paveikslais. Šiuo klausimu autorė net įžvelgė J. Vitarto diskusiją su Romanu Dmovskiu (Roman Stanisław Dmowski), kuris rusifikaciją vaizdavo labai grubiai ir tai naudojo politiniams tikslams. J. Vitartas irgi suvokė rusifikacijos pavojų, bet ją matė daug plačiau, suprato, kad ji turi įvairias formas, bet niekada nebuvo rusofobas, jaunystėje artimai bendravo su rusų tautybės žmonėmis.

Didžiulę įtaką formuojantis J. Vitarto pasaulėžiūrai darė savišvieta, kuri tuo metu buvo tapusi įprasta jaunimo tradicija. Savarankiškas J. Vitarto mokymasis buvo labai sistemingas ir nuoseklus, taip jis mokėsi visą gyvenimą. Atostogų metu skaitė lenkų romantikų kūrinius, be kitų pagalbos pasirengė realinės mokyklos egzaminams, studijavo visuomeninę literatūrą. Jo savišvietos programa nėra tiksliai žinoma, tik aišku, kad studijavo O. Kontą, kuris labai paveikė jo pasaulėžiūrą, ir, tikriausiai, socializmo doktrinos autoritetus.

Geriausiai J. Vitarto pažiūras jaunystėje atspindi veikla Vilniaus būrelyje, apie kurią atsiminimuose jis parašė labai glaustai. Todėl monografijos autorė net nebandė rekonstruoti tuometinės jo pasaulėžiūros, teisingai pabrėždama, kad ji dar nebuvo nusistovėjusi. Šitą spragą J. Vitarto biografijoje buvo galima užpildyti minėtais V. Merkio tyrinėjimais, kuriuos jis atliko remdamasis kvotos medžiaga. Tai buvo vienas pirmųjų Vilniuje veikusių būrelių, susijusių su Rusijos *narodnikų* judėjimu, jam vadovavo buvę ar esami studentai, tikriausiai per juos buvo gaunama *narodnikų* spauda. Būrelio ideologijoje buvo persipynę nacionaliniai ir socialiniai tikslai. Jis propagavo „lenkų tautos atsiskyrimą nuo kitų slaviškų tautų“ ir siekė prisidėti prie socialistinės revoliucijos rengimo. Socialistinę kryptį būreliui suteikė į jį įsijungęs Justinas Vnorovskis. Apie šį postūmį J. Vitartas tardytojui pasakojo taip: „Kaip labai įsisavinęs teoriją socialistas [J. Vnorovskis], prijungė dar socializmo mokslą“. Idėjiniu, organizaciniu ir išsilavinimo požiūriu šis būrelis tuomet buvo stipriausias Lietuvoje, jis akcentavo politinę

2. 1875 m. sausio 3 d. Vilniaus gubernatoriaus rašte Panevėžio ispravnikui minimi Cezario Vitarto globėjai Paškevičiai, nežinia, ar jie buvo ir jo brolio globėjai.

kovą prieš carizmą. Propagandai jie planavo panaudoti kaimo daraktorius, kėlė moterų emancipacijos idėjas, propagavo ateizmą. „Mūsų saujelė, tai tiesa, tačiau mums priklauso ateitis. XII amžiuje tik vienas žmogus visoje Europoje pradėjo kovą už minties laisvę ir prieš popiežiją, dabar už tą patį kovoja tūkstančiai. Mūsų priešai menki – jie visą gyvenimą praleidžia prie kortų ir taurelės, o ne prie knygų; viena jų dalis – bajorija, kita – iš klerikalinės pseudointeligentijos; pirmosios kategorijos egzistavimas yra grynas anachronizmas, ir jeigu ne šiandien, tai rytoj mes sugiedosime jai amžiną atilsį. O kai dėl antrosios, tai ji išnyks pati savaime“ – viename iš laiškų tuomet rašė J. Vitartas.

J. Vitartas yra įvardijamas kaip vienas iš pagrindinių būrelio vadovų, taigi pasižymėjo lyderio savybėmis. Vilniaus policmeisterio jis buvo apibūdintas kaip „labai gabus, gana daug mokęsis ir dar daugiau apsiskaitęs, įsitikinęs ateistas ir kartu lenkų patriotas“. Galbūt J. Vitarto santūrumą būrelio atžvilgiu „Autobiografijoje“ lėmė noras nepakenkti jo buvusiems nariams, bet, matyt, jį slėgė ir tai, kad tardymo metu atskleidė būrelio veiklą.[5]

Kalinimai ir tremtys buvo sunkus, bet svarbus J. Vitarto gyvenimo etapas. Tuo metu jis galutinai subrendo kaip asmenybė, iš šaltinių matyti, kad vyko jo pažiūrų evoliucija. Jos tolo nuo socialistinių idėjų, vis didesnę įtaką įgavo Varšuvos pozityvizmas, kuris prioritetą teikė konstruktyviam darbui visuomenės labui. Lūžio momentu tapo liga, nuo kurios pirmojo smūgio atsigavęs ir permąstęs ateities perspektyvas J. Vitartas pasirinko mokslinę ir publicistinę veiklą. Svarbiausias jo motyvas buvo tai, kad šitokia forma ir toliau galės dalyvauti nacionaliniame judėjime.

Trečioji, trumpiausia, bet įdomiausia knygos dalis skirta J. Vitarto mokslinės karjeros raidai. Be minėto visuomeninio reikšmingumo, kitas jo motyvas renkantis mokslinį darbą buvo siekis priklausyti intelektualiniam elitui, be to, jį skatino ir po tremties pažintas visuomeninio gyvenimo skurdas. Susiklosčius palankioms aplinkybėms pasiruošimą mokslininko veiklai jis pradėjo dar tremtyje studijuodamas rusų etnografų darbus, ten administracijai leidus kartu su kitais lenkų tremtiniais atliko ir pirmuosius lauko tyrimus – tyrinėjo kazachų paprotinę teisę.

Aptardama bendrą to meto mokslininkų padėtį, A. Gomula pabrėžė, kad nuo kitų šalių buvusioje Abiejų Tautų Respublikoje ji iš esmės skyrėsi tuo, kad tyrėjai neturėjo galimybės įsidarbinti mokslo institucijose. Tik Galicijoje, kurioje veikė lenkiškas Krokuvos universitetas ir Mokslų akademija, buvo įmanoma akademinė karjera, kitose buvusios ATR dalyse mokslininkai dirbo individualiai, juos telkė tik mokslinės draugijos, kurios organizavo kongresus, leido leidinius, kūrė mokslinę aplinką. J. Vitartas Lenkijos tautotyros draugijai priklausė nuo jos įsteigimo Lvove 1895 m., buvo jos narys korespondentas. Mokslininko kelią jis pasirinko gana vėlai, neturėjo profesionalaus išsilavinimo, nebuvo baigęs aukštojo mokslo, gyveno periferijoje, karjera mokslo institucijose buvo nepasiekiama. Tokios sąlygos buvo ne išimtis, jos būdingos daugumai to meto mokslininkų. Humanitariniai mokslai tuo metu buvo mažiau formalizuoti, profesionalizuoti ir specializuoti nei tikslieji mokslai ir medicina. Daug dabartinių mokymo kursų ir krypčių tada dar neegzistavo, daug pasaulinių autoritetų buvo baigę kitų sričių studijas.

Kaip minėta, mokslininko kelią savarankiškai mokydamasis J. Vitartas pradėjo dar tremtyje, visą gyvenimą savišvieta jam buvo svarbi, kitų autorių darbai jam suteikdavo minčių ir informacijos. Jo mokslinius tyrimus recenzuodavo Krokuvos mokslų akademijos nariai, tai kėlė jų kokybę ir vertę. Viena iš svarbiausių J. Vitarto tapimo mokslininku proceso sudėtinių dalių buvo jo susirašinėjimas su humanitarinės srities autoritetais ir jų pagalba kolegai. Autorė tai gražiai vadina „universitetu laiškuose“. Vyko labai intensyvi korespondencija, J. Vitartas su mokslo autoritetais konsultavosi terminų, metodų, anketavimo klausimais, pats siuntė knygas ir įvairius dokumentus. Pagrindinis J. Vitarto globėjas akademinėje sferoje buvo A. Kalina, kuris jo straipsnius siųsdavo recenzuoti akademikams, duodavo patarimų, rekomenduodavo kitiems specialistams. Nors korespondencija yra išlikusi tik su vienu adresatu, nekyla abejonių, kad intensyvūs ryšiai buvo palaikomi su keliais Varšuvos ir Lvovo mokslininkais. A. Gomula pabrėžė, kad tokie geranoriški ryšiai tarp kolegų buvo to meto realija, labiau patyrę mokslininkai pagalbą kitiems laikė svarbia pareiga, darbu visuomenės ir tėvynės labui.

A. Gomula, atidžiai išnagrinėjusi J. Vitarto ryšius su akademine visuomene, neatkreipė deramo dėmesio į jo socialinius ryšius su vietine bendruomene – mokslininkas jos studijoje atsidūrė tarsi kosmose, kuriame ryšiai palaikomi tik su tolimais objektais, bet beveik nesidomima artimiausia aplinka. Rašydama apie sėkmingai renkamas aukas Cešino mokyklai, ji nurodo jai aukojusius asmenis, dalis jų yra artimiausi J. Vitarto gimtinės kaimynai dvarininkai. Porą kartų paminimas Beinoravos dvaro savininkas Steponas Malinskis (Stefan Maliński), per kurį J. Vitartui buvo siunčiami laiškai, jis buvo aktyvus to meto vietinės visuomenės veikėjas. Tuo pat metu šiame Lietuvos regione gyveno irgi lietuvių paprotine teise domėjęsis teisininkas

Bernardas Fridmanas, 1890 m. ta tema išleidęs knygelę,[6] labai tikėtini ir glaudesni šių žmonių ryšiai. Prisiminkim, kad J. Vitartas kurį laiką mokytojavo, ir neabejotina, kad tai jis darė dvaruose, taigi turėjo ryšių su dvarininkais. Etnologo veikla iš viso negalima be kontaktų su valstiečiais, o jų paprotinės teisės tyrinėjimas neįmanomas be prieigos prie žemesniųjų teismų medžiagos ir ryšių su valsčių bei teismų administracijos pareigūnais. Taigi J. Vitartas ne tik nebuvo izoliuotas nuo vietinės bendruomenės, bet nuo jos palaikymo didele dalimi buvo priklausomas. J. Vitarto asmenybę ir pasaulėžiūrą formavo Lietuvos visuomenė, bet apie tai knygoje neužsimenama. Suprantama, kad reikalauti iš monografijos autorės tirti dar ir vietinės bendruomenės požiūrį į mokslininką yra per daug. Bet tyrime ji turėjo atsižvelgti ir į vietinį klimatą, tai sudėtinė teorinio mokslininko modelio dalis. Galbūt to meto mokslininkas fizikas ar chemikas ir galėjo atlikti tyrimus Panevėžyje, palaikydamas ryšius tik su tolimais mokslo centrais. Bet mokslininkas etnologas jokiu būdu ne, jo tyrimams būtinas bendradarbiavimas su įvairiais socialiniais partneriais, jis turi turėti bent minimalų visuomenės pasitikėjimą ir autoritetą. Be vietinės bendruomenės palankumo J. Vitartas tiesiog nebūtų galėjęs vykdyti mokslininko misijos.

Monografijoje apeinama ir mokslininko gyvenamajam laikui aktuali tautinės tapatybės problema. J. Vitartas, be jokių abejonių, buvo modernios lenkų tautybės žmogus, tai jis pats ne kartą yra deklaravęs, tai atskleidė ir jo veikla. Jo ateities vizija – laisva ir nepriklausoma, demokratinė ir federalinė naujoji Abiejų Tautų Respublika. Autorė laikosi Lenkijos istoriografijoje populiaraus etnocentristinio požiūrio, buvusios ATR teritorijoje matydama tik lenkų tautos paveldą ir lenkiškai kalbėjusius žmonės priskirdama lenkų tautai, neatsižvelgdama į tai, kad tuometinė daugianarė ir kintanti tautinės savimonės samprata praeities herojus neleidžia tiesmukiškai skirstyti į lenkus ar lietuvius. Taip supaprastinami tuomet vykę sudėtingi tautinės tapatybės apmąstymų ir pasirinkimų procesai. J. Vitarto gimtosiose apylinkėse buvo keletas bajorkaimių, dalis jų gyventojų bajoriškąją tapatybę išsaugojo bent iki 1940 m. Netoliese gyveno ir daugiau Vitartų šeimų, jų socialinė padėtis buvo panaši. Tik už trijų kilometrų nuo Pauslajo, Surodgalio kaime, irgi smulkiųjų bajorų aplinkoje gimė, atrodo, antros kartos J.Vitarto pusbrolis Antanas Vitartas (1863–1932). Būdamas moksleiviško amžiaus, jis natūraliai priėmė lenkišką tapatybę, bet besimokydamas kunigų seminarijoje ankstesnį požiūrį pakeitė. Pasirinko lietuvių tautybę, tapo produktyviu lietuviškos katalikiškos literatūros rengėju ir leidėju, kūrė jos platinimo tinklus, rašė lietuvių periodiniams leidiniams.[7] Taigi jo tautinis pasirinkimas vyko ne vaikystėje, o jaunuoliškame amžiuje ir tai nulėmė ne kilmė, o socialinė aplinka. A. Vitartas seminarijoje pateko į patriotiškai nusiteikusių lietuvių būrelį ir tapo lietuviu, o J. Vitartas įsijungė į patriotinį lenkų būrelį ir tapo lenku. Nacionaliniai klausimai J. Vitartui buvo labai svarbūs, juk jis buvo garsaus antilietuviško straipsnio „Litvomanai“, išspausdinto Peterburgo žurnalo „Kraj“ priede,[8] autorius. Iš monografijos aiškėja straipsnio parašymo aplinkybės. Tai buvo apskritai pirmoji J. Vitarto publikacija. Primintina, kad jo kalėjimai ir tremtys prasidėjo 1875 m., dar prieš „Aušros“ pasirodymą, o grįžęs J. Vitartas, tikriausiai sau netikėtai, susidūrė su jau įsisiūbavusiu lietuvių nacionaliniu judėjimu. „Litvomanai“ buvo atsakymas į Jono Šliūpo 1887 m. Niujorke išleistą brošiūrą „Litvini i polacy“, kuri, J. Vitarto nuomone, buvo „pilna nesąmonių ir neapykantos, privalėjo būti atsakyta, nes davė peno tik gandams“. Pirminis straipsnio pavadinimas buvo „Polacy i litwini“, jį į „Litvomanus“ savavališkai pakeitė laikraščio redakcija. J. Vitartas šį straipsnį pasirašė tikrąja pavarde, o ne slapyvardžiu, kaip paprastai, nes tikėjosi, kad prasidės diskusija, kuri taip ir neįvyko. Galbūt ir vienas iš visos J. Vitarto veiklos motyvų buvo jo stebimas senosios LDK laikų lietuvio tapatybės skilimas ir modernių tautų formavimasis? Šis svarbus to meto Lietuvos visuomenės procesas ir jo įtaka asmenybei monografijoje tikrai nepakankamai išsamiai įvertinti.

Monografijos pabaigoje A. Gomula J. Vitarto ir kitų biografijų bei mokslininkų nuomonių pagrindu suformulavo teorinį J. Vitarto kartos mokslininkų modelį. Jos nuomone, mokslinė veikla tuomet buvo laikoma patriotine pareiga, padedančia išsaugoti tautinę tapatybę, garsinančia Lenkijos vardą užsienyje ir vedančia į nepriklausomybę. Lenkų mokslininkai priklausė tarptautiniam intelektualų elitui ir nesijautė esą provincialai. To meto mokslininkas šį statusą galėjo turėti ir nedirbdamas mokslinėse institucijose bei nebaigęs formalių studijų. Mokymusi ir mokslu jis galėjo užsiimti individualiai, netgi egzistavo individualaus darbo ir savarankiško mokymosi kultas, tam galėjo vadovauti žinomi mokslo autoritetai, kurie tai suvokė kaip patriotinę pareigą, darbą dėl bendro reikalo. Veikla nelegaliose organizacijose, kalinimai ir tremtys buvo būdingi mokslininkų biografijų etapai, taip užmegzti kontaktai vėliau padėdavo jų karjeroms. Mokslininkams buvo būdingas mesianizmas, jie manė, kad tarnauja tautai. Reiškėsi ir religinis indiferentizmas, kuris buvo suvokiamas kaip objektyvumo prielaida. Mokslininkui buvo būdingas skepticizmas, entuziazmas, racionalizmas ir kiti bruožai. Autorė daro

išvadą, kad lenkų mokslas XIX a., nepaisydamas nepalankių sąlygų, vystėsi labai greitai.

Autorė pateikė išsamią J. Vitarto bibliografiją, kuri tikrai pravers susidomėjusiems jo etnologiniu palikimu ar XIX a. pabaigos Lietuvos aprašymais, išspausdintais lenkiškai. Knygoje neteisingai nurodoma Panevėžio pijorų kolegijos uždarymo data (p. 115, nurodomi 1833 m., turi būti 1832 m.), Panevėžio bajorų mokyklos atidarymo data (p. 115, nurodomi 1833 m., turi būti 1834 m.), bet tai tikriausiai ne autorės, o jos naudojamo šaltinio klaida.

Pastaba dėl vartojamų sąvokų. Autorė nuosekliai vartoja istorines Lietuvos, Žemaitijos ir Lenkijos sąvokas, tam ji turi teisę. Bet žiūrint iš šiandieninių lietuvių skaitytojų pozicijų Lietuvos laikymas XIX a. Lenkijos dalimi gali kelti nesusipratimų ir nereikalingų įtampų. Autorei bent įvade derėjo šias sąvokas aptarti ir paaiškinti.

Novatoriška A. Gomulos studija pademonstravo galimybę vienos biografijos pagrindu kalbėti apie visos kartos likimą. Nors tokia metodologinė prielaida visada kels diskusijų, bet reikia pripažinti, kad monografijos autorė sukūrė įtikinamą pasakojimą apie lenkų mokslą ir mokslininkus. Žinoma, pasirinkus kitas biografijas ir kitus lyginimo taškus suformuoto kolektyvinio paveikslo detalės gali keistis, bet pati mokslininkų biografijų schema – nelegali veikla jaunystėje-kalinimas ar tremtis-liga-savarankiškos studijos-mokslinė veikla – atrodo gyvybinga. Monografija dar kartą atverė bendros lietuvių ir lenkų istorijos mazgus ir skirtingą požiūrį į praeitį. Lietuvių istoriografija pastaraisiais dešimtmečiais padarė didelį žingsnį nuo etnocentristinės paradigmos, ir Lietuvoje ėmė matyti ne tik lietuvius, bet ir kitų tautų žmones bei siekti pasakojimo ne apie dalį, o apie visą XIX a. Lietuvos visuomenę. O A. Gomulos monografijoje buvusios ATR teritoriją tebematome kaip tik lenkų oikumeną.

Arūnas ASTRAMSKAS

NUORODOS:

1. MILIUS, V. Jonas Vitartas. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija*. V., 1993, p. 98–117; MERKYS, V. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. V., 1967.
2. WITORT, J. Autobiografia. Iš: *Lud*, t. 81, 1997, p. 209–252.
3. Vilniaus policmeisterio pranešimas Vilniaus žandarų valdybos pirmininkui, 1875 03 23. LVIA F. 421, ap. 1 b. 2857, p. 35.
4. Vilniaus policmeisterio pranešimas Vilniaus žandarų valdybos pirmininkui, 1875 03 23. LVIA F. 421, ap. 1 b. 2857, p. 34, 41.
5. MERKYS, V. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. V., 1967, p. 23–35.
6. ФРИДМАН, Б. А. *Юридические воззрения и обычаи крестьян Северо-западного края, преимущетвенно Ковенской губернии*. Вильна, 1890.
7. Antanas Vitartas. Iš: *Lietuvių enciklopedija*, t. 34, 1966, p. 370–372.
8. WITORT, J. Litwomani. Iš: *Kraj* priedas *Przegląd Literacki*, 1889, nr. 32, p. 1–4, nr. 33, p. 3–5, nr. 34, p. 12–15, nr. 35, p. 9–11, nr. 36, p. 8–10.

PUBLICATIONS

How to become a Polish ethnographer in Lithuania?

Arūnas ASTRAMSKAS

Polish scientist Anna Gomóła's historical anthropological study is dedicated to research on the status of Polish scientists in the second half of the 19th century. Based on the biography of Lithuanian ethnologist Jonas Vitartas (1853–1903) and through biographies of other scientists and the research of historians, the author seeks to construct a career scheme and collective picture of scientists of the time. The main issue that needs to be solved is what requirements had to be met by scientists in the second half of the 19th c. and what qualifications one had to have in order to be considered a scientist, how an individual could become one. In search of answers, the author uses narrow and small-scale egodocument sources: J. Vitartas' *Autobiography*, the diary *From the Shores of the White Sea* ("Nuo Baltosios jūros krantų"), and 42 letters.

A. Gomóła formulates a theoretical model of scientists from J. Vitartas' generation. In her opinion, at that time scientific activity was considered a patriotic duty, helping to preserve the national identity, glorifying Poland's name abroad, and leading to independence. A scientist was able to have such a status without being employed at a scientific institution, as well as without completing formal studies. They could engage in individual and independent studies, well-known authorities in science could supervise them, since this perceived as a patriotic duty, as work for the common cause. Scientists were characterized by messianism; they felt that they served the nation. Also manifested was religious indifferentism, which is perceived as a precondition for objectivity. Scientists have been characterized as being sceptical, enthusiastic, rational, and other features.

A collective diagram of the biographies of scientists is formed: illegal activities in their youth–exile or time in prison–sickness–independent studies–research activities seem viable, although like every generalization it eliminates individual components. The examination of J. Vitartas' scientific career did not take into consideration several important aspects. Unnoticed went the emotional support and help of family and relatives while he studied as he aimed for the status of scientist and finishing of his studies; support of the local community was not taken into account, without which the ethnologist's work would be impossible. The author underestimated a very important process that was taking place in Lithuania during that time–the formation of modern nations, which had a significant impact on the development of J. Vitartas' personality, activities, and well-being.

Publikaciją remia Spaudos,
radijo ir televizijos rėmimo fondas.

„Aukso vainikai“ Ukmergėje

2013 m. sausio 6 d. Ukmergės kultūros centre įvyko aštuntoji geriausiųjų 2012 m. Lietuvos liaudies menininkų įvertinimo ir apdovanojimo šventė „Aukso vainikai“, kurią surengė ir informatyvų katalogą išleido Lietuvos liaudies kultūros centras su partneriais – Ukmergės rajono savivaldybe, jos Kultūros ir viešųjų ryšių skyriumi bei Kultūros centru. Kaip organizacinio tarpsnio pradžioje andai ir buvo sugalvota, Mildos Gutauskienės sukurti ir kasmet vis iš naujo patiražuojami, blizgia aukso imitacija padengti trys vainikai ant laureatų galvų iškilmingai uždedami Trijų Karalių dieną. Taip pat įsiteisėjo sumanymas ir praktika apdovanojimus teikti trijų (iki 2007 m. buvo išskirtos tik dvi) liaudies dailės sričių – vaizduojamosios ir taikomosios dailės bei kryždirbystės – meistrams.

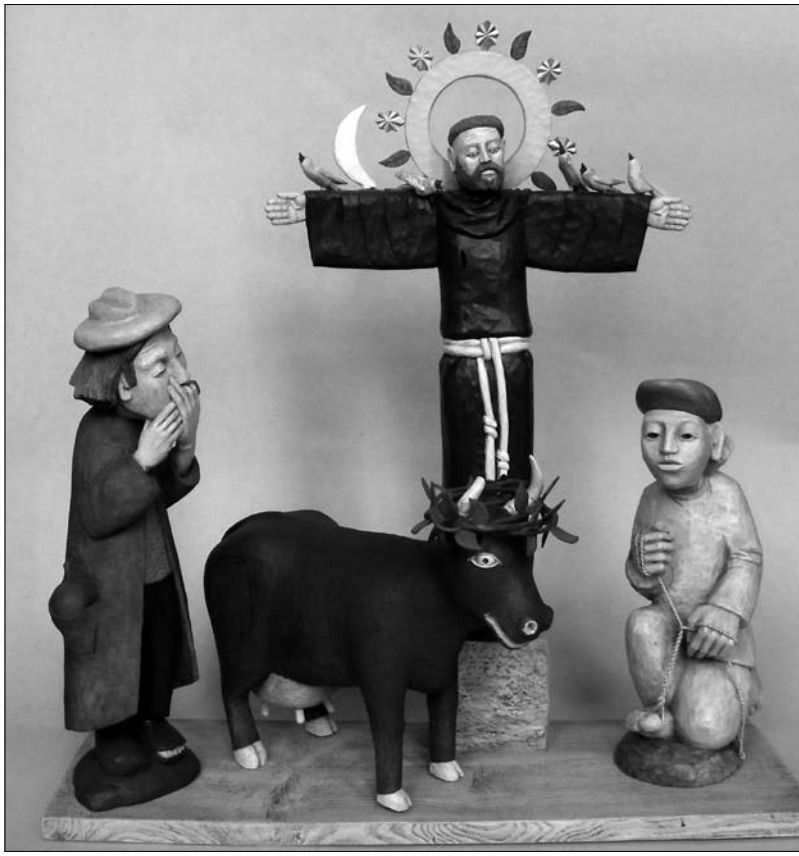
Šiemetinės respublikinės konkursinės liaudies meno parodos rengėjai buvo LLKC Tautodailės poskyrio vyr. specialistė Alė Počiulpaitė, Ukmergės kultūros centro direktorė Rasa Graužinienė ir minėto centro parodų organizatorius Egidijus Darulis. O į ją pateko 25 buvusiose apskrityse vykusiose zoninėse apžiūrose atrinkti meistrai, kuriems kelias į respublikinę geriausiųjų liaudies menininkų parodą, taigi ir į visuotinai pripažįstamą elitą buvo neeilinis jų kūrybinių galių išbandymas ir patvirtinimas. O šiemetinės respublikinio turo konkursinės parodos vertinimo komisija, kaip visada, buvo sumanyta ir sudaryta LLKC specialisčių galvose ir atkartojo jau keletą metų pagal neaiškius biurokratinius nuostatus ir buhalterinius tabelius iš dešimties privalomų narių, daugiausia iš sakraliosios bažnytinės dailės srities menotyrininkių suformuojamą nusistovėjusį branduolį. Šiemetinės vertinimo komisijos pirmininkė – prof. dr. Aleksandra Aleksandravičiūtė, narės – dr. Lijana Natalevičienė, dr. Regimanta Stankevičienė, Regina Urbonienė, dr. Gabija Surdokaitė, dr. Neringa Markauskaitė, dr. Skaidrė Urbonienė, Irena Seliukaitė, dr. Alė Počiulpaitė, dr. Teresė Jurkuvienė.

Specialieji vertinimo komisijos diplomai buvo skirti penkiems į prizininkų tarpą nepatekusiems meistrams: už puikų ornamento komponavimą – 1949 m. gimusiai tradicinei audėjai iš Tauragės Milanai Jezeničienei; už ištikimybę tradicijai – 1939 m. gimusiai tradicinei audėjai iš Kelmės Birutei Celestinai Kmitaitei; už kalvystės tradicijų tąsą – 1965 m. gimusiam kalviui iš Kauno apskrities Ričardui Grekavičiui; už kūrybinį polėkį – 1937 m. gimusiam medžio skulptoriui iš Tryškių (Telšių r.) Pranui Dužinskui; už tradiciją ir stabilumą – 1936 m. gimusiai margučių skutinėtojai iš Vabalninko (Biržų r.) Vytenei Repšienei.

Vaizduojamosios dailės srityje trečiąja vieta buvo įvertintas 1940 m. gimęs tapytojas iš Gargždų (Klaipėdos r.) Juozas Ramanauskas. Antrąja vieta – 1928 m.

Adolfas Teresius.

Adolfas Teresius. Skulptūrinė grupė „Šv.Pranciškus – žemės globėjas“.

Angelė Rauktienė.

Angelė Rauktienė. Skutinėti margučiai.
Alės Počiulpaitės nuotraukos.

gimęs medžio skulptorius iš Rokiškio Juozas Čepulis. Vaizduojamosios dailės srityje pirmąja vieta įvertintas ir Aukso vainiku pagerbtas 1960 m. gimęs medžio skulptorius iš Garliavos (Kauno r.) Adolfas Teresius.

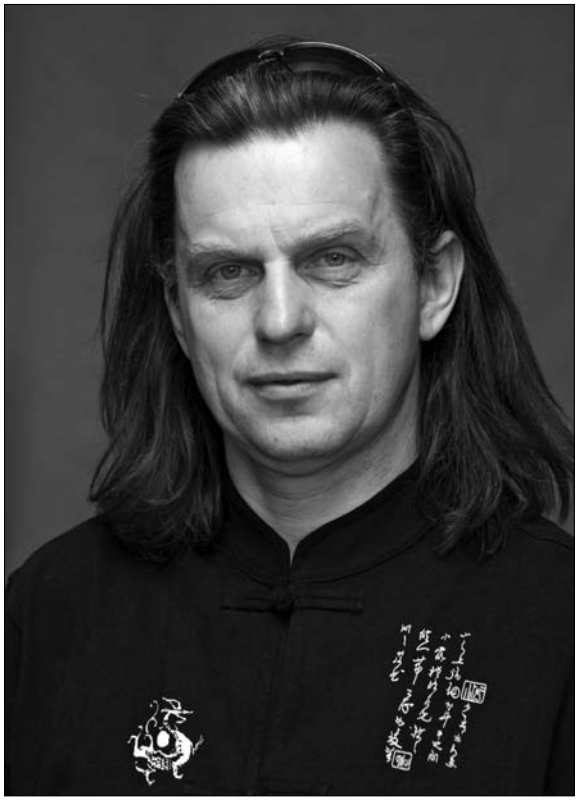
Taikomosios dailės grupėje trečioji vieta buvo paskirta 1961 m. gimusiai kaišytinių prijuosčių audėjai iš Vilkaviškio Janinai Blažukienei. Antroji vieta – 1950 m. gimusiam tradicinių puodų meistrui iš Leliūnų (Utenos r.) Vytautui Valiušiui. Pirmąja vieta įvertinta ir Aukso vainiku pagerbta 1963 m. gimusi margučių skutinėjimo meistrė iš Balčių kaimo (Šilutės r.) Angelė Rauktienė.

Kryždirbystės srityje trečioji vieta buvo paskirta 1964 m. gimusiam kryždirbiui ir skulptoriui iš Plokštinės kaimo (Plungės r.) Antanui Vaškiui. Antroji vieta – 1972 m. gimusiam kryždirbiui iš Dvarčių kaimo (Šilalės r.) Alvydui Pociui. Kaip geriausias metų kryždirbys pirmąja vieta įvertintas ir Aukso vainiku pagerbtas 1962 m. gimęs medžio skulptorius iš Alytaus Saulius Lampickas.

Šiemetiniai „Aukso vainikai“ organizaciniu požiūriu paliko gana malonų, ramiai takų įspūdį. Šviesios Ukmergės kultūros centro ekspozicinės salės draugiškai ir jaukiai priglaudė iš visų šalies pakraščių suvežtus liaudies menininkų kūrinius. Kai kuriuos imtasi ir žanriškai bei temiškai pagrupuoti. Turbūt mažai kas ginčytų, kad bendrasis darbų lygis per pastaruosius metus yra ganėtinai ūgtelėjęs, tad net atsitiktinis užklydėlis negalėjo likti nepatyręs kokybiškų liaudies meno kūrinių poveikio.

Šventės baigiamoji dalis vyko minėto centro erdvioje ir jaukioje salėje. Tvyrojo sunkiai nusakoma šventiška nuotaika, juolab kad ir besidominčių žmonių netrūko – ir gausių suvažiavėlių bei lydėtojų, ir vietinių smalsuolių. Nors renginio vedėja Vida Šatkauskienė su dviem ukmergiškėmis Agotėle ir Dėdenyte (Vilma Mulevičiūte-Sabaliauskiene ir Rasa Graužiniene) ir apsiskelbė dienos „karalienėmis“, bet, pagal ukmergiškių sumanymą, į tarpueilius ir sceną vis tiek virto tie patys pabodę chalatuoti ir tiurbanuoti Trys Karaliai, veiksmą kiek neįprastumu pagyvinę rūstūs rimtuoliai karybos klubo nariai, tuntelis įvairių tautinių „mosčių“ kolektyvų ir net sutartuvininkių trejetas... Tradicijų laikytis reikia, kas užginčys, tik kokių ir kaip, todėl perdėtas „prisikniedijimas“ prie ganėtinai istoriškai neaiškaus ir neraiškaus „trikaralio“ modelio jau ėmė kiek atsiduoti stereotipų pamėgimu ir privalomąja banalia mitologija, kad bibliniai rytų kraštų išminčiai, išmanę dangaus kūnų konsteliacijas ir kitimus (mūsų padangėje keistai ir nekvestionuojamai įvardijami tik karaliais, nors taip nuo viduramžių elgiamasi tik kai kuriose šalyse), nešė miros, smilkalų ir aukso... O juk ir šiuos iš esmės krikščioniškus mitologinius „budulius“ galima interpretuoti su išmone ir nenuspėjamumu (kai kur tokių bandymų jau būta, pavyzdžiui, Zyplių dvare (Šakių r.)). Antrąją (tiksliau, įvadinę), mažiau įdomią, bet kažkodėl privalomą renginio dalį užėmė sveikinantieji oficialūs asmenys, kalbėtojai bendrosiomis temomis ir frazėmis. Pirmuoju oficialiu renginiu pasirinkęs respublikinę liaudies meno šventę Ukmergėje kaip kultūros ministras debiutavo Šarūnas Birutis.

Šįkart knieti tarstelti keletą žodžių apie liaudies meno ir jo vairininkų santykį, kai kuriais kampais išryškėjusį ir šiuose šventiniuose bei darbiniuose susitikimuose bei po jų. Po šventės jau vyko pokalbiai ir rimtuose kabinetuose, ir salikėse, į kurias prigužėjo ir daugiau suinteresuotų tautodailininkų pasiuntinių iš regioninių padalinių – spręsta, kaip geriau suderinti liaudies menu besirūpinančių institucijų veiksmus, kad vaikelis tarp daugelio auklių nenusisuktų sprando. Kokiu mastu tarp kūrybiniuose meno kūrėjų sambūriuose, Tautodailininkų sąjungos centre ir padaliniuose, kitose šios pakraipos visuomeninėse organizacijose susitelkusių liaudies meno gerbėjų ir valstybės

Saulius Lampickas. Nuotrauka iš asmeninio archyvo.

Saulius Lampickas. Kryžius. Medis, h 550. Jurgeliškių k., Alytaus r. Nuotrauka iš asmeninio archyvo.

bei savivaldybių institucijų atsakingų ir suinteresuotų vadybininkų galėtų vykti bendras darbas ranka rankon, be kliaučių ir įtarumo šydo?

Minėtuose pokalbiuose paaiškėjo, kad akivaizdžių žaidimo taisyklių strigimų prispirtos jau ir kasmetinių „Aukso vainikų“ rengėjos suskato keisti šios konkursinės parodos nuostatus, kad galutinai neįsigalėtų rutiniška praktika kasmet džiaugtis ir neatsidžiaugti negausiu aukščiausiojo (nors neretai būna ir kitokių motyvuotų nuomonių) meistriškumo pasiekusiu meistrų būreliu. Iki šiol, gavęs minėtąjį vainiką, turėjai lukterėti penkerius metelius ir tik tada vėl motis kitam žygiui. Bet juk kai kurie meistrai gali naudotis ir medžiaginiu bei kūrybiniu kryždirbystės artimumu vaizduojamojoje dailėje bene labiausiai išvešėjusiems medžio drožėjams... Logika ir paprasta, ir pramani: neišsitenki ten, bandyk iš esmės nuo „motininio“ nenutolusiame gretimame darbo bare... Vis dėlto atrodo, kad būtų žymiai teisingiau, jei nusipelnę ir visuotinai pagarsėję metrai ir jaunajam liaudies menininkų atvašynui leistų išsikeroti. Akivaizdu, kad susilaikymo ir susikaupimo tarpsnis, tam tikras „kantrybės cenzas“ po garbingiausiojo Lietuvos liaudies meno apdovanojimo gavimo turi būti kokie dešimt metų.

Juozas ŠORYS

Publikaciją remia Spaudos,
radijo ir televizijos rėmimo fondas.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

“Aukso vainikai” in Ukmergė

On 6 January 2013, at the Ukmergė Cultural Centre, the Lithuanian Folk Culture Centre, in conjunction with the municipality of Ukmergė and its Cultural Centre, hosted the eighth Republic of Lithuania competitive folk art exhibition “Aukso vainikai” (*Golden Wreath*). The jury (Chairman – Aleksandra Aleksandravičiūtė) chose the best 2012 Lithuanian folk artists: in the field of fine arts – wood sculptor Adolfas Teresius from Garliava; in the field of applied arts – Easter eggs carver Angele Rauktienė from the district of Šilutė; in the field of cross-making – Saulius Lampickas from Alytus. Information about the event was prepared by Juozas Šorys.

„Iš vaikysties tai visa kų atamenu...“

Savo močiutę prisimenu kone kasdien. Ir ne tik šituo laiku, kai vėl prisėdau prie jos dainų, pasakojimų, prisiminimų, jos jaunystės ir kitų gyvenimo laikotarpių nuotraukų, rengiantis paminėti jos šimtmetį. Nė nepamanau, kad *čia* jos nėra, kad iki to amžiaus atitikmens jai pritrūko dvylikos metų. Tebegalvoju apie ją dvejopai – kaip apie savą, labai brangų, jaukų žmogų, vis besirūpinantį, kuo pradžiuginti (siuviniu, vaišėm, savo užauginta ir surinkta braškių kraitele...) kiekvieną artimą, ir kaip apie pateikėją, laidininką senų laikų žmonių patirties, pačios antroje gyvenimo pusėje tarsi pažadintos, susigrąžintos iš vaikystės, tėvų namų Krikonių kaime (Mielagėnų par., dabar Ignalinos r.) ir labai brangintos.

Ne tik pagarba namų, kaimo, jaunimo ir senolių atminčiai, bet ir atvirumas, žingeidumas, naujovių trauka buvo jos savastimi. Mokėjo austi, megzti tinklus, nerti ir megzti virbalais, siuvinėti, siuvimas – tai jau jos profesija. Močiutei vis rūpėjo, koks naujas raštas, fasonas, virtuvėj – išbandyt naują patiekalą, daržely ar darže – nematyta gėlė, geresnė bulvių ar agurkų veislė... Buvo labai gyvybinga, linksma, linkusi paviešėti, bendrauti, greitai pririnkdavo tinkamą ,,šposą“. Sužinos, kad kaimynystėj vestuvės, tuoj organizuos ,,bromas“, kviestinėse vestuvėse – stalo užsėdimus. Šeimos jaunėlė, visų palepinta, numylėtinė, jai būdavo atleista, ar obuolių iš kaimynų nugvelbs, ar kiek nepaklausys vyresnių – gal iš čia ir tos išdaigos.

Julija Mačėnaitė-Papinigienė gimė 1912 m. lapkričio 1 d. Ji jauniausia iš penkių Prano ir Anelės Mačėnų vaikų (vyriausias brolis – Pranas, po jo gimė Juzefa, Leonas ir Stefanija). Tėvelio nė neprisimena, metukų neturėjo, kai jis mirė. Šeima gulė ant mamos ir tuomet trylikamečio brolio Prano pečių. Jiedu Juziutę su Leonu išleido mokytis siuvėjo amato.

Šeima buvo labai draugiška, darbšti, šviesi, domėjosi savo tautos istorija, vaikai dalyvavo Kazimieriečių draugijos veikloje. Močiutė pasakojo vaidinusi klojimo spektakliuose. Keliaujantis siuvėjas Leonas rinko tautosaką, jo pameistre bei talkininke teko būti ir močiutei (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyno kartotekose ji paminėta tarp tautosakos užrašytojų). Leono įkurtoje artelėje močiutė sutiko savąjį Juliuką Papinigį. 1939 m. jiedu susituokė, susilaukė trijų vaikų (vyriausioji dukra – Danguolė, sūnūs – Vismantas ir Rimantas). Jaunos šeimos metai bėgo karų ir okupacijų laikais. Diedukas buvo išvežtas darbams į Vokietiją, grįžęs ilgai negalėjo rasti darbo. Kad ir persikėlus į Švenčionis (čia apsistojo visam amžiui), pragyventi buvo sunku – už suknelės pasiuvimą vargiai galėjai nusipirkt puskilogramį sviesto...

Kai klausaisi močiutės pasakojant apie namų aplinką, jaunystę Krikonyse – atrodo, tarsi tai buvęs aukso amžius, kurio šviesumą ji išnešiojo per visą gyvenimą. Bet gyvenimas nesidrovėdamas rodė ir kitą pusę – akmeniu slegiančią, stačiai nepakeliamą. Apie tai perskaitysit...

Man buvo įdomiausia tai, ką ji kalbėjo ir dainavo iš praeities. Tas archajiškumas mane, su senąja kultūra rimtesnę pažintį pradėjusią tuometinės Konservatorijos folkloro ekspedicijose, stačiai pribloškė. Atrodė, neįmanoma, kad ir mano močiutė gali būti tikrasis gyvasis tautosakos šaltinis. Pirmiausia iškilo dainos, nes jas močiutė ypač mėgo, daugybę jų – vestuvinių, Užgavėnių, velykinių ir t.t. – mokėjo (laimė, nemažai jų įrašyta). Su savo dainomis ji ir į viešumą išėjo – dainuodavo Švenčionių kultūros renginiuose, keletą kartų dalyvavo respublikinėje liaudies muzikos šventėje ,,Ant marių krantelio“ (1986 m. pelnė Aukštaitijos regiono laureato diplomą), pateikėjų koncerte Vilniuje, nusifilmavo televizijos laidoje ,,Žiema, žiema, bėk iš kiemo“ (ją ir šiemet dar parodė LRT Kultūra), dalyvavo 1994 m. Pasaulio lietuvių dainų šventės koncerte ,,Kad aš turėtau nuog tėvulio valałį” Akademiniame dramos teatre.

Vėliau atmintyje atgimė ir daug daugiau kultūros ženklų, kuriuos padėjo prikelti ją lankę ne vienas Švenčionių krašto užrašinėtojas (,,laisvasis rinkėjas“ Vladas Striužas, buvusi kultūros skyriaus vedėja Bronė Jasevičienė, ,,Nalšios“ muziejaus darbuotoja Janina Petraitienė ir kt.), kolegos iš LLKC. Taip susirinko pluoštas, mano akimis, vertos pasidalinti medžiagos. Gal ir žurnalo skaitytojus sudomins liaudies medicinos tyrėjos Ritos Balkutės, papročių žinovės Nijolės Marcinkevičienės ir mano užrašai.

...Prisimena ją – žaidimų ir juokų iniciatorę – ir mano vaikai, jos proanūkiai. Pagalvoju, kokia ir jiems teko laimė pažinti prosenelę (vadinom ,,bobute“), klausytis jos pasakojimų apie mažiems oi kaip nutolusius laikus. Amžių nytis susimezgė ir jų rankose. Kažin, kiek jų nusidriekę praeitin ir kiek tęsis į ateitį?..

Vida ŠATKAUSKIENĖ

NAMAI

Gražus mūs kaimas buvo, gražūs laukai, ir kožnas savo vardų turėjo: Pavinkšnė, Gudamerklis, Lunka, Celkuškė, Dobilynė, Padublyčia, Guronai ... Pagal vietų i vardas. Va Guronai – gauruotos nelygios pievos... Kaimas buvo in šniūrus – Pirmieji šniūrai, Antrieji šniūrai, i dalios. Dalios – tai trumpi gabaliukai žemės. Visiem po lygias dalis buvo padalyta, tai i vadino – dalios...

Miškelių mūs kaimo nebuvo, visi miškai priklausė ponam. Pagal juos vadinom i miškus – Kurmickienės miškas, Panislausko miškas, Vasiliausko miškas... Anas vaikė visus iš miško. Švinta diena, tai jaunimu noris po miškelį pasvaikščiot, tai vaikė visus, su šunim vaikė, veja visus iš to miško. Uogų buvo, tai laidžia prisrinkt uogų, e pats laukia, kadu išeis. Išejo su uogom – uogas prisirinktas paima ir dar visaip kaip išsako...

Kančioginė – upė tokia tekėjo ir buvo ežeras Kančioginas. Dabar jau ne tas, liko užaugį, sunykį... (LKAR 55/63)

Pirma kaimo pirtys buvo prie upei. Mūs kaimas buvo didelis, bet pirčių nedaug – pinkios. Vienon pirtin eidavo kelios šeimos... Buvo Katinų pirtis, Motiejuko pirtis, Gudų pirtis, Puro, Jokūbo pirtis – vis pagal pavardes... (LKAR 55/64)

Julija Mačėnaitė-Papinigienė, 1937 m.

Mūs buvo labai draugiška šeima, mum mama labai gerai aukłėjo, labai teisybė buvo svarbi – nieko nepameluosi, neapšukosi... Varganai gyvenom, bet viskuo dalinomės.

Atamenu, po karui, mes su seserim dar mažos buvom, tai sesuo ažulipė un pripečko, e mani mama užkiełė i pasedzino kojų šilt (ragis, i dabar jaučiu mamos runkas). Mes sedzim un pripečko, i stovi katiliukas su bulbom... Brolis buvo prie pono arklių i atanešė kiek tai bulvių kišenėj. Mama sako: „Aš anų nei skusiu, nei pjaustysiu – išvirsiu buliono“. Bulionas – itai bulbos su lupynom vandeny virtos. Išvirė ji to buliono. E skanumas! Ryto mes jo pavalgiem, e kas liko padiejo su katiliuku pripečkelin... Sako, eikit, vaikai, kojas sušilkit... Šylam, e ti netoli pripečkełė i katiliukas su bulionu. Aš runkų – katiliukan, bulba – burnoj... Vyresnie ne tokia drųsi... Ale padabojo, padabojo in mani – i ana su runku katiliukan.... I mes viena kitai nieko nesakom, tik pagrebojam, bulbų – burnon i sedzim toliau... Pietūs. Mama i vėl tų pacį bulionų pilia bliūdan... Mes sedzim abidvi kap švintos – nei judam, nei krutam, nei juokiamės... Čia mūs sekretas. Mama pilia tų bulionų i sakis: „Tai Dzieve tu mano! In pietų i bulionas praskydo...“ Mes tylim. Mes buvom tep išaukłetos, kų meluoc negalima, e teisybį baisu pasakyt – mama bars... Ajajai – bulionas praskydo! E mes tai negalim pasakyt, ko anas praskydo. E mama verkia... Iškentiejom, bet gi turim pasakyt, negalima meluot, gi griekas.... Po kiek laiko priejau un mamų i sakau: „Vakar, žinai, kai bulionas praskydo, – tai mes su Stepku išgrebojom bulbas...“ Nu tai jau tadu nemuš, jau praejis tas laikas... (LKAR 55/66)

Seniau i kiaušinis buvo brangenybė. Vienų kart, buvau da visai maža, tai isiprašiau mamos, kų duot kiaušinį. Norejau pas žydų nuspirkt špilkų plaukam... Nešiaus kiaušinį saujon iki Mielagėnų ir visų kelių misliau, kad nor nesudaužyt ito kiaušinio, kad nor iki krautuvės nunešt, kad nor cielų išlaikyt... I jau prie krautuvės tas kiaušinis bum i iškrito... Misliau, galų gausiu beverkdama. Kokia man buvo beda! Kiaušinis seniau buvo brungenybė, už tai, kad niekas vaikui be reikalo nedavė kiaušinio. Vaikai neturėjo jokių skanumynų...

Kad i sviestas buvo skanumynas. Kai mama daro sviestų, tai sudeda formełėn. Jei kiek liko nuo formełės sviesto, tai duos vaikam, e neliko – tai nematysi sviesto. Viskas buvo turgun. Iš to reikėjo šeimai pragyvint.

Amžinas pasnykas būdavo. Blynus sausai kepė, rasalų virė, avižienį kisielių...

Neturau patraukimo in poterių. Šiokion dienon tai kartais užulendu už pečiaus i ažmiegu nepoteriavus. Vyresnioji sesuo tai labai sąžiningai melsdavos. Pirma rožančius labai ilgas buvo – pinkiolika temnicų. Kad sekmadienis, i neinam bažnyčion, tai mama padalina rožančius. Sako, mišios – melskitės, imat an karto pinkiolika temnicų ar tris kart po pinkias temnicas... Aš imu kur pinkios temnicos, atkalbu, suskubinu ir pirmoji nešu mamai rožančių. Aš jau atkalbejau, man norejos greičiau jau kur išbegt... E sesuo sąžiningai atkalba pinkiolika temnicų...

Ale aš dalyvavau bažnyčios procesijoj, kasnykų nešiau. Pirma kap veža kunigų pas ligonį, tai susrenka visas kaimas kunigo perimt. E rozų kaimynystiej moteris buvo susirgus. Parvežė kunigų – i man noris padabot. Priekin insibrukiau i – daboju. Anas irgi akis laidzia in vaikus. Ažkart mani pamatė i sako: „Šitų mergaitį raikia palaist in procesijų“. Jis pasrinko sau kurios jam patiko. E kita moteriškie (mano draugies mama) sako: „Tieveli, mano mergaitie nori aicie in procesijų“. – „Nu parodc, kokia tavo mergaitie“. A ana apsdingus skaru, tokio veido pilno. Sako: „Nu gerai, tavo mergaitie – kap trys žydaukos“. Itai kunigo žodziai. I motinai, i mergaitei jų užteko... E aš patenkinta – mani išsirinko kunigas. „Procesijų“ (suknių, kasnykus) pirkos pacios mergaities, ne kunigas... Visos, kurios nešim, susdedam i perkam. Sesuo sako: „Mumi pigiau kainuos, jei mes pasisiūsim šilkinį „procesijų“... Sesuo nešė kuolų (kuolam nešt parinkdavo stiprasnes mergaites), e mes mažesnės kaspinus laikėm... (LKAR 55/65)

Brolis Leonas Mačėnas ir vyras Julius Papinigis, 1939 m.

Labiausiai laukėm kuokynės. Laukiam, trepsim... Kokios trys keturios draugės susrenkam prieš šokius i jau laukiam, kų bernai pakviest. Mergos niekad vienos nepakviestos neidavo kuokynėn. Susrenkam pas vienų kurių i laukiam. Girdim – barškina lungan: „Mergaitės, kuokynėn!“. „Tai kas ti yra, kas atais?“ – „Yra muzikantai, tas ir tas...“. Tai jau gerai, mes jau pavadintos. Reikia, kų bernai pasakyt – „kuokynė“, tai jau skaitos pavadino, jau gali mergos eit... Į kitus kaimus kuokynėn mergos neidavo. ...(LKAR 55/37)

Aukłejimas mūsų šeimoj buvo teisingas, šeima – vienas ratelis... Mergos jau buvom, šokiuosna raikia aic, tai mama už klemkos turi ir nelaidzia. Stepka sako: „Julia, tu aik paprašyk momos...“ Aš i ainu. Kap kadu vyresnį brolį Pranų klausia: „Kap tu misli, ar laist jas kuokynėn?“ Jei pasakis: „Nėra kas ti jom daro“, – tai jau nelais – nėr kas daro... A jei pasakis: „Tegu aina“, – tadu lais. Sūnus buvo gaspadorius. Jo žodzis labai daug reiškie. Bet mes labai visi draugiški buvom. (LKAR 55/66)

Kap vyro šeimon atajau, tai skyrės jų šeimos gyvenimas nuo mūs kaip Dungus su Žemi. Pakol aš apsispyriau, tai man labai buvo sunku... Nuvažiuoju pas juos – niekas nieko nežino, niekas nieko nesako, nestaria... Mergos seniau turejo kuparius, e jau jo seseriai nupirko spintų. Tai ana užsirakina i raktų kavoja... Man nuostabu. Pas mus viskas buvo bendrai, i mes spintų turejom, i visiem tos spintos užteko... Nupirko batų tepalo, tai sau batus pasvalė i sau spinton pasdiejo... Čia, šituose namuose dešimtos dalies nebuvo tievo, kap mano brolis... Labai man buvo sunku. Skirtumas buvo – mes visi tariamės, viskas bendrai, e ti – kožnas sau, raktas kožno atskiras buvo. Tai i mano vyras, tep i pas jį buvo – pas jį raktų glėbys. Brolis mano klausdavo: „Tai nuo ko tu, bratka, rakini?“ (LKAR 55/66)

MOTERIS IR VYRAS

Iš kur žmonės rados?.. Adomas gi pirma atsirado, nu tai iš šonkaulio Dievas padare Ievų. Nu i tada nuejo žmones, i pasaulis atsirado iš tų žmonių.

Kai supykimi, tai gali pasakyc, kų jau boba, tai velnio padaras. Sako gi, kur velnias nedaeis, tai ti boba daeis. Už velnių stipresnie boba... (LKAR 180/35)

[Vyro lytis] – varpa, „stūmoklis“, berniuko – gaidziukas, varpelė.

[Moters lytis] – višta, mergaitės – vištelė. (LKAR 180/59)

Kriūtinie tai per mus – kakos. Kakos – kitaip nevadina. Sako, dzidelės kakos per mergaitį. Un mani sakydavo: „Julia per kriūtinį i žemes nemato“.

Nu jau jeigu jaunai mergaitei pradeda tos kakytes augt, jau bišką žymu, tai sako: „Aa, jau iš mamos cibuliukus vagi! Jau ragis – paslėpta užunty“. (LKAR 180/20)

[Apie moteris sergančias sako] „un marškinių“. Un marškinių gi turi, tai jau nešvari.

Kada sužinau, kų moterys serga? Cia buvo paslaptis. Neturi teises gircies, išeina, niekam. I moma da nevisadu sužino, i nuo momos slapies. ... Taip jau buvo, toki laikai, kad visur buvo paslaptis – niekas niekam neaiškino. (LKAR 180/8)

Suserga mergaitie pirmo karto jau – raikia slept kur kumpan. Tep mokino. Viskas slapta buvo. (LKAR 179/51)

Kai pirmasei buvo man susirgimas, tai moma man kirto per veidų. Tai man jau kažkaip pikta pasdare – až kų jau, išeina, nežinau, kame ten dalykas... Itai – moma sužino, kų jau tu sergi, tai kerta per veidų, kad jau tu būtum raudona. ... Reikia išsigųsc, tadu

Julijos Mačėnaitės ir Juliaus Papinigio vestuvinė nuotrauka. 1939 m.

Su vyru jo sesers Onos vestuvėse (viršuje dešinėje), 1957 m.

išrausti. Tai lieki raudona... raudona, skaisti, graži, žydunti, jau tikrai ... Graži pana – kur raudona. Sako, ciktai pienas do kraujas, tai ko gi... (LKAR 180/8)

Kap suserga pirmaisiais, pirmuosius kap išplauna, tai un sųsparų pilia pirkios ... Aplinkui un sųsparų užpilia. Bet tiksliai dėl ko, koks čia sekretas, nežinau.

Skaitos, kų prie namų daugiau laikytųs mergaitė, kų nelakstyt niekur. (LKAR 180/10)

Kai moteris mėnesinėm serga, tai nepatartina sėt, sodint. Išeina, nešvari jau jinai, užaugs agurkai nešvarūs. Kopūstų raugt negalima ir duona minkyt

Su dukra Danguole ir sūnumi Vismantu, 1945 m.

negalima. Kopūstai bus minkšti, a duona – jinai ištiš, bakanai nebus toki gražūs.

Giełėm tai dar atvirkščiai – gerai.... Nu kai serga, kai sako, žydunti – tai žiedas bus gražesnis. Gielas persodint – pilnaty daugiausia. (LKAR 180/7)

Kurio serga, tai pircin stengias ataic pirmoja. Jeigu ana pirmoja neataina, nu jau paveluoja, jau visos pirty, mergaičių yra gi jau i vaikų, tai tadu iškviecia vaikus priemenien, išmonija, jau kaip nors: „Ai, kas tinau skrenda, lektuvas ti?..“. Tai visos gi beginos begam iš pirties galvas ažrieti. Kas gi, kų ažvysme. Nu i jinai uneina, ta, kurio serganti. „Ai tai jau nuskrido“, – mum jau sako, mes i ve pircin visos. Tai aš šitų atamenu gerai.

I garo jau tokiai negalima pilc – kų diemių nebūtų. Išeina, su tuo garu un vaikų gali prilipc koki pliemai... Daugiausia garus pildavo senos, kurios jau nežydunčios, jau be ugnełes, kad žino jau – tikrai švari. A jaunos tai maž gali nepasisakyc. Kita ana spicialiai padaris, kad būt pliemai – užpils garo. Jeigu paklius serganti un marškinių (tai jau aišku nešvari), tai kitiem, kitom jaunom tikrai bus rudi pliemai. Prie jai i prie jos drabužių liestis jau negalima. Nuo jos traukias, laisviau jai vietų yra. Taip buvo. (LKAR 180/11)

Kad bernų pritraukc, raikia degtinien inpilt kiek lašų mėnesinių kraujo. (LKAR 180/73)

Moteris serga, sako – „žydi“. Kol iki baigos, kol jinai dar žydi, tai moteris, išeina, verta kažko. Kai nežydi – jau baigta, ugnełė ažgisus. Taip sakydavo, kų jau ugnełė ažgisus. I vyram moteris labiau patinka, kol serga, sako: „Da ugnełė yra, da boba žydi”. Kai nebeserga, jau, matyt, ne tas, sako: „Jau nužydiejusi...“ (LKAR 180/8/60)

Mergaitei vainikas raikia saugot, kų jau jinai gerai, sąžiningai išmergavo, teisinga jau, kap Dzievas prisakie. I jau prieš vyrų ana turi, kap sako, balsų...

I moma taip sakė, a kaipgi – turi teisinga būc, išeic mergełi, kad jau prieš altorių stocies švari, kap sako, nesuteptoji.

A vyrui, jaunajam – viskas gerai. Bet tiktai, kai žino gi kas, tai pasako. Sako: „Jau – issibastįs“. Ale kai jaunajam, tai nieko – žinklo nier... Vyrasi i vyru palieka. Mažiau dėmesio un jį kraipia, daugiau jam viskas tinka.

Mergaitei kad tik kiek – tai jau nukalbeta i apkalbeta bobų būna. I do tiek nier, kiek apkalba. Nukalba, aputarija jau tokių, kų ot jau, išeina gi, susbastie. (LKAR 180/27)

Jeigu jau jaunoja „praimta“, tadu praneša svočiai. Ataneša jaunasei svočiai un kaklo pavalkus – va kokių gavau. Svočiai, kų ana, kai sako, veselios pravadnykie (tų ima svočiu, kataro prisvotujo bernų), jau ana gi turi visa kų žinoc. Ana prisvotujo, ana i kalta. (LKAR 180/28)

Pagal religijos, vyras – tavo prisiega, reiškia, turi miegot visų amžių, pakol išskiria mirtis ar kokia bėda. E taip tai nier nustatymo, kų jau pasenįs, sarmata kartu miegot, raikia atskirose lovose. Jeigu teisingai gyveni i vienas kitų myli, tai, pagal religijų, turi miegot... Nu gal kap šeimoj dzidesniej, suauga vaikai, irgi, kaip sako, visokių žmonių, visokių tokių karakterių yra, tai lyg ir gali pasakyt, i pasako, kų atsibodo jau tas gułejimas dziem – blogiau, sunkiau, reiškia, atskirai jau naujau. Bet pagal įstatymo religijos, tai turi miegot...

Net per išpažintį, būdavo, kunigas paklausia: „Ar miegi, guli su vyru?“. (LKAR 180/47)

Nebuvo nustatyta tokios dienos, kų negalima jau sueit su vyru. Būna, kas tikintys jau stipriai, tai per pasnykus gi ir pinktadieniais, prieš dzidesnes švintes biškį pasisaugoja nuo tokių jau dalykų.

Nesakydavo niekas, a nei senesni žmonės, kų raikia suslaikyt prieš kokius darbus, prieš sėjų ar prieš arimų. (LKAR 180/48)

I iš pagrabo parejus nedraudžia – a kode gi nie? Kiti mirė, a mes gi džiaugiames, mes gi likom šįkart sveiki, gyvi, tai do galim pasdžiaugt. Galima galima, čia jau nebuvo tokių nustatymų. (LKAR 180/3)

Tiek, kiek yra, šeimoj turi būt vaikų. Kiek Dzievas duoda – tiek turi i būc.

Tai ta jau bus pagarboj šeima, e kaipgi. Kai mažiau, tai sako, gal kombinuoja, ar kap cia yra. Kombinuot – ne jau, nepriimta buvo.

Kai suvis nier vaikų, tai irgi nukalba, kų jau žmogus nelaimingas. Šeimos nori, e jos nier, tai nelinksmas i gyvenimas. Kai jau poroj gyveni, raikia šeimos. (LKAR 180/31)

Vyras prie moterų kad būt stipresnis? – kiaušiniai žali jau pritinka, bendrai kad stipresnis valgis visas – mėsa ti, kiaušiniai... Gyvulius kai išguldo, tas dalis valgo vyrai ... I barono, i veršio, i kuilių tuos pautus i valgo. Vyram cia jau patinka. Moterim cia jau netinka ir jos prie to jau nie..., jau cia vyrų valgis.

Vyrui visada jau stipresnio maisto raikia. Dirba, darbai sunkesni, unksčiau aina laukan, darban... Moterim ir nebūtinai stipresnis – jos lingviau dirba. (LKAR 180/32)

Kai vyras pas svetimas eina, sako: „bastos, grūdas“, i po visam. (LKAR 180/26)

„Žūsta, žuvauja“ – eina per moteris. Kai jau suvis be mieros, sako: „Žuvo, kap gałėjo“. (LKAR 180/100)

Kai jau žino, kų un jų aina, tai permeta mešlo gabalu (nu žmagaus, stipresnis...), kad jau atsibost, kad jau ana smirdiet jam, kad jau nusbridzyt jam. Ale irgi, nežinia, ar ti tas mačija, ar nemačija. Aš nedariau šito.

Kaimynie mani prašie, del savo vyro... Atanešie kokios ti arbotos – e kas toj arbota buvo, tai nežinau. Sako: „Tu kai dirbi kartu, tai gali ažpilt jai un suknełės, to arbotu“. Nu i ažpyliau aš, ažpyliau nežymiai un suknełės. Ale ar ti mačijo, ar nemačijo, tai neklausiau aš tos moters. (LKAR 180/26)

Į senmergę nieko lyšniau i nežiūredavo. Skaitos, tas pats, kas su seni, nieko čia – nepadaris tvoros iš senų mergų. Ar moteris aina, ar sena merga – koks skirtumas. Labai nesišidydavo.

Iš senų bernų daugiau. Tu nesiženijai, tai ožys šokinies aplink tavo kapų. Taip sakydavo, juokdavosi iš seno berno. Iš mergų – nie, nes ana ait mažgi būt ajus, ale – po sau nier. E bernas gi tu kaltas, ko neapsižanijai. Nu

Su vyru ir sūnumis Vismantu bei Rimantu, 1949 m.

Vismanto išleistuvės į kariuomenę, 1964 m.

Su pirmąja anūke, 1962 m.

kadu susrenka ar per kuokynes, ar per vakaruotojas, tai tadu anas kliūva daugiau tas senas bernas. ,,Česnakas nepatrova – senas bernas nezabova“ – tai šit sakydavo. (LKAR 180/29)

VAIKAI

Dzvi varpos negalima valgyt – gali dzvynukai būt vaikai. Riešutai dzvylipiai nevalgyt jaunom mergaitiem, kad i berniukam, nepataria ti jaunimui – vieno kažkurio. Dzvynukai gi sunku augint.

Jeigu eini upėn rūbų vełėt (per mus sakom, velėjam rūbus), dzvi kultuves nešt negalima – irgi dzvynukus buria. Tik vienų gali nešt kultuvį.

Ne aš, ti kita mergaitie taip aiškino: moteris eina i neša dzvi kultuves, e ta mergaitie, nedzidełė do buvo, i sako: ,,Negalima dzvi kultuves nešt“, – ,,Tai k**o**de, iš kur tu žinai?“, – ,,Man mama sakė, kad bus dzvynukai“. (LKAR 180/55)

Kap moteris nėščia, per mus vadindavo – sunkumoj. A ne tai – važiuota, ažkinkyta, ažkinkyta jau – važiuoja. A teip jau sako – sunkumoj ... (LKAR 180/57)

Jei nėščia atais skolintis, tai raikia duot. A kad neduos, ko prašo, tai pełės sukapos, rūbus sukapos pełės. Atsakyt negalima. Tai ne visi turi, ko prašo, i pavyd**ų** *(*čia kirtį pažymėjau – *V.Š.)* yra – kad nieko neduoda, ungliu meta tų jau moterį – graužia vaikas tų unglį labiausia. Yr tokių piktų bobų, kad i kirviu kerta slinkstį – lieka vaikui žyme kokia, šramas veidi. Kirviu, ašmenim kerta. Tai do kai ungliu, tai ne tiek baisu jau. (LKAR 180/57)

Mama pasakojo, mano mamai šit buvo. Jauna būdama siuvo iš audeklo marškinius, i krikšto buvo audeklas padieta. Atajo nėščia moteris i praše: ,,Duo tu man“. Ana nedave. Un rytojaus atsikelia – ulias randa sukapotas. (LKAR 180/80)

Sakydavo, geriau kad pati nėščia nevaikščiotų jau, netinka..., gal i vaikui negerai, i ne visi duoda, kiti i ažkeikia ...

I pačiai reikia apsisaugot. Nesediet užpakaliu (dalaiskim, arklys eina i tu atsisesi atbulai) – negalima, atvirkščiai vaikas gims.

Tvorų žargyt negerai – sukasi, sukasi, apsisuka bambutie.

Katinas negalima glostyt – tai bus vaikas šeriuotas, auga šeriuotas, išeina. Visokių priemonių gi buvo.

Ugnį pamatai, jeigu nieko nedarysi, tai nieko, a kad grebsi už veido ar už k**a**ktos, i liks dieme. Cia tikrai teisybe, irgi mūs kaimi buvo. Moteris sake: ,,Pamačiau gaisrų – i až k**a**ktos“. I mergaitie gime – puse k**a**ktos raudona. (LKAR 180/57)

Kap gimdzymai jau, susirgimai yra gimdzymui, tai sako – Rygon nuvažiavo. Nesako, kų gimdzymai, ale Rygon... (LKAR 180/57)

Bobutės kai ataneša leliukų, vaikam gi sakydavo, kata ,,bacionas atanešie“, tai – ,,upej radau“. Nebuvo gi tų nei akušerių, nei ligoninių. Nu e kap vaikų yra do didesnių, tai bobutie prausia jį i: ,, va gi – radau upėj, atanešiau“. Tai džiaugsmo gi mažiejiem, kų upiej rado ... (LKAR 180/13)

Kadu sunkiai gimdo, tai daugiausiai deda šilemų apacion, žarijas deda kibiran i apdingia tas žarijas, kų inšilt gerai. Aš šitų žinau. A taip kitokių burtų nežinau...

Do gi spicialiai ažding dava lungus, itei būdavo priimta – lungus ažding t, kad niekas nematyt, kur ta, vaikų pagimdžiusi, guli, kų i anas tumsiai gułėtų. Tų i vaikų ažding ia do, gal nuo akių i nuo visko, aš nežinau – toki

paprociai buvo. Turi tas kumpas tumsus būt, šviesos jau neduoda. (LKAR 179/48)

Kai kūdikį pirmą kart mazgoja, deda žolyčių vandenin, šienelio, kokių gielyčių diedavo. Vandenį nuošaliai pilia – un kelio nepilia. (LKAR 180/15)

Tų vietų, kur vaikas augo, vadino nameliais. Namelius tai vat i nepasakysiu tiksliai kur deda – ažkasdavo, tiesiog ažkasdavo, nuošaliau, trušosun ažukasa, žemėn, kų jau ne viršuj būt (nier skirtumo – berniuko ar mergaitės).

Bambytį kai nupjauna, tai dziovena. Tadu duoda atrišč, kai anas jau paauga, kad sava piršteliais atrišt. Nu jau tadu jisai atmintį tures gerų. (LKAR 180/16) I lygtai sau kelių atsiriša. Seniau tep pasakojo. Aš tai nedziovenau nei vieno vaiko bambuties. (LKAR 179/47)

„Marškineliuos gimįs“ – tokia plieve užauga un vaiko, tai sako – laimingas. Kokia laimė? – jam visur sekas, kad i kokia nelaimė ar kas, jam vis sekasi, jo jau niekas nenubaudžia. Ale ne, ne visi laimingi. (LKAR 179/44)

Mano i Vismantas gime su marškineliais... Jam i sekies, ale anas nemokiejo tvarkycies. Sakė kataro priėmė bobutė : „Vaikas laimingas bus – su marškineliais“.

Kitas su kepuryti, su koptūraliu, sako, gimsta. (LKAR 179/44)

Kai Rimas gimė, kaimynė sakė: „Tavo šitas tai bus bledūnas“. Lingviausiai gimdžiau, tai vat – lingvas i jo būdas. Jeigu gimdai vaikų su skausmais, tai daug nuo jo nukentiesi. Vismantą kai gimdžiau, tai labai sunkiai, in baigų i neišejo, mano jau akys viršuj... (LKAR 180/85)

1995 m. Kalėdos Švenčionyse

Jeigu mergaitė gimsta, ir tokis oras – tumonas, tai sako, bus labai geras pasisekimas mergaitei.

Jeigu četvergi, tai bus laiminga svotam, svotų daug atvažiuos.

Petnyčioj – tai bus piktesnė (kai sako: „susraukus kap petnyčia“). Nedielioj – bus linksma, šokieja.

Kai berniukas gimsta, tai raikia nepaimc kvartūkan ar sijonan – bus jau merginykas labai. Berniukui netinka tokis apvyniojimas ir apklojimas. (LKAR 180/85)

Gimsta mergaitė, tai sako – pleišie. Vyrai daugiau vis laukia berniuko, e cia mergaitie

Nu tai, kam raikia jau mergaities, tai gerai, e kam viena po kitos mergaities, tai sako „i ve pleišie“.

Motinai noris i mergaities, i berniuko. Nu i vyram irgi. Vyrai, aš kap ragiu, gal mergaites labiau i myli. E pirmasei daugiausia kad būt berniukas, tai jau madingiau. (LKAR 180/18)

Kuniguosun geriau tinkamas vaikas – iš dvynukų. Arba, kaip sakant, po vieno karto kai būna kokis užsikretimas... po vieno sustikimo su vyru pastebi, kų ne viena jau... Pastebi ažkart – ne viena, i daugiau reikalų neturi. Maža kap būna, ar skirybos kokios, ar kas... tai jau tas tinkamiausias. Kode? – kunigas yra švintesnis.

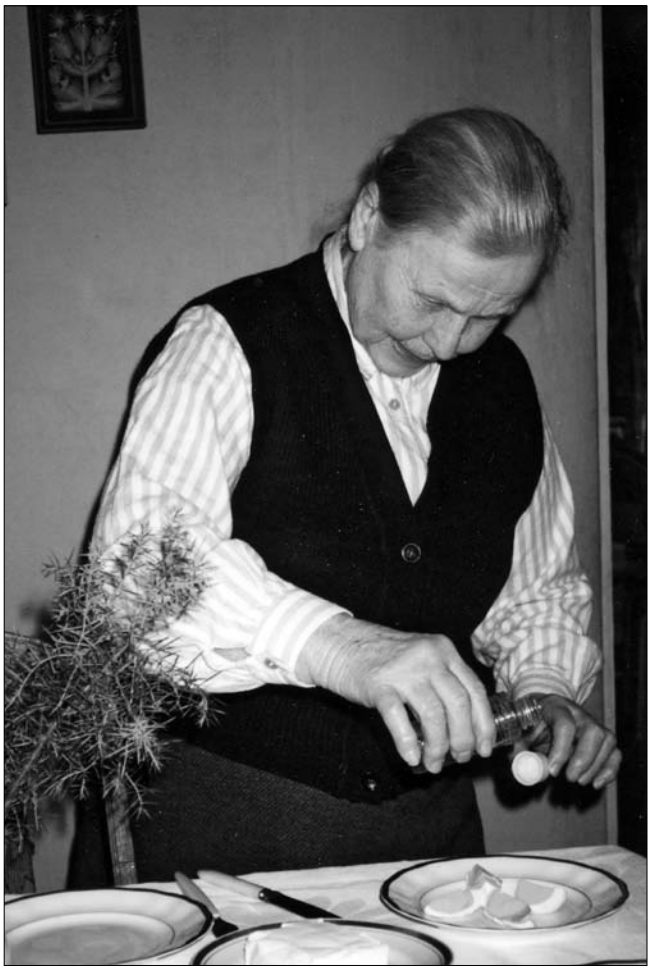
Iš dvynukų tai jau čia irgi, išeina, – už vieno sustikimo – iškart du.

Dvynukai – čia jau moteres dalia. I nuo Dievo. Viskas nuo Dievo buvo unksciau. Kų Dievas davė, tas i yr, i dvynukai vis nuo Dievo. Viskas nuo buvo Dievo, bo buvo labai tikintys žmanės. (LKAR 180/19)

Ligoniniej gulėjau su Stefaniju (88 metų moteris, gimusi Tročiūnų k., gyvena Vaikučių k., Švenčionių r.) i ana pasakojo:

Jei vyras prieš mėnulį, prieš pilnatį nusišlapina ir eina pas moterį, tai vaikas gimsta invalidas. Jos mamos seseriai šite buvo. Vaikščiojo jinai nėščia, ir tas nėštumas jai kokis tai neaiškus. Jaučia – kažkokis guzas, nei gyvas – jausmas kokis neaiškus. Kito moteris jai patare, kas daryc: iššluoc iš visų kumpų šiukšles i sterbłen supilt, i išnešt šiukšlynan, kur visas šiukšlas, mėšlus piliat. Tadu tas viskas išeis iš vidaus. Nu ir išejo, išejo kažkokis guzas – nei ti vaikas, nei ti kas. (LKAR 180/124)

Velykos, 1965 m.

Per vaikų peržengt negalima – neaugs. Kad peržengi, raikia atgalio atžengt. Apžergei, tai atbulio žerg jau kitu koju. (LKAR 179/74)

Sekmadienį [vaiko] prausc negalima – labai patrauks un vandenį. (LKAR 180/85)

Kad miegotų, vaikus girdydavo galvelėm aguonų. Čia jau pagal savo nuožiūrą dėdavo. Daug tai gali kenkt. Jau kap matos, kų ramiai miega, tai neduodavo. (LKAR 116/15)

Mano tai buvo spakaini vaikai. Jau tikrai. Nebuvo tokio, kad nemiegot, ar kap kita sako: „Supu supu, i niekaip neužmiega. Tai tadu nuprausiu nakčiai" – išeina, kad ažmigt vaikas. Per mani šito tai jau nebuvo.

Prausdavo su žolytėm: kokio šienelio indedi, ramunelių kokių… Lygtai jau apramina. Un vakaro prausdavo. E kitos, sako, nakčiu paskėlį prausė, kad užmigt. Matai, kokių būna vaikų. E mano tai tikrai nepavargau augindama nė su vienu. (LKAR 116/16)

Nežindydavo daugiau metų, Kai kurios moterys žindė – kų apsisaugot nuo untro vaiko. Kap katros žindo i dvejus metus, vaikas i pats prašo: „mama, kriūtinies noriu". Kol žindo – untro vaiko nelaukia. Kap pas kurias moteris – kokis žmogus, organizmas koks, ar kaip... kitos pastoja i maitindamos.

Atjunkyt raikia kad būtų žali medžiai – del laimes, tam žmogui geriau. Kų jau žaliuotų, augtų laimingai, gielas žydietų. Viskas, jau lygtai naudingiau išeina. ... Suveina metukai, tų vaikų apžegnoji, kų eina į pasaulį vienas jau, be motinos kriūtinies – toki papročiai. Svarbu, kad medžiai sprogt...

Jokiu būdu nebuvo priimta nutraukus žindymą vėl duot – trukdymas kažkaip jau dėl gyvenimo, netinka. Atjunkta, apžegnota – reiškia, apžegnota. (LKAR 179/16)

Neraikia to grįžimo. Nesiseka, iš kelio kai grįžti, i cia... (LKAR 180 /94)

SVEIKATA

Iš kur atsiranda ligos

Ligos nuo Dievo – visą pasaulį, žmones sutvėre, i ligos pakilo tarp žmonių. I mirtį atsiuntie gal.

Ligos randas, kai peršąla, nuo peršalimo daugiausiai būdavo. Būna kartais užkrečiamos, vienas nuo kito asikrečia. Ligos jau niekas nekviečia. (LKAR 179/7)

Žmonės ligų neatpažindavo, nežinojo, kuom serga. Viena kitų žolytiem pagirdo, sako, – man tas padiejo, gal ir tau pades. Daugiausia žolytiem gydėsi... (LKAR 179/3)

Velnias apsedo, velnias inlindo – toks posakis buvo. Tai gal žmogus koks blogas, negeras. Gal tavi apsedo, kad tu ne taip jau kaip kiti.

Kalbos buvo, kad kažkas tai yra viduj – lygtai kalba, viduj kalba, girdzis žodžiai. Ne pats kalbi, ale kitas kalba. I aš tik kalbas girdiejau, e kas cia tikrumoj gałėjo būt, tai nežinia.

Sako: „Per kų atajai, per tų i išeik!“ – per tų vietų. Taip burdavo. Kuris jau stiprenis būdavo, tas sakydavo, mokiedavo gal užkalbet. Kai i dabar važinieja per visų svietų... (LKAR 179/15)

Jaunųjų stalo užsėdimas (Julija pirmoji iš dešinės), 1992 m.

Sako: „vėjo prikliuvo, užpūtė vėjas“. Užkalbėdavo vėjų. Išeina tokio vėjo pagavo, tai žmogų suparaližiuoja. Tai šit sakydavo. Suparalyžiuoja nuo vėjo, cia vėjas užpūtė koks jau negeras. Tai tadu, kur žino, važiuoja i užkalba tų paralyžiuotų žmogų. (LKAR 116/2)

Blogos akys

...Gal i būna kokios akys, kap sako, nuodingos. Kap pasižiūri – tai i gyvulys suserga. Tikrai būna. Ir per mus buvo, žinau, unksciau, do vaikystiej. Maži avinukai buvo pirkioj, kap unksciau nebuvo šitų kambarių, viena pirkia buvo, i po visam. Nu i baroniukai buvo maži, gražūs. I atajo toks vyriškis: „ oi gražūs baroniukai, tai vat kaunieriukas būt gražus, ot gražus“. I atrodo, kas ti tam baroniukui pasdare, kas gałėjo pasdaryt?.. Nu i vienas i prapuola. Tai tadu jau i moma sakydavo: „ tikrai jau cia nuo akių – niekur nieko, nei sirgįs, nei ko...“.

Jeigu būna vaikui kas ti nuo akių, pasižiūri, kų jau... nuo akių, sako, vaikas serga, tai jo šlapimu šluosto akutes. Su padalkom, su jo marškinukais, išeina, apšluosto veidu i akutes. Reiškia, padeda. Visų veidukų tris kartus apšluosto.

Kai akys pakenkia – suserga, vemimas būna. Moma sakydavo, kad jie važiava iš Švinčionių su sūnum, man jau brolis, sako, moteris važiavus kartu. Sako, atsisuks: „Tai tavo berniukas gražus, tai tavo berniukas gražus“. Atvažiavo, sako, susirgo smertelnai. Tai vat, atrodo, i nenuorom raikia tikiet. Karštis tokis, i vemimas. Tai vat šlapimu jau moma, sako, čia jau tikrai nuo akių, kad jau jaunam be jokios ligos... A maž ti kitas kas buvo, bet moma sakie, kad tikrai nuo akių. Kartais tokios akys būna – nuodingos. Tokių akių bijo.

Kap atskirt, kieno blogos akys? Kuris žmogus pavydus, daugiausiai, gobštus labai, i akys lygtai kokios aštresnės, atrodo iš šalies, kų taip. Nuo ko jau susirgo, tai tikrai pastebi, kų jo akys jau tokios stiprios...

Kad žino, i neleidžia [to žmogaus tvartan], tikriausiai, jeigu žino, kų to apsirgo ir to apsirgo... Kitas netiki, aišku, netiki, bet unksčiau tai tikiedavo. (LKAR 179/17)

Kitos moterys neprilaidzia svetimo žmogaus in tvartų. A tokie žmonės (su blogom akim) labai turi norų viskuom pasidomaut. Geriau jo neprilaist, geriau tokiam žmogui nieko neduot. Viena mano kaimynė ant tokios bobos sako, kų geriau jai nieko neduot. Sako, aš jai nenoriu nieko duot, ale išprašo. Sako, svogūnų išprašė – daviau. Jai – užaugo, o man – neužaugo... Sako, viščiukus nuperkam bendrai, e paskui dalinsimės. Krepšin bendrai sudėjom, o džiaugiamės, o gražūs viščiukai... Pasdalinom – jai užaugo, e man išėjo nei šiokie, nei tokie – likau be nieko...

Jau yra kokie tai burtai. I aš daviau vienai ruskei braškių i per mani tais metais braškių nebuvo... (LKAR 55/38)

Čyžmos, vadindavom, – žydi geltonai, e lapeliai panašūs kap un šermukšnį. Didesnies, i bumbuliuškų daug geltonų. Aukštos irgi auga. Tai vaikam vonias darydavo.

Jeigu vaikas silpnesnis, i nori sužinot, ar vaikas pastaisis, tai šitom žołėm laimį padaro. Kuris jau silpnesnis, tai sako: „Ai, šitas jau negyvins“, – lieka silpnas, lieka baltas. E po tos vonios kuris jau vaikas išrausta, – tai jau sveika ir labai gerai. Tai da cia sakau, rizikuot jau raikia tos vonios daryc... Aš tai nedariau. Jeigu nori sužinot, ar vaikas gyvins, kap anas va serga, kažko tam vaikui jau trūksta, silpnas, tai tadu sako, vonias daris. Ar suscipres nuo tos vonios, ar jis nusilps. Stipresnį vonełį jau daro, kad jau būt pamačniau. (LKAR 179/73)

Senoviški gydymai

Iš senų senoves aina šitos kalbos, tie užkalbejimai. Gal žodžius kad sako, taip vadino. Iš tievų – kas mokiejo. Iš šeimos gali tik pats p**i**rmasiai vaikas ir pats jaunasiai kalbet. A jau vidurkio – ne, reiškia, jau jo nepades gydymas. Vat, pirmasiai jau geriau, ar pask**u**icinis.

Nesidomavau užkalbejimais. Ir tas nepasakis, kas užkalba – atimsi iš jo uždarbį.

Užkalbetojų tai i Švenčionisu yra. Pirmoj ailioj, kad jau gyvatie inkanda, laki užburt graiciau, užkalbet – labai gi jau padeda... Už gyvatės tai žinau užkalbėtoją. Tai ana sako: „Moku“. Tai sakau: „Išmokai i mani (aš jau tyčia sakau, del vaikų pasidomeu)“, – „Tai aš gi mokiejau,“ – tai aš supratau, kų raikia mokiet pinigus. (LKAR 179/13/63)

Rožės, sako, i daktarai neišgydo. Vistiek raikia kalbet, užkalbet. Užkalbejimas tai mačija.

Žinau tik, kų raikia mėlyno popieriaus pridėt nuo sąsiuvinio. Miltų do reikia ruginių. Miltais pabarsto. tai maž mačija ruginiai miltai, nežinau. Barsto ruginiais miltais maltais i mėlynu popierium apisuka. Nu tai, matyt, viskų užkalba. Apiriša kojų.

Raikia surast, kas moka užkalbejimų. Ne visi moka, ne visiem i pasako. Čia tai man atrodo durnystė. Žmogus sensta, kas įdomaunas – tegu žinos. E cia išeina nie, ne visi nori pasakyc. Gal nesiseks, nežinau. Aš tai sakau – pavydas. Aš moku, ale nemokinsiu. Pavydo yra. … (LKAR 116/1)

Grizių pagydic tai do mani moma mokino, žinau: „Tu mažoja, tai pamokysiu, kap grizių kremta“ (moma buvo vyriausia). Grizius – tai kaulai, sąnariai skauda aplink runkų.

Sako: „Kremtu, kremtu“, a jau kam kremtu, tas klausia: „Kų kremti?“ – „Grizių“. Atsako: „Iškremc, kad nebūt“. Tas grizius kad prapult. Tris kartus paklausia, i tris kartus atsako: „Iškremc, kad nebūt“. Iš tikro raikia krimst, su duncim.

E tadu siūliuko raišioji mazgelius. Ale nesakyc, kad „vienas, du ... devyni“. Atbulai, va: „ne vienas, ne du, ne trys, ne keturi, ne pinki, ne šeši, ne sapcyni, aštuoni, ne devyni“. Tai tris kartus šiteip suriši, tris kartus po devynis. Nu i tadu jau apiriši runkų ar kojų. Vienu kartu kad išeit apvyniot, vienu kartu surišt, i gatava. Raikia kad vilnoniu siūlu, tikros vilnos – naminės. Ir būt pakol skausmai nustoja. Būdavo, daug mergaicių nešiodavo, sako: „grizių iškrimto“.

Grizius atsiranda gal i nuo darbo sunkesnio, ar kartais maž nuo kokio skersvejo, iš peršalimo būna kokio – nežinosi, nuo ko, tiktai vat jau pradeda runkų sukc. Atrodo, iš nieko, e mažgi i nuo sunkesnio darbo pradeda skaudiec. Unksciau runkom i linus mindavom, i nuo pjautuvų vargsta runkos – viskų runkom dirbom. Viskų – pjautuvais, grebliais.

Geriau jau kad veliau, po saułės nuslaidimo šitokius dalykus daro – kad nuslaist jau viskas, viskas prapult. Kap saula nuslaidzia, kad nuslaist i skausmai visi. Panešioja, jau jaučia, kų neskauda, tadu nusidegina tų siūlų, nepalieka kitam kartui. (LKAR 179/14/20)

Kai kartielis pjauna (rėmuo), raikia kalbec: „Pjauna mani kartielis, kap vilkas žalių mesų, kap ožka žalių krūmų“. ... Sukalbi sukalbi kiek kartų – i mačija. Tris kartus sukalbi. I nieko daugiau neraikia. Kas tai un undenio gal kalba, ale gi daugiausia pats sau kalbi, kad gi: „Pjauna mani kartielis, kap ožka žalių krūmų, kap vilkas žalių mesų“. (LKAR 179/68)

Kai miežis iššoksta un akies, sako: „Mieži, mieži, te špyga! Mieži, mieži, te špyga!”. Tris kartus irgi pasako, pabado tų akį špygu, i prapuola. Do i nusispjauna, irgi tris kartus. (LKAR 116/14)

Jeigu per žmogų dedervinie būdavo, tai per stalo kumpus kryžiais perrežia i tadu vidui do pasuka. Išeina, kap tų dedervinį išpjauna. Nežinau, padeda ar nepadeda, ale šitų tikrai girdiejau. Su peiliu režt, raikia kumpiškai – iš vieno kumpo, iš kito, i tadu vidui išpjauna jau. ... Su undeniu daryt, per šlapių jau stalų, kad rastųs ti rasos tokios. Tadu patept dedervinie.

Čia jau daugiausia vakare daryt, kad saule jau nusilaist, ar kad jau prieš tekiejimų saulas – jau tokiu laiku daugiausia būdavo... sušlapindavo per vidurį, ne visų stalų. I tų dedervinį patepdavo. … (LKAR 179/19)

Jeigu vaikai susirgo kokliušu, tai raikia vanduo diec su bliūdu apacion, kad jau turet dregnumo. E kito kart, kap jau mešlus išveža iš tvarto, tai raikia ten vaikas palaikyc, panešioc per tvartų, kad, reiškia, vaiko ištraukia ligų... Trūšas išvežė, tai cia išneš i tų kosulį – kokliušų...I per tris laukus raikia nešioc, kadu jau prasideda žalumynai. Nešiot per savo laukai. Tas laukas būdavo visokis – i vasarojus pasėta, i rugiai pasėta, i pūdzymui palikta – vis tiek trys skirtingi. Paprastai apeic aplinkui. Cia vasarojus

paseta – apejai, dabar rugiai – cia apejai, vis aplinkui – kožnų laukų tris kartus. Tai tik tokiais jau būdais gydie. (LKAR 179/70)

Kaltūnas pasdaro iš rūpescio didelio, iš nervų didesnių, kur kokis žmogus, išeina, nervingesnis. Kai pergyvena labai, tai susisuka plaukai. I tu ži**n**ai, nuo ko. Negalima kaltūnas nukirpc, tiktau galima isvilinc degtuku. Visi plaukai neisvilinc, ale tik tas kaltūnas. Tadu mačija. Ne žirkłėm. Katarai buva moterai, tai to man i sake, kų tikrai mačijo. Jeigu nukerpi, tai galva labai sopa i sukasi, blogai tam žmogui... Kai svilini, tai cia jau ne kirpimas – išeina, palaipsniui. Išplaudzia – nepašukuoja – nežinau aš, nuo ko anas randas. Man ta moteris sakie – po vyro mirties ažkart kaltūnas susisukie. (LKAR 179/61)

Prie savo namų, 1987 m.

Nuo išgųscio, jeigu išgundzina šuo, tai tadu šunio šerscį nukerpa i pakloti apdingia, i vaikų tų rūko. Deda šerscį un žarijų karštų i vaikų aprūko tuom šersciu. Musi jau trys kartai, visa, jau kų daro, priklauso tris kartus, gal padeda geriau...

Nuo išgųscio – žolyties auga pievose, kai pūkeliai balti – tokis žiedas. Nuo išgųscio rūkydavo šitom žolytiem.

Irgi nuo šunio kadu išsigųsta, tai tadu nuo slinkscio ima, drožia i rūko. (LKAR 179/18)

Kerta griauzmas, ažumuša žmogų, užtrenkia. Matyt nemačiau, ale nesaniai mūs gatvej mergaitį ažumuše. Sediejo berniukas i mergaitie. Berniukui kažkaip netaip pakliuvo, e mergaitį vietoj ažumušie. Išeina, ugnis to stipri.

Raikia žemen apkasc – do gali atgyc. Kol šviežiai, maž anas dar biškį turi sąmonies, tai tadu mėgina graito šalton žemėn – kų atsikvept, maž vėsiau būtų. (LKAR 179/38)

Epilepsiją unksciau vadzino „dzedzinčium“, „dzedzinčius muša“.

Visokius i burtus naudodavo. Išeina, kap žmogus miršta i to rūbelius, kuris serga, idet karstan. Bet koki rūbeliai, katrie nešiota, kuom anas nešiojo – tik neplautus. Įdet po pagalve, karstan. Kas ti pades, vis burtos tokios. Ale kam ti padiejo – tai nežinau.

Mieruoja ūgį to vaiko – kad būtų ciesi lazdelė, irgi deda karstan tų lazdelį. Atpjauna tokių, kad būtų su žmogum ilgio i deda graban. Kad isinešt itai kartu. Irgi mačija. (LKAR 179/41)

Karpas gydė numirėlio pirštu, šitų sakydavo. Kalbet nieko žodžių nekalbejo, tik patrina i viskas. Jo pirštu paėmįs, prikišei, kur skauda. Kur karpa yra, tų karpų raikia patrint prie jo jau ti runkos, i gerai. Karpa un runkos gi būna, ar un kojos. Kuriuo pirštu čia skirtumo jau nebuvo. Tik un runkos ar ko jau numirelio pirštu patrint – kad jis nusnešt. A ti gal nė vienam nenusinešė. (LKAR 179/42)

Nuo karpų – kaulu patrinc, jeigu randzi gi kaulų. I ton pacion vieton padec. Bet kokį rasi kaulų, išeina, i patrynei, i ton pacion vieton padiek, kap radai. I jau neatsisukc – palikai i palikai.

I do kai pirmo kart pamatai jaunėlį (mėnulį), i kas po tavo kojom yra – akmenukas, vis kur atsistosi, paimt šitas akmenukas i mest, i neatsisukt, aic. Tai pamačna gi i cia? Būna neprasta karpa, vadzindavo – grūdzinie. Ji daugiau turi grūdų tiesiog. Cia va vienoda, tai vienoda – a cia turi grūdų. (LKAR 179/66)

ŽENKLAI IR SAPNAI

Apie nelaimes praneša paukščiai. Aš šituo tikiu, aš net tuo įsitikinau, jie man i pasakė ne vienų nelaimį. (LKAR 55/35)

Gegutės ilgas kukavimas negerai. Kap gegutė do unt belapių medžių ažkukuoja, tai bus blogi metai. Jei ilgai kukuoja ant sausų medžių, tai jau mirtis kam nors iš šeimos netoli... (LKAR 55/35)

Pelėda jeigu ūkauna, „kuve, kuve“ vis sako daugiausia pelėda, tai, sako, jau prikuvekaus vaikų. Jeigu tuos namuos yra merga, tai tikrai tures bakūrą, binkartą, kaip ti kas vadzina. Ale tikrai tikrai... Jinai atskrenda sodan ar prie namų i kuvekauna. I pas mus Krikonys**u**

kaim**y**nystiej šite vat buvo. Tikrai, sako, Paulina tures vaikų, netekiejus, mergu. Ir tikriausiai šit buvo. Kiek žinau, tai dzviem šit buvo. Peleda atskrido i viskų ižbrukavo. (LKAR 180/51)

Prasčiau gyvenimi nieko neraikia, kap mergai vaikas. Dabar tai jau skirtumo nier, ar tu merga, ar ženota... (LKAR 55/35)

Lungan paukštis barškina snapeliu – žinių ataneša liūdnų. Bet kokia paukštelė, nu daugiausia tokios mažesnies, – vis tiek pranašauja. Pranašauja. Cia jau labai aiškiai kiekvienam. Kap tik lungan barškinas snapeliu, – jau lauk žinios kokios, tiktai linksmos tai jau ne, nelauk. (LKAR 180/52)

Višta gieda – tai un bedos. Tadu galvų jai kerta – kad jau nebūt bedos. Nu i būna, kad gieda. Va i kaimynės Kriskos gi giedojo višta – ale i sirgo vyras, silpnas buvo. (LKAR 180/57)

E prieš mirtį va marčios tai apstojo mūs namų varnos – tik lungan lungan... Jezau, sakau, kas cia dabar daros, kas cia darosi. Apstojo lungus, i vat lungan lungan su sparnais, net šiurpas mani perėmė. Ir cik nuveinu in juos *(pas sūnų – V. Š.)* i radau mirusių. Pirmoj ailioj tas ženklas. (LKAR 180/52)

Šuo staugia prieš mirtį – išburia tokius dalykus. Viršun žiūri i staugia – prieš bedų, daugiausia gi prieš mirtį. Kaimyno Antano šuo staugė, i prieš Vismanto *(sūnaus – V. Š.)* mirtį Kriskos šuniukas labiai staugė. (LKAR 180/93)

Voras neša laimį ir nelaimį. Negalima, nelaidžia jau voras ažmušč. Nežnai, kuris ažumušta. Voras laidzias žemyn – tai jau neša naujienų negerų. E jau jeigu anas inlipe viršun, i da šviesus – tai jau cia gerai. A kad tamsus laidzias, tai jau žinių neša negerų tas voras juodas. Jei ažmuštum, kaži kas ti atsitiktų, ale jau išeina – nepatartina. Jau geriau jį palaic. (LKAR 116/6)

Kacinas juodas perbėga kelių, tai sako – nepasiseks. I da žiūrint kokion pusen bėga. Jeigu šiton pusen, kap paltų susisegįs, ažuncin, kap vadzina, – tai gerai. E kad kiton pusen – tai jau negerai, išbego jau laime, jau išsinešė... Dabar va, vidun man katinas begs, tai ažuncin paklius. Kad neisineštų, raikia kacinas apeic – kad spesi, kad anas eis šiton pusen.

Žinklai toki irgi pranašauja. Prieš Vismanto mirtį tai jau buvo žinklai: skaldau jau balanų prakurai – tai vis kryžiais, vis kryželiais, kap nebuva, vis krenta kryželiai. Tep susklosto, kų aš tik kryželius ragiu. Irgi va taip gavos. (LKAR 180/54)

Ejau lunkyc kaimynės ligoniniej. Berniukas gulėja pakabintu kojaĺi, sulaužyta buvo. Aš taip paėmiau širdin – namo parejus valgyc negalau. Praejo kokios dzi trys savaites, ne daugiau, i mano Rimucis kojų suslaužė. I lygiai toj pacioj lovutiej i toj pacioj formoj gulėjo. Tai dabar niekur nesdziviju.

I nemuožna mislyc, kų aš kų razumniau padarysiu... (LKAR 180/86)

Išvirkščiai marškinius apsvilkc ar padalkos užsirietį – girtas būsi. Buria išgierimui. (LKAR 180/98)

Jei gelažinis (mažasis – V. Š.) nagas žydzi, tai sirgsi, bevardis – meilė, rodomasis – kelionė.

Dešinie runka kap niežti, tai man išsipildo – tikrai sveikinsies, kas nors atais ar atvažiuos, lauk svečių.

Kairė niežti – tai pinigai, ar gaut, ar išlaist.

Akys kai niežti: dešinė – džiaugsmas, kairė – verksi, ar liūdniau kas. (LKAR 180/99)

Kartais sapnai išsipildo. Kartais tikrai teisybe būna. Tikrai.

Koki sapnai būna – iškart neatsimeni, paskui atsimeni. Išsipildo, kap sapni pasrodė unksciau, tikrai.

Nebūtinai, kų sapnas grait išsipildyt – gali ir po kelių metų. (LKAR 116 /22)

Sapnai praneša apie nelaimę.

Sako, raikia niekam nesakyc, kadu kų bloga susapnuosi. Kad niekam neišsakysi savo sapno, tai šitas sapnas prapuls. (LKAR 55/35)

In b**a**igų jau savaites sapnas teisingesnis. Jei pirmadienį sapnuoji, tai, skaitos, pustas sapnas, neišsipildo. E kad jau kitose dienose, tai jau geresnis, jau išeina kokiam išsipildymui. Ot geresniam – neprisimenu, e vis blogesnius, tai tikriausiai atamenu.

Kap prieš rytų susapnuoji sapnų – grait išsipildis. A jeigu nakties vidury, jau prabudus atameni, kų sapnavai, tai tep atrodo, kad toliau. Bus kas, ale toliau. (LKAR 116/24)

Kad kur nakvoji svetimoj vietoj, i būna balkos – kap kaimuos būdavo tos medinies lubos. Kiek tų balkų, tai un kožnos turi sukalbėc poterius. Po vienam poteriui un kožnos balkos. I su niekum su niekum kad nei kokių utarkų nebūt – viena atsigultum sau spakainiai i gulėtum. Tai jau cia ščyra prauda – susapnuosi, kokis tavį laukia.

Sapnavo mano kaimynie su savo draugi. Ir inai pasakojo, kų tikrai susapnavo savo tų Untanų, až katro ana išejo. Gelžkelietis, kepure gelžkeliečio, su šinielium, kokis kai paslinkįs byškį toks, nedidukas. Nu i sako, kap atejo, tai tikrai tas pats, katarų sapnavau. (LKAR 180/21)

Prieš vestuves tai sapnavau, kų darželis buvo labai gražus, tiktai nedzidelis. A gielių daug visokių, a gražu, žiūriu. I grait pranyko, grait pranyko, anas ti prapuolė, kur – nežinau. Paskui toliau ainu, toliau ainu, tai pievos – šienas, šienas, kryžiai, kryžiai, nedzideli. A vienas kryžius aptvertas, i dzidelis. I aš un jį daboju, kų jau man šitas lygtai kryžius, mano, tep atrodie. Paskum cik išsipildie, kai aš pagyvenau. E iškart do, žinai, ruošiuos, patalų ruošiuos, gi jau šitai – ainu (išteku). Tai man nedaejo, kokis

ti sapnas, un kų cia dera. E kai pagyvenau, tai tadu jau viskas issipildie gi gražiausia. (LKAR 180/22)

Darželis pražydo – vestuvėm pražydo, lygtai linksmiau išeina. Ale greit prapuołė. Darželis buvo, kol, kap sako, susivinčiavojom, e tadu jau – kryžiai i šienas. Tai jau visų amžių nešiau. Prasdiejo karas, pakliuvo vyras pijokas, tai jau gana visko. (LKAR 116/23)

A prieš vyro išvežimų Vokietijon *(darbams – V. Š.)* irgi sapnavau: žalia pieva, žalia, i karves. Daugiau juodų. Kai derinas mani badyc. Ale, išeina, jau prie mani nedaajo. Ale ot pieva – žalia žalia.

A žalumas yra – liūdnumas, markatnumas. Jį grait išvežė, vyrų, Vokietijon. Išvežė, kas pakliuvo. (LKAR 116 /34)

Jis buvo Polocki – grįžo iš Germanijos i jį paėmė kariuomenien. I aš vis laukiu. Do va to paci Dangutie (dukra – *V. Š.*) maža buvo. Vis laukiam to tievelio, laukiam to tievelio – vis jau bus geriau.

Irgi sapnuoju: per upį plaukiu, upe plati tokia ilga, ruda, vanduo rudas. I aš jį tempiu až ažupincia (išeina, mes navalet plaukiam), e aš pirmin su juo plaukiu, pirmin. Jau kraštas netoli. Daplaukiau – i mes isiskyrem. Nežnau, kuom baigies – nei mes un pievos išejom abu, nei aš jo ištraukiau...

Vat paaiškinu, kad tempiau visų gyvenimų – pirmin, pirmin i pirmin. I jau un baigų daejau, baiga jau amžiaus gi – aštuoniasdešimt du metai i man, kap nebuvo – ir jis pirma mire. Nu tai ar cia netiesa. Cia tikra tiesa, išeina, nedatimpiau aš jo kraštan, neišejom lygiai. Vis tiek anas liko nuo manį. Tai va, sapnai koki... (LKAR 180/23)

Labai sunkus žmogus buvo… E kur tu diesies – jau vinčius paimtas… (LKAR 116 /36)

Pirmų kart ligoninien kai gulau, prieš tai sapnavau, kų dziedas (*vyras, tuo metu jau miręs – V. Š.*) priejo prie manį i glamoniejo. Tep meiliai, tep jau gerai man buvo, kų i jaunystiej šit nebuvo. Abu mes jauni, gražūs...

A paskuicinį kart (prieš ligoninę – *V.Š.*) jau paskieliau išmiegojus, gerai išmiegojus, ale toks jausmas apemė, kųd dziedas cia sedzi, cia po lungu savo vietoj. Aš imsiuos nuo pečiuko marškinius. Galvų kyštelėjau pro kumpų spintos padabot, ar sedzi. I kap mani išverte – kap skudurų. I smukau. Jausmas tokis baisus, kų anas ti sedzi. Tai cia liga buvo. Prieš ligas man vis rodies senis... (LKAR 180 /126)

Per mani darži buvo labai gražus krūmas, išsikerojis, žalias, itai gražus serbentų krūmas! Sapnuoju, einu prie daržo i matau, kų i žymės nėra kur buvo tas mano gražus serbentų krūmas. Išrautas. Ainu arciau, kur būta krūmo, tai viena tik žemė juoda, puri kap aguona... Aš prieinu,

1994 m. Pasaulio lietuvių dainų šventėje su dukra Danguole, anūkėmis Vida ir Dangute, proanūke Julyte ir dukterėčia Marija.

žemį tų glostau, glostau i man širdį sopa, man šit gaila to krūmo... Glostau žemį i matau, kų toliau lenda atžala. Aš paslenkiu prie šito flenciuko – tokis mažiukas, žalias... Misliu, va i flenciukas, ale kadu anas užaugs? Sakau, sušals šitas flenciukas, tokis mažiukas...

Metai nepraėjo po šito sapno – numire mano marci, Dangutie liko be mamos dvejų metukų. Tadu man topt – taigi mano sapnas! Krūmas prapuołė, e paliko atžala... (LKAR 55/35)

Jau čia, išeina, blogas sapnas – išraus kų. Tai vat tikriausiai įsitikinau paci savo gyvenimi. (LKAR 116 /22)

A prieš Vismanto mirtį sapnų tik ryto sapnavau. Nu tokia sedzi boba prie man – stora stora, i tokia juoda. I bulves turi, kelmų išrovus. Dzidełės bulves. I aš jau matau (zdaisia, kų aš i nesapnuoju). Asisuksiu nuo jos, i ana gal jau prasisuks nuo manį. Aš i vel atsisuku, i vel. Ta tep žvairai un manį žiūri – stora stora...

Ryto atsikeliu – i nelaime... (LKAR 180/53)

Vismantą sapnavau tokį blogam vaizdi, prastai apsvilkįs, šlubuoja, su piestu aina, toli nuo manį. E po mecinės graitu laiku sapnuoju – po kostiumui aina, prisipuošįs gražiai. Atrode, kų i nesapnuoju. I paci savo balsų išgirdau: „Vismantas, Vismantas!...“ i prabudau. (LKAR 180 /127)

E mano moma šit sakydavo: „Iškirtau virtuvej kaladį. Stora kalade buvo. Perkirtau per pusį – iš tos kalades išbėgo gyvatė i nubėgo in duris. Nu, i cia kas? Jin raskirto gyvenimų, e gyvate to išbėgo, apsdžiaugus…

Nu tai ot išeina, gyvenimu perkirto, i baigta.

Mano moma kap ženijos, e kita žielujo jau mano tievo, kų jau ima mano momų, e ne jų. E to vis pavydiejo. Sako, kap išgirdo, kų jau anas pamire, tai ta apsidžiauge – gerai: nei man jau, nei tau. E per momų liko pinki vaikai. Jaunuos metuos liko. Įsivaizduojat, kiek vargo buvo. (LKAR 116 /38)

Tievas – tai gerai sapnuot. Ar gyvas, ar mirįs, tievas– tai gerai. E moma – negerai. Bedos kokios būna. Aš irgi įsitikinus.

Tievų labai mažai sapnavau. Aš jo neprisimenu, tame i dalykas. E kai tarnavau – mažytie, aštuoni metai buvo tiktai – man gi tiek liūdna. Tie gaspadoriai – geri žmones, elgiesi kap i su vaiku, žinau. Aš tokia buvau drųsi, linksmutie, ti mani myłėjo. A mamos gi man pasiilgsta. Kaimas mūs didelis, darželiai pas visus, iššluotas švarus. E ten tvorom kokiom užtverta, purvinas, keli namai, tai išeisiu – baisu, strošna. Pasilgstu mamos, negaliu. Misliu, kad man nors tievas susapnuoc, tai maž man bus lingviau. Meldiaus prieš abrozdus, runkelas susdiejus, tyliai ... Nu i sapnuoju tievų. Tievas sedzi kur tai un tuburetes, man kailiniai paklota, aš un tų kailinių sedziu, un tų vilnų. I mani tievas glosto. Tai aš patenkinta. I veidų ragiu – itokis šviesus, gelsvi ūsiukai tievo. I ragiu veidų, kad cia jau tievas – aš patenkinta, mani glosto... Aš mamai i papasakojau atejus, kų tievų sapnavau. Sakau: „Moma, tokis i tokis“. Sako: „Tokis i buvo“. Brolis buvo, sako, panašus un tievų – skaistus veidas, gražus. E man vis tiek markatna, vis tiek man markatna buvo... (LKAR 180/25)

Tikėjimai

Kad pirmų roz ažgriaudzia, e be lapų medziai, tai blogai gi – derliaus nebus. Unksciau sakė: „Oi do un grynų medzių ažgriaudie, tai jau metai blogi bus“. Kap pavasarį jau vėliau, savo laiku, tai kas kita. A šiemet taigi rudenį griaudie. Kas jau cia bus – nežinia ...

Maudytis negalima, kol negriaudie, – išeina, do vanduo šaltas, do netikra vasara. Kap perkūnas ažgriaudzia, jo gal žarijos sušildo viskų, tadu galima pradiet maudytis. Jeigu unksciau maudysis, susirgs, votys sušoks... Pakol perkūnas neužtrenks, maudysies – turesi sopulių. (LKAR 179/39)

Sakydavo, kų gyvatie neužgriausta pamačnesnie, ale nuo ko ana pamačnesnie, nežinau. Surast gyvatie iki to laiko ne visiem pasiseka, ne visur jų yra. Sudziovena i duoda arbotų vaikam, daugiausia nuo epilepsijos.

Gyvatį užkalba. Daug kartų užkalba, kadu ana būna netuščia, pilna, jau laukia vaikų. Kas nežino, kiek per ją vaikų yra, užkalbes cik až vienų – tai do nemačija, raikia ve kiek kartų. Až kiekvienų raikia užkalbec, – jeigu inkunda. Kap kam gi mačija i vieno kart. A kap Bagdonas (kaimynas) pasakojo, sako: „Kadu užkalba, e kadu i tyčia neužkalba – duonu su drusku paduoda, i tas pats“. (LKAR 179/40)

Būna, kų blynų kepa, i padegįs būna, duonos plutełė, ar pyragas, tai vaikas nenori valgyc. „Padegįs gi, mama“ – sako. „Valgyk valgyk – tai grauzmo nebijosi!“ – moma taip sakydavo. (LKAR 180/115)

Toks aina verpetas, smėlio neša verpetų vėjas smarkus – per mum tai ar ne „viedzmu“ vadzindavo. Sako: „viedzma un nulake“, „viedzma lakia“. Ale pamatysi tik šitų stulpų kap neša. (LKAR 116 / 3)

Mirtis, pekla

Unksciau žmones savo amžių žinodavo. Tvėrė šiaudinį tvorų jau vienas, sako – mano amžiui gana bus šiaudinies tvoros, sciprasnies neraikia – neilgai gyvinsiu. Nu tai tadu jau padare Dievas, kad darytum stiprių – nežnosi, kadu mirsi. Tai dabar šiaudinių niekas netveria – stiprasnes. Seniau Dievas vaikščiojo, dabar neataina... (LKAR 179/8)

Sakydavo vaikam, kų būsi negeras, neteisingas, tai po smercies eisi peklon. Pekla – ugnis visur aplinkui, i dūšios smalon sutupdzytos i dega. Vaikai labai bijojo peklos. Būdavo kap pripasakoja, prigundzina, tai vaikai i naktį nemiega, rekia... Per mus buvo tokis paveikslas apie peklų, ti griaustinis su ratais važiuoja i ugnis eina iš po ratų... E vaikam baisu pekla, ugnis, karščis. E kam vaikam tų baisybių?..

I kunigai peklu baidė. Visokių kunigų buvo, pareina nuo kunigo supratimo. Būdavo kų žmogus nusikalto, tai kunigas guldo šventoriun, ar užduoda pakūtų bažnyčioj kryžium gułėt. Mielagėnų bažnyčion buvo kunigas Žarkauskas, tai vis guldė žmones kryžium. Žarkauskas paguldė vienų bobų kryžium i ti tokiam diedui liepė gult kryžium. Tai diedas nieko nelaukis i atsigułė kryžium – skersai bobos atsigułė. E buvo visiem juoko, nuo tadu kryžium jau neguldie...

Sako, kų i mirtis vaikščiojo... Aplink mirė daug kaimynų. E vienas vyriškis (per mus kaimystiej, dalaiskim) pasiemįs arklį i graito joja kuo toliau – neras jau jo. I staiga jam ustoja prieš arklį i sulaiko arklį mirtis. Sako: „Kad tu pesčias ajįs, tai tu būtum ilgiau pragyvenįs. Kol atajįs, tai kiek to laiko būt praejį. E kai jau su arkliu perjojai savo gyvenimų, grait – tai tau jau i baigta“. Vis tiek – mirtis. Išeina, niekur nepasisłepsi. (LKAR 179/9)

Pasakodavo senovej, kų smercis ataina kalakutu. Sako, viena boba guli lovoj i vis dejuoja i dejuoja: „Neatasiunčia man Dievas mirties, pamiršo mani mirtis. Kadu ateis per man mirtis“... Dejuoja, mini i mini smercį... I vienų vakarų ataina mirtis kalakuto pavidalu i atsitupia un bobos lovos briaunos. Boba veja, jau nenori mirt, jau

neraikia smercies, e kad šaukės i šaukės, neatamena... Boba išlipe iš lovos, pasiseme grūdų i beria prie marčios lovos... Itai nori, kųd kalakutas-smercis marčių numarint, kų marti pirma numirt... Visi jau šiteip daro, kad dar kas ne taip, tai jau Dzievas neduoda jai smercies, Dzievas neduoda smercies... E kai jau smercis ataina, tai jau veja nuo savį, e kad cik toliau, itai jau grūdus barsto prie svetimos lovos...

Smercis smerciai nelygu. Vieno mirtis tokia, e kito kitokia. Buvo pažįstama moteris – labai neteisinga, labai pavydi. Ana nematė, kas gera, gražu – negerai viskas i negerai... Nieko nepagyrė, visi negeri, visi durni, visiem visko pavydiejo. Ot sunki jos buvo mirtis, ot ilgai i sunkiai mire! Miršta miyršta ir nepamiršta. Ilgai jų mirtis kankino. Pamirė, jau pašarvojo, jau neš iš namų, e prie pirkios buvo kokia tai duobe iškasta, lentom išklota... I kap nešė jos karstų iš pirkios, tai ton duoben sugriuvo karstas su visais nešėjais, giesminykės... Susgrūdo visi ton duoben... A jau buvo tokia neteisinga, tai ir jos smercis baisi, i po smercies nier vietos... (LKAR 55/35)

Kai nagas karpom, tai būdavo, raikia nemėtyc. Sako, po smercio ataisi susrinkc nagų. Popierukan suvyniojam i – pečiun. Sake, kų ataisi savo pasiimc. (LKAR 180/95)

Kai išlaidzia kų nors kelian, stalo nurinkt negalima, nelaidzia stalo nurinkt – kad netrukdyt vaikui tas kelias, nekryžiuit, kad tiesasnis, smagesnis kelias jam būt, geriau sektųs... A taip – vaikščiosi su indais, su visu pasūdu, išeina, nuo stalo, kryžiuisi kelių, – gali vaikui tas pakenkt. Jau buvo taip priimta – stalas nenurikc. Kad jauti kelionį maždaug, tai kad kokį laiką i pabūt un stalo indai. Peraini kelių, reiškia, savo vaikams.

Kelionien indiedavo druskų švintų, Agotos duonos biškutį, medalikus un kaklo švintus. Kešenytien kur užsiuva duonų i druskų. Tai vis kad saugot, Dievas kad saugot, kad sektųs gerai. Aš diejau, Vismantų kai laidau kariuomenien, kaipgi, žinoma... (LKAR 181/19)

Jei merga su bernu draugauja, a ženinas su kitu, tai paliktas bernas laužia žvakį bažnyčioj, kad jai būtų negeras gyvenimas apsiženinus. Gali slaptai laužt, e gali i viešai. Sako, kerštas – žvakį del jos laužė. ...(LKAR 55/38)

Atamenu vaikystiej, kai ti kų pameci savo ... jau paimi gi kokio valgio, undeda moma, nu pameci kartais, ar kur sedzi – pamirši, tai tadu jau ažioj šitoj žołį sukam. Supina, kad jau dziedo gi barzda. Sakyt nieko nesakydavo, jau sukam, kad cia barzda, raikia sukc. Ale nu jaugi maskolius išeina – su barzdom nešiodavo. Jaunimas nenešiodava unksciau. Suki žołį ažioj, kad rastum graiciau, kad rastum graiciau. Kų nerandzi gi ko – ar ti guzikelis nutrūksta, ar kas gi, viskas buvo brungu – tai sukdavom, žinau. Kur žołė didesnie, suimi i pasuki. Cia jau pamačis – suk jau barzdų, tai graiciau rasi. (LKAR 179/54)

Kad baltų kisielių valgo, tai sako: ,,Valgaite valgaite, užvyste baltų arklį – i ve noreste valgyt“. Nier skalsos, išeina, tam kisieliui. Anas nesotus tas kisielius iš avižų.

Itų kisielių iš avižinių miltų virdavo. Avižas sumala su visom ašakom, tadu maišo vandeniu, ažraugina – duonos plutų deda, kad užvest rūgščį. Unglio deda, kad nebūt kartus – unglis sutraukia kartumų. Tadu perkošia per sietų tunkinį, tadu – puodan, i verda. Beverdant jį maišo i maišo, kolei sustraukia, kolei biškį sucirštieja. Tadu prameta kuom nors – aliejum ar sviestu, ar lašiniais. Tai skanu gi jau. I su bulbom valgydavom.

Kai maišydavo kisielių moma, tai iš vaikų jau katarų pasrenka (jau mažiausių pasrenka – dzidesni jau žino...), tai tadu jau: ,,Julia!“ – moma jau šaukia vardu. Nu atsiliepi gi: ,,Ko?“. Tadu moma sako: ,,Išgrauš – kisielių maišau!“. Tai kiti gi juokias!

E kokia gi cia reikšmie – ar cia rūgščis gi kokia, ar kas... Visadu moma kų nors šaukdavo, kap kisielių virdava.

Nier kap išaiškinc tų žodzį ,,išgrauš!“. Kitur sako, kad pikčiau jau nori pasakyc. Cia kap i kokis keiksmažodis, tik delikotnesnis. Jau piktesnis žodzis. ,,Nei ačiū, nei išgrauš“ – taip irgi sako. Mes i pacys vis sakydavom, kode ,,išgrauš“? (LKAR 180/117)

Parengė Vida ŠATKAUSKIENĖ

PEOPLE TELL

“What I remember from my childhood...”

Presenter of songs, customs, medical knowledge, Julija Mačėnaitė-Papinigiene (1912–2000) was born and raised in Eastern Aukštaitija (Highlands) – Mielagėnai parish, Krikoniai village, but spent most of her life in the town of Švenčionys. Being curious, lively and cheerful, she stored in her memory a lot of memories from her childhood and youth, in which an important part was occupied by traditional cultural heritage. This journal covers material that reflects the personal family‘s, in which she grew up, experience in life, communication, revealing features of rural living, upbringing of children, male and female relationship traditions, beliefs, archaic medicine. The stories of her life as a married woman reveal not only a life that fate did not spare from many trials, but reflects also the old worldview, manifesting as signs of destiny in dreams, in the environment, interpretations of events. On the other hand, also can be seen a view on past cultural relicts, tinted by uncertainty.

Publikaciją remia Spaudos,
radijo ir televizijos rėmimo fondas.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2013 Nr. 1 (148)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:

Barboros Radvilaitės 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka, tel. 261 31 61, el. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, el. p. jsorys9@gmail.com

Dizaineris Martynas POCIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella Anelauskaite

Stilistė-korektorė Violeta Nekrošienė

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius Beinorius, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės 13, LT 91251 Klaipėda, el. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2013 03 12

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.
Tiražas 600 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt

Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Iš istorijos ūkų mėlynuojantys kuršiai.
Juozo ŠORIO pokalbis su kuršių genties kostiumų rekonstruotojomis Danute KETURAKIENE ir dr. Daiva STEPONAVIČIENE bei drabužius demonstruojančiais jaunaisiais Dovile KETURAKYTE, Ramune STEPONAVIČIŪTE bei Žygimantu LIAUSA..... 1 •

MOKSLO DARBAI

Inga ZEMBLIENĖ. Mitinių personažų kaita mitologinėse sakmėse: kontaktai su naminiais gyvuliais..... 18 •

Vitolds MUIŽNIEKS, Ernestas VASILIAUSKAS. XIII–XIV a. sandūros žiemgalių migrantai šiaurės Kurše ir žemutiniame Padauguvyje?..... 21 •

Stanislovas ČEPINSKAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ. Kauno apskrities kaimo vietovių sodybos ir gyvenamieji namai tarpukariu..... 33 •

Miglė LEBEDNYKAITĖ. Lietuviškų prijuosčių rinkinys Krokuvos Seweryno Udzielos etnografijos muziejuje..... 45 •

ATMINTIS

Norberto Vėliaus palikimas. Nijolę LAURINKIENĘ, Dainių RAZAUSKĄ, Daivą RAČIŪNAITĘ-VYČINIENĘ bei Vytautą ALIŠAUSKĄ kalbina Saulė MATULEVIČIENĖ..... 58 •

LEIDINIAI

Arūnas ASTRAMSKAS. Kaip tapti lenkų etnografu? Anos Gomulos knygos apie vieną pirmųjų Lietuvos etnologų Joną Vitartą recenzija ..... 71 •

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Juozas ŠORYS. „Aukso vainikai“ Ukmergėje..... 77 •

ŽMONĖS PASAKOJA

Julija PAPINIGIENĖ: „Iš vaikysties tai visa ku atamenu...“. Parengė Vida ŠATKAUSKIENĖ ..... 80 •

VIRŠELIUOSE: Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Suvalkų gub. Įsigyta 1911 (?). Dovanojo Anna Bystramowa (?). Krokuvos Seweryno Udzielos etnografijos muziejus. MEK 6822. Fragmentas. Autorės nuotrauka, 2010.

Prijuostė. XIX–XX a. pradžia. Suvalkija, Lietuva. Kaišytinė; linas, vilna. Ilgis 75,5 cm, plotis 120,5 cm. 1927 m. Kaune, Lietuvių dailės draugijos salone, vykusioje lietuviškų prijuosčių parodoje išrinkta gražiausia prijuoste. Iš dr. Kazio Griniaus ir Joanos Griniuvienės prijuosčių rinkinio, 1902–1927 m. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. ČDM E 150. Fragmentas. Audriaus Kapčiaus nuotrauka, 2005.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.